

Univerzita Karlova v Praze

Husitská teologická fakulta

Diplomová práce

Cesty z bezdomoví z pohledu respondentů

Pathways out of Homelessness from the Respondents
Point of View

Vedoucí práce:

Mgr. Sylvie Stretti

Autor práce:

Bc. Karolína Hrdá

Praha 2015

Poděkování:

Děkuji Mgr. Sylvii Stretti za trpělivé a podnětné vedení, Mgr. Bc. Janu Kaňákovi, Mgr. Bc. Jakubu Markovi, PhDr. Pavlu Pěnkavovi za jejich čas, rady a užitečné nápady. Dále všem respondentům, kteří se se mnou podělili o své životní příběhy, jsou mi cenným zdrojem poučení. Velké díky patří mé rodině a přátelům za jejich podporu a pomoc.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci s názvem „Cesty z bezdomoví z pohledu respondentů“ vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů. Dále prohlašuji, že tato práce nebyla užita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne

Podpis

Anotace

Předkládaná diplomová práce nese název Cesty z bezdomoví z pohledu respondentů. Jejím základem je analýza rozhovorů s devíti respondenty za pomoci metody tzv. zakotvené teorie. Jako odpověď na hlavní výzkumnou otázku - Jak se lidé dříve bez domova dostali ze svého pohledu zpět do společnosti? - vznikl model Proměňované identity, jehož popisem se v této práci zabývám. Objasňuji v ní polohy „bezdomovec“ a „plnoprávný člen většinové společnosti“, sleduji transformaci z jedné pozice do druhé prostřednictvím procesu reintegrace, věnuji se na ni působícím vlivům. V závěru diskutuji otázku konce procesu bezdomovectví.

Annotation

Presented thesis is called Pathways Out of Homelessness from the Respondents Point of View. Its basis lays in the analysis of interviewes with nine respondents by so called grounded theory method. As an answer to the question – How formally homeless people get back to the society from their point of view? – the model of Changeable identity emerged. Its description is the basis of this thesis. I clarify two positions “homeless person” and “person with full society membership” within it, I am observing the transformation from the first position to the second through the reintegration process. I follow influences that affect it. In conclusion, I discuss a question of the end of homelessness.

Klíčová slova: identita, proces reintegrace, bod zvratu, bezdomovec, konec bezdomovectví, plnoprávný člen většinové společnosti

Key words: identity, process of reintegration, the turning point, homeless person, end of the homelessness, full society membership

Obsah

ÚVOD.....	7
<u>1. CESTY Z BEZDOMOVÍ Z POHLEDU RESPONDENTŮ</u>	<u>9</u>
1.1 METODOLOGIE	9
1.1.1 VÝZKUMNÉ TÉMA A VÝZKUMNÁ OTÁZKA	10
1.1.2 VÝZKUMNÁ STRATEGIE, VÝBĚR A KONTAKTOVÁNÍ RESPONDENTŮ, ZPŮSOB SBĚRU DAT ...	12
1.2 ZAKOTVENÁ TEORIE	23
1.2.1 OTEVŘENÉ KÓDOVÁNÍ – VÝČET KATEGORIÍ	26
1.2.2 SOCIÁLNÍ EXKLUZE A SOCIÁLNÍ INKLUZE	28
1.2.3 CYKLUS BEZDOMOVECTVÍ	30
1.3 SHRnutí MODELU PROMĚŇOVANÉ IDENTITY	31
<u>2. PROCES DESTABILIZACE.....</u>	<u>34</u>
2.1 SHRnutí PROCESU DESTABILIZACE	41
<u>3. ŽIVOT V BEZDOMOVÍ.....</u>	<u>43</u>
3.1 ADAPTACE NA BEZDOMOVECKÝ ZPŮSOB ŽIVOTA	44
3.2 IDENTITA V PRŮBĚHU ADAPTAČNÍ FÁZE	48
3.3 STRATEGIE V PRŮBĚHU ŽIVOTA V BEZDOMOVÍ	56
3.3.1 VZTAH K SLUŽBÁM SOCIÁLNÍ PÉČE	61
3.3.2 TECHNIKY ZAJIŠŤOVÁNÍ ZÁKLADNÍCH POTŘEB	66
3.4 SHRnutí ŽIVOTA V BEZDOMOVÍ.....	71
<u>4. CESTA KE STABILITĚ – PROCES REINTEGRACE</u>	<u>73</u>
4.1 TEORETICKÝ RÁMEC K PROCESU REINTEGRACE.....	73
4.2 PŘEKÁŽKY V OBRATU	76
4.3 PODNĚTY K NASTOUPENÍ CESTY KE STABILITĚ.....	79
4.4 MOTIVACE KE ZMĚNĚ VLASTNÍ SITUACE.....	85
4.5 PODNĚTY V POZDĚJŠÍCH FÁZÍCH REINTEGRAČNÍHO PROCESU.....	88

4.5.1	RODINA	88
4.5.2	VZTAHY.....	89
4.5.3	BODY ZVRATU.....	90
4.6	PODPŮRNÉ FAKTORY V PROCESU REINTEGRACE	94
4.6.1	ZVLÁDÁNÍ PŘEKÁŽEK OBRATU	95
4.6.2	ZÁJMOVÉ AKTIVITY	97
4.6.3	VZTAHY.....	100
4.6.4	DENNÍ REŽIM.....	101
4.6.5	SLUŽBY SOCIÁLNÍ PÉČE.....	102
4.6.6	VÍRA	103
4.7	PROCES SEBEROZVOJE – UČENÍ SE	104
4.8	ATRIBUTY BYDLÍCÍ SPOLEČNOSTI	106
4.8.1	BYDLENÍ.....	107
4.8.2	VZTAHY.....	110
4.8.3	FINANCE	111
4.8.4	PRÁCE.....	112
4.8.5	SPLÁCENÍ DLUHŮ	113
4.8.6	POTVRZOVANÉ ČLENSTVÍ	115
4.9	VÍTĚZSTVÍ	117
4.10	ZMĚNA NÁHLEDU NA OSOBY BEZ PŘÍSTŘEŠÍ.....	124
4.10.1	VYMEZOVÁNÍ SE VŮČI OSOBÁM BEZ PŘÍSTŘEŠÍ	126
4.10.2	POMOC LIDEM BEZ DOMOVA	127
4.11	OTÁZKA KONCE PROCESU BEZDOMOVECTVÍ	129
5.	<u>SHRNUTÍ VÝSTUPŮ.....</u>	133
5.1	REFLEXE A LIMITY MODELU PROMĚŇOVANÉ IDENTITY	133
5.2	MOŽNÉ PRAKTICKÉ VÝSTUPY.....	134
	<u>ZÁVĚR.....</u>	137
	<u>SEZNAM ZDROJŮ</u>	139
	<u>PŘÍLOHY</u>	143

Úvod

Již od počátku svých studií se aktivně zajímám o problematiku bezdomovectví, proto jsem se jí rozhodla věnovat i ve své diplomové práci. Protože je tato velmi komplexní a není možné a ani účelné pokoušet se popsat ji v celé její šíři, bylo nezbytné vybrat si pouze jednu dílčí oblast. Při pročítání množství zdrojového materiálu jsem přemýšlela v kontextu toho, co je cílem veškerých snah, a sice to, stejně jako u kteréhokoliv potenciálně ohrožujícího sociálního jevu, aby bezdomovectví nebylo. Proto se zkoumají jeho příčiny, aby bylo možné prevencí jemu předcházet, stejně jako vznikají různé koncepce k jeho řešení. Uvědomila jsem si výraznou převahu deskriptivních popisů různých reintegračních programů a zjišťování jejich účinnosti, postrádala jsem však v tomto smyslu pohled konkrétního člověka na jeho vlastní zkušenost odchodu z bezdomoví a co pro něj bylo v procesu reintegrace důležité. Proto se tomuto tématu ve své diplomové práci věnuji.

Předkládaná diplomová práce nese název *Cesty z bezdomoví z pohledu respondentů*. Cílem je odpovědět na otázku: Jak se lidé dříve bez domova dostali ze svého pohledu zpět do společnosti? Těžiště této práce leží v provedených polostrukturovaných rozhovorech a jejich následném rozboru. Celkem jsem hovořila s devíti respondenty různého věku, pohlaví i vzdělání, kteří prošli zkušeností života v bezdomoví a dnes se považují za členy většinové společnosti. Dotazovala jsem se jich na jejich zkušenost odchodu z bezdomoví do společnosti, co vnímají jako důležité okamžiky, co jim skutečně pomohlo i co jim bylo na překážku. Protože jsem si zároveň uvědomila, že se nelze věnovat pouze reintegrační fázi, neboť by mi chyběl kontext celé životní etapy, zaměřila jsem se v rozhovorech i na život na ulici a později, jak jsem prováděla rozbor, na důvody destabilizace občanství.

Pro analýzu dat jsem zvolila metodu tzv. zakotvené teorie, která předpokládá vznik teorie či modelu o fungování určitého jevu. Výsledek by tedy měl být více než pouhým deskriptivním popisem. Za centrální kategorii, u které vnímám, že je spojena se všemi ostatními, jsem vybrala *Proměňovanou identitu*.

Pro obsáhlost vybraného tématu, z potřeby udržení jeho vnitřní integrity jsem se rozhodla, poněkud netradičně, neoddělovat část teoretickou a praktickou. První kapitolu věnuji nejen metodologii, ale také popisu společenských mechanismů sociální exkluze a inkluze. Tak dávám makro rámec předkládanému modelu, ve kterém se naopak zaměřuji na konkrétního jedince v interakcích se sociálním prostředím. V každé další kapitole, z potřeby zachování určitého logického rámce, se věnuji jedné fázi cyklu fenoménu

bezdomovectví ve vztahu k reintegračnímu procesu a proměnám identity. Ke klíčovým konceptům předkládaného modelu průběžně doplňuji teoretická východiska. Domnívám se, že v této podobě práce dává větší smysl.

K tématu reintegrace tak, jak jej pojmám, jsem v zahraniční literatuře nenašla mnoho odkazů, proto jsem byla příjemně překvapena domácí tvorbou. Inspirativní se v tomto ohledu pro mě stala studie Vágnerové, Csémyho a Marka (2013) s názvem Bezdomovectví jako alternativní existence mladých lidí. Velmi poučnou mi byla i diplomová práce Petra Holpucha (2009) s názvem Bezdomovectví jako způsob života, která mi pomohla lépe pochopit životní styl bezdomovců i konstrukce jejich identity.

1. Cesty z bezdomoví z pohledu respondentů

Tato úvodní kapitola tvoří rámec předkládanému modelu jak po stránce technické, tedy metodologické, tak i po stránce obsahové, neboť jednu její část věnuji mechanismům sociálního vylučování a inkluze. Pokud se totiž v předkládaném modelu zabývám zejména subjektivním interpretacím žitého světa respondentů v tématu procesu reintegrace a vystoupivší proměňované identity, její nedílnou součástí je i rovina identity sociální. Úzce je s tím spojena i otázka, jaká je vlastně společensky vnímaná podoba bezdomovectví a kdo je z tohoto pohledu člověkem bez domova. Závěr kapitoly tvoří shrnutí modelu, který je v následujících kapitolách podrobně rozpracován.

Na tomto místě bych ráda zmínila i terminologická upřesnění.

Pokud v práci využívám označení bezdomovec, myslím ho bez negativní konotace, s níž obvykle hovoří členové většinové společnosti. Výhodné je pro svou krátkost i srozumitelnost. Synonymy jsou člověk bez domova, či osoba bez přístřeší.

Hovořím-li o bytí v bezdomoví, myslím tím fázi zjevného i skrytého bezdomovectví, ve kterých se respondenti nacházeli, mezi kterými oscilovali.

1.1 Metodologie

Pro úplné naplnění požadavků kladených na diplomové práce se nejprve věnuji definicím, co to metodologie vlastně je. Možný náhled podává Hendl (2005, s. 34), podle něhož se „*metodologie zabývá systematizací, posuzováním a navrhováním strategií a metod výzkumu. Předmětem disciplíny jsou nástroje vědy.*“ Obdobnou a zároveň doplňující definici předkládá i Silverman (2005, s. 100), který metodologii definuje jako „*všeobecný přístup ke zkoumání výzkumných témat.*“ (vlastní překlad). Cílem metodologie je popsat, jak bylo v průběhu výzkumu postupováno (Disman, 2011; Silverman, 2005), ať už dotváření metodologie výzkumu probíhalo v průběhu jako je typické pro kvalitativní výzkum, kdy na základě průběžné analýzy může docházet k modifikaci výzkumných otázek, výběru respondentů i zvolených metod nebo před samotným započítím výzkumu jako je tomu u kvantitativní výzkumné strategie. (Disman, 2011; Hendl, 2005).

Na podkladě výše napsaného se dále zabývám se zvolenou kvalitativní strategií výzkumu a výzkumným tématem spolu s výzkumnou otázkou. Popisuji způsob výběru respondentů i respondenty samotné, dále etické aspekty výzkumu a způsob sběru dat.

V závěru se věnuji použitým metodám, zejména tzv. zakotvené teorii, kterou využívám při zpracování kvalitativních dat, dále kvalitě výzkumu.

1.1.1 Výzkumné téma a výzkumná otázka

Vlastní výzkumná část, určení hlavní výzkumné otázky i dílčích výzkumných otázek, byla konstruována s ohledem na teoretické znalosti z oblasti reintegrace a resocializace osob bez přístřeší, informace jsou využity i pro dokreslení výsledků. Zároveň díky postupné analýze získaných dat jsem rozšiřovala své praktické znalosti, což se zpětně promítlo na dalším vyhledávání literatury. Tak tedy teoretické znalosti ovlivnily výzkum a naopak.

Téma mého výzkumu zní: Cesty z bezdomoví z pohledu respondentů. K tomuto přináleží i hlavní výzkumná otázka: **Jak se lidé dříve bez domova dostali ze svého pohledu zpět do společnosti?**

Takto pojatou výzkumnou otázkou jsem se snažila zachytit velmi komplexní systém interakcí, který probíhá uvnitř společnosti. Vsadila jsem zde na přesnost vyjádření, přestože jsem si plně vědoma jisté šroubovanosti celého výroku.

V kontextu prováděné analýzy je klíčovým pojmem výrok společnosti. Tu je třeba vždy chápat jako celek, jehož je každý jedinec, který s okolním prostředím přichází jakýmkoliv způsobem do kontaktu, součástí. Proto také dále užívané vymezení uvnitř a mimo společnost jsou umělými konstrukty, kterými v textu vyjadřuji marginalizaci jedné skupiny osob. Zjistila jsem, že existují určité znaky, atributy, které jsou celospolečensky přijímány jako normální, běžné, některé osoby z různých důvodů nemohou, případně některé ani nechtějí naplňovat. Nedosahování atributů potom s sebou nese interakce uvnitř společenského systému s tím, že jejich trvalost vede ke znatelnému odlišování jedné skupiny od druhé, může docházet k jejímu postupnému vylučování v závislosti na důležitosti nedosahovaných norem. Čím více jich potom není naplňováno, tím více se společnost vůči těmto skupinám vymezuje a znesnadňuje až znemožňuje jim tak možnost jejich budoucího dosažení. Touto optikou lze i nahlížet vzájemné interakce mezi osobami bez přístřeší, které atributů, norem, zcela nedosahují a většinovou společností, která je určuje. Primárním (ačkoliv ne vždy tím nejdůležitějším) jmenovatelem vztahu jsou v tomto interakčním rámci finance.

V práci jsem potom nahlédla i na způsob, jakým se proměňuje identita osob a co to vlastně znamená být člověkem bez domova. Na tuto otázku se v této práci snažím odpovědět.

Identitně se zde prolínají dvě roviny, a to náhled společnosti, která se určitým způsobem vztahuje k lidem bez domova, a sebepojetí jedince.

Sociální rovinu jsem v tomto ohledu uměle rozšířila o náhled systémový, který poskytuje typologie ETHOS. Tato velmi účelně pracuje s normou bydlení, která je jedním z nejdůležitějších atributů většinové společnosti. Každá reakce okolí vyvolává reakci člověka, nějak se formuje jeho sebepojetí a na jeho základě člověk sám sebe na oplátku nějak prezentuje. Nejinak je tomu i v případě, že se v důsledku destabilizace člověk dostal do bezdomoví. To v této práci pojmám v širším náhledu, tedy nejen jako bytí na ulici, ale i ve stavu skrytého bezdomovectví.

Odpovědí na hlavní výzkumnou otázku je model vzniklý jako výstup užití metody analýzy dat tzv. zakotvené teorie. Jeho stručné shrnutí předkládám v příslušné podkapitole.

Na teoretickém podkladě jsem zformulovala řadu dílčích (specifických) výzkumných otázek. V průběhu postupné analýzy jsem některé z nich zpřesňovala po stránce významové tak, aby odpovídaly vznikajícímu model. Níže uvedené jsou tedy již výsledkem této reflexe. Na podkladě specifických výzkumných otázek jsem následně konstruovala otázky do rozhovoru, ty se opět s jednotlivými rozhovory částečně měnily tak, aby co nejvíce přispívaly k cíli výzkumu, kterým byla odpověď na hlavní výzkumnou otázku. Prováděla jsem tzv. rozhovor pomocí návodu. (Hendl, 2005).

Specifické výzkumné otázky

Ve vztahu k hlavní výzkumné otázce - Jak se lidé dříve bez domova dostali ze svého pohledu zpět do společnosti - jsem formulovala specifické (dílčí) výzkumné otázky:

1. Kdy můžeme hovořit o tom, že je člověk bezdomovcem?
2. Kdy lze hovořit o konci bezdomoví?
3. Jaké jsou tzv. body zvratu?
4. Jak vnímá jedinec sociální služby ve vztahu k cestě z bezdomoví?
5. Jak souvisí cesta do bezdomoví respondenta s cestou do bydlení?
6. Jaký byl průběh procesu reintegrace?
7. Jak jedinec samotnou cestu z bezdomoví vnímá?
8. Jak se v průběhu procesu proměňovalo vnímání vlastního bezdomovectví?
9. Jak bezdomovecká zkušenost mění pohled na druhé lidi bez domova?

Některým z nich se věnuji v samostatném úseku textu, k dalším se potom několikrát v průběhu vracím. Pokud je to možné a účelné, na příslušném místě k otázkám odkazuji.

1.1.2 Výzkumná strategie, výběr a kontaktování respondentů, způsob sběru dat

Při uvažování o vhodné strategii jsem měla na mysli svůj vlastní výzkumný cíl, celkovou prozkoumanost tématu i respondenty, které jsem věděla, že budu vyhledávat. Protože chci co nejvíce popsat právě vlastní pohled samotných respondentů, jednotlivé nuance, proto jsem se rozhodla pro kvalitativní výzkumnou strategii.

Ve vztahu k mnou zvolenému cíli a potřebě popsání málo popsaného fenoménu po teoretické stránce, jsem se rozhodla pro využití metody analýzy dat, tzv. grounded theory, v užívaném překladu tzv. zakotvené teorie, která umožňuje rozvinutí teorie o málo známých jevech, či aspektech určitého fenoménu. O tzv. zakotvené teorii se více zmiňuji v dalším oddílu.

Způsob kontaktování respondentů

I přesto, že jsem očekávala jisté těžkosti v nalézání respondentů, realita jejich získávání se ukázala mnohem náročnější. Při kontaktování respondentů jsem se z počátku spolehla zejména na sociální služby, konkrétně na azylové domy, které jsou v systému tzv. housing ready aktuálně nejbližší takového bydlení, které by stálo mimo typologii ETHOS. Byla jsem si velmi dobře vědoma toho, že tato cesta s sebou nese při získávání respondentů jistá rizika, konkrétně jsem identifikovala dva hlavní důvody. První je vztah dříve klientů k poskytované službě, kdy jim zdaleka nemusí být příjemné služby pro cílovou skupinu lidí bez domova navštěvovat. Z pohledu sociálních služeb lze právě stigmatizaci určit za styčný bod ve společném chápání. Samy organizace se jí snaží předcházet. Dalším důvodem neudržování kontaktů je snaha předcházení vzniku závislosti na sociální službě. Výjimku tvoří jedno nízkoprahové denní centrum, které je s klienty, i s těmi bývalými, ve spojení na Facebooku, aniž by pracovníci zařízení sami přes tuto sociální síť osoby bezdůvodně kontaktovali. Některé z těchto osob jsou těmi, které jsem vyhledávala dle kritérií, které zmiňuji dále v textu.

Kromě běžných sociálních služeb jsem kontaktovala i organizace, které nějakým způsobem pracují s lidmi bez domova, ať už jsou sociální firmou, sociálním projektem, případně mají zaregistrováno sociální poradenství.

Dále jsem využila kontaktů mezi mou rodinou i přáteli, kdy jsem se ptala, zda někoho znají.

Posledním, nejefektivnějším způsobem získávání respondentů se ukázala metoda tzv. sněhové koule. Mezi lidmi, kteří odešli z bezdomoví, jsou tací, kteří spolu udržují kontakty. Nakonec jsem nebyla schopna z časových důvodů se všemi z nich rozhovory provést.

V souhrnu byly tedy využity tři způsoby kontaktu respondentů: zprostředkované oslovení přes sociální služby ze systému tzv. housing ready a prostřednictvím jiných organizací, popř. s registrací služby sociálního poradenství, vyhledávání kontaktů skrz přátele a známé a tzv. metoda sněhové koule.

V celkovém souhrnu jsem s prosbou o zprostředkování oslovila přes dvě desítky pražských organizací, z cca poloviny organizací nepřišla žádná odpověď. Několik organizací odmítlo z různých důvodů spolupráci, zde se zejména jednalo o azylové domy pro matky s dětmi, kdy je přístup k nim odlišný od standardního přístupu v azylových domech zaměřených na jiné cílové skupiny – matky s dětmi nejsou pracovníky považovány za osoby bez domova, jejich postavení je tedy ve srovnání s dalšími cílovými skupinami jiné. Další organizace zaslaly omluvu pro neudržování kontaktů s bývalými klienty. Pár organizací ochotně nabídlo možnost vyvěšení informačního letáku, který jsem jim poskytla, v prostorách zařízení. Pouhé minimum organizací reálně kontakt zprostředkovalo.

Reflektuji, že ve výsledku snaha o kontakt prostřednictvím poskytovatele sociálních služeb a sociální firmy byla úspěšná, neboť mi umožnila hovořit s respondenty, kteří doporučili další osoby. Průchod sítí byl časově dosti náročný – od kontaktu po dokončení sběru dat uběhly tři měsíce s tím, že neberu v potaz prvního vyprávěcího, se kterým jsem mluvila o několik měsíců dříve a který mi výrazně rozšířil obzory v chápání tématu. Využila jsem všech možných způsobů získání respondentů.

Výběr respondentů

Když jsem oslovovala organizace pro možnost kontaktu respondentů, zcela jsem měla na mysli téma výzkumu, kterým jsou Cesty z bezdomoví z pohledu respondentů. Ve vztahu k tomuto jsem zpočátku hledala takové osoby, které splňovaly dvě podmínky. Zaprvé podmínku systémovou, tedy stát mimo typologii ETHOS, tzn. mít zajištěné stabilní bydlení jištěné smlouvou, s dostatečným soukromým prostorem k uspokojování sociálních vztahů. Za druhé podmínku vnitřní, tedy to, aby se respondenti cítili jako členové společnosti, nikoliv jako lidé bez domova.

V určitých případech jsem se rozhodla pro provedení rozhovoru s lidmi, kteří stojí v rámci typologie ETHOS, a to zejména v souvislosti s mou postupnou proměnou chápání

bezdомовectví a procesu reintegrace a potřeby rozšíření jeho pochopení. Dále uvádím charakteristiky respondentů.

Stanislav, 42 let

Stanislava jsem kontaktovala jako prvního respondenta. Je velmi výraznou osobností, výřečným profesionálem ve vyprávění vlastního příběhu. Záměrně jsem pro první rozhovor hledala člověka, který mi toho mohl hodně sdělit a tím mně umožnit tak zvážit další aspekty výzkumu. Na ulici odešel ve čtrnácti letech zcela dobrovolně, strávil zde s přestávkami přibližně dvanáct let. Život tam chápe jako školu, jednotlivé rizikové projevy (drogy, prostituci, bezdomoveckou zkušenost) jako třídy. Zde skládal i maturitu z vlastního života. Sám své zkušenosti předává dále členům tzv. bydlící společnosti, tuto činnost, zaměstnání chápe jako poslání, která mu navíc umožňuje být ulici blízko. Sám se za člověka bez domova nepovažuje, ani se za něj nikdy nepovažoval, nicméně zastává názor, že nic jako konec bezdomoví neexistuje. Bezdomoveckou zkušenost zcela integroval do vlastního chápání sebe sama, člověkem dle něj prorůstá. Výjimečnost vlastní zkušenosti dává najevo svérázným způsobem oblékání, které se tak stává symbolem prestiže. V tomto ohledu tedy vnitřně člověkem bez domova zůstává, byť se proklamací odlišuje. Vzhledem ke svému zdravotnímu stavu bydlí ve specializovaném ubytovacím zařízení, které sám vnímá aktuálně jako nejvhodnější. Jsou zde poskytovány služby sociální i zdravotní, v tomto ubytovacím zařízení strávil s přestávkami cca 16 let. Bydlení zde je limitováno pravidly, nejedná se o samostatnou bytovou jednotku, z hlediska typologie ETHOS je v ohrožení propadem do bezdomoví.

Jan, 47 let

Jan je dalším z profesionálů ve vyprávění vlastního příběhu. Od doby, kdy se dostal na ulici, do doby, než začal bydlet v nájemním standardním bydlení, uplynulo sedm let, aktuálně bydlí již téměř pět let. V důsledku hráčské závislosti se mu rozpadlo manželství, po dalších peripetiích, ztrátě družstevního bytu, bydlení po známých, skončil v Praze na ulici. Hned první den si zde zajistil ubytování a zajistil si brigádu jako prodejce. Postupně se pohyboval po různých typech dočasného bydlení, od ubytoven, přes noclehárny a squaty, nakonec na dva roky zakotvil, spolu s několika přáteli, ve vagónech na Vršovickém nádraží. Do další etapy směřující k současné stabilitě se vydal po jejich likvidaci (komunita lidí bez domova zde tenkrát čítala přibližně dvě stě padesát osob). Humorně podotkl, že všichni z vagónu svou situaci s bydlením vyřešili, „program“ označil za stoprocentně úspěšný. Do jisté míry se na tom dle jeho slov podílelo kreativní i trochu volnomyšlenkářské zaměření

všech zúčastněných. Spojoval je společný zájem o divadlo, psaní her, poezii, literaturu, šachy. Po odvozu vagónu a krátkém pobytu ve squatu mu jedna kamarádka nabídla možnost bezplatného bydlení, následně ho nasměrovala, aby se přihlásil na volné místo údržbáře. Později si Jan pronajal chatičku, kde nějaký čas pobýval i se svými kamarády, herci. Pak se stěhuje do nově otevřeného charitního azylového domu, zde také pracoval pro komunitu. Dosud je členem staršovstva církve. Po krátké době, kdy bydlí mimo azylový dům, se do něj vrací zpátky a poznává zde svou ženu, se kterou se stěhuje do bydlení mimo hlavní město. Nejsou schopni platit vysoký nájem, a tak se dočasně, tehdy už i s těhotnou ženou, se přemísťují ke kamarádovi. Nakonec se jim přes známé daří sehnat nájemní byt, kde žijí doposud.

Již z výše uvedeného výčtu je zjevné, že cesta ke stabilnímu bydlení byla velmi klikatá. V prvním roce po příchodu na ulici se považoval za člověka bez domova, následně se začal chápat spíše jako tulák. Na období života na ulici vzpomíná s ambivalentními pocity, kdy se do kontrastu dostává ne zcela ideální zajištění materiálních potřeb a prožitky svobody, přátelství a tvůrčích momentů, které jsou v tomto období vysoce ceněny. Zbavil se zde i své závislosti na automatech, začal pociťovat rozdíl v hodnotě stravy a volání závislosti. Jako první vnější popostrčení na cestu reintegrace identifikoval odvezení vagónu, dalšími významnými body se stala zkušenost stabilního bydlení zdarma, kdy si řekl, že už se na ulici vrátit nechce. Různě dlouhými etapami se postupně dostal až k současnému bydlení. Charakteristická v čase je také proměna jeho napojení na bezdomoveckou komunitu. Zatímco ještě za období chatičky s ostatními využívá standardních technik obživy lidí bez domova a styky s komunitou jsou hojné, nyní své vztahy charakterizuje jako běžné setkávání se v rámci komunity církevní a divadelní. Zásadním momentem se stalo i narození dítěte, kdy touhou Jana zůstává zajistit ho i v budoucnu. Jan trpí maniodepresivitou. Jeho nemoc jej po celou dobu provázela, netvoří však pro něj zásadní prvek v bezdomovecké kariéře, spíše nebýt jí, jak říká, možná mohl některých věcí dosáhnout rychleji. Z doby neúspěšného podnikání i života na ulici Janovi zůstaly vysoké dluhy, prakticky nesplacitelné. I proto vyhledává taková zaměstnání, z nichž mu výdělek nemůže být zabaven. Jan je bohem, jeho velkou láskou je divadlo. Aktuálně prodává časopis, pracuje brigádně jako hlídač, dělá vše proto, aby zajistil svou rodinu.

Alois, 52 let

Alois je dalším z účastníků „programu vagón“, je dlouholetým kamarádem Jana. Spojuje je láska k divadlu. Alois je vysokoškolákem, který měl svého času velmi dobře placenou práci, nicméně s tím bylo spojeno i málo času na vlastní rodinu. Situace se dostala až do bodu, kdy se jednou vrátil domů z práce a našel sbalené vlastní kufry. Rodina, pro kterou vše podstupoval, ho vyhodila. Ztratil zájem se dále o cokoliv snažit. Skončil v zaměstnání, postupně se začal propadat a i přes snahy svých kamarádů se dostal až na ulici, později také do vagónu. Celkově na ulici strávil čtyři roky, stigma bezdomovce si snažil nepřipouštět, vždy přemýšlel nad tím, jak vypadá z pohledu společnosti. Jan mu zhruba po roce života ve vagónu domluvil, že může bydlet nějaký čas na faře mimo hlavní město a Alois nabídku přijal. Byl prvním, který z vagónu odešel. Svůj pobyt hodnotí jako zkušenost velmi zajímavou, náročnou, jak v osobnostním posunu, tak v náplni dne. Postupně, jak dokazoval svou motivaci k vlastnímu zapojení se zpět do společnosti, farář mu přiděloval více a více povinností, de facto se stal správcem farnosti. Nakonec nastala doba, kdy byl Alois požádán, aby opustil faru, předtím mu ovšem byla nabídnuta možnost dělat pečovatele, tuto nabídku přijal asi před sedmi lety. Nyní pečuje jak v jedné neziskové organizaci, tak v soukromí o členy domácnosti, kde tak činí za ubytování, pronájem pokojů a plat. Vše je smluvně dáno. Práce pečovatele jej vyčerpává, vzhledem k vysokému věku se však obává změny zaměstnání. Nad vodou jej drží divadlo a další jeho četné dobrovolnické aktivity, za které byl v minulosti i oceněn.

Marta, 45 let

Martiným příběhem se jako linka od dětství táhne trauma týrání a zneužívání. V rizikovém prostředí se jí taktéž narodily děti, které zde několik let vychovávala. Po rozvodu s manželem v této domácnosti ještě několik let zůstává, nakonec se i s dětmi stěhuje do azylového domu. Právě zde Marta poznává psycholožku, se kterou až do dnešních dní pracuje na vyrovnávání se s traumatem i na nácviku adekvátních reakcí na určité situace. Doba nástupu do azylového domu pro ni byla velmi náročná, musela se od základů naučit péči o své děti i domácnost. Vlivem vnějších okolností se přesouvá i s dětmi do dalšího azylového domu. Později po soudních jednáních jsou Martě děti odebrány. Její vztah k úřadům a státní moci je tím přirozeně poznamenán, jejich postup vidí jako nespravedlivý, v průběhu soudních jednání nebyla jako svědek předvolána psycholožka, která by mluvila ve prospěch Marty a jejích dětí. S dětmi v následujících letech Marta zůstává v častém kontaktu, má s nimi dobrý vztah. Tím, že jí odebrali děti, Marta přestala mít zájem a důvod

platit nájem, začíná tak její cestování po přátelích a známých, po různých druzích ubytování, které trvalo až do začátku roku 2014, přibližně dvanáct let - z toho můžeme usuzovat na schopnost Marty navazovat vztahy. V určitých etapách aktivně využívala pomoci sociálních služeb. Nikdy o sobě neuvažovala jako o člověku bez domova, sama svou stabilizaci vnímá jako důsledek soustavné práce na sobě, ať už spolu s psycholožkou nebo v rámci divadla, které jí naučilo více se otevřít, hovořit o svých problémech a také si říci o pomoc. V divadle působila s Janem a Aloisem, na ně mi také předala kontakt. Za výraznější bod ve vztahu ke stabilizaci určila dobu, kdy její děti dosáhly věku osmnácti let, tedy o ně již nemusela bojovat u soudu. Stále občas v tomto ohledu pociťuje selhání, byť je jejími dětmi reflektováno, že to, že s ní nemohli bydlet, není její vinou. U Marty se střídala relativně dlouhá období, kdy pracovala jako pečovatelka, s obdobími, kdy na zaměstnání rezignovala, obvykle v cyklech tří let. I toto střídání zaměstnání Marta v průběhu vyprávění dala do souvislosti s vyrovnáváním se s dětstvím. V současnosti Marta již několik měsíců pečuje o seniorský manželský pár, v jejich bytě má pronajat pokoj, za práci dostává řádný plat. Má živnostenský list, odvádí sociální a zdravotní pojištění. Ke stabilizaci vedle soustavné práce na sobě, divadla, přispěly i další koníčky jako malování, úpravy fotografií, či péče o psa.

Barbora, 47 let

Barbora v mladém věku odcestovala na Jih, zde si našla přítele, později se jim narodil potomek. Dostala se zde do kontaktu s islámem. Přítelem byla Barbora týrána, v důsledku toho se u ní v průběhu pátého roku pobytu rozvinula schizofrenie. První ataka byla spojena s bludy a halucinacemi. Barbora nebyla schopna rozlišit realitu, neměla náhled, nemoci nerozuměla, nebyl nikdo, kdo by jí vše vysvětlil. Později jí zde byl přidělen městský byt, brala léky, po kterých se u ní objevovaly potíže s dýcháním a vyčerpaností. V důsledku nemoci, kdy nebyla schopna zvládat problémy běžného života, ani péči o dítě, o byt přišla. Odchází do azylového domu, kontaktuje svou rodinu, bratr ji i s potomkem odváží domů. Domácí prostředí nebylo pro Barboru ani zdaleka ideální, dochází k častým konfliktům. Očekávání pochopení Barbořiny situace, její nemoci i potřeba citového přijetí nebyla naplněna, proto dokonce kontaktuje i otce dítěte. Nakonec Barbora z domova odchází, cestuje i s potomkem do Prahy doufajíc v přijetí do některého z azylových domů, to se nezdařilo. Nakonec Barbora přichází i s ním na krizové lůžko, nemoc stále zcela neustoupila, to se projevuje v jejím chování - dojde k tomu, že Barboře dítě odeberou na podkladě rozhodnutí soudu a převezou ho k jeho babičce, matce klientky. Barbora v šoku cestuje za dítětem zpět domů s představou, že když není jiná možnost, tak zde bude bydlet i s ním.

Doma je jí v tom ovšem zabráněno. Bez věcí, zmatená, bez peněz a sama končí na ulici. Vrací se proto zpět do Prahy, přespává kdekoliv, kde se dá a intenzivně hledá pomoc. Nakonec se po měsíci dostane do azylového domu charitní organizace. Dochází k Barbořině postupné stabilizaci. Získá práci jako osobní asistentka, zároveň je jí nabídnuto bydlení v bytě za péči o paní. Sociální pracovníci jí pomohou v získání potomka do vlastní péče, určen soudem byl i dohled. Spolu s potomkem přijímají křest. Vlivem náročnosti práce, ohrožující finanční situace a celkové nespokojenosti Barbora končí v práci, zažádá o dávky ze systému státní sociální podpory. I s dítětem odchází do azylového domu. Postupně se prohlubuje nespokojenost, celková neukotvenost související s pocity nedostatečného zázemí, zklamání z víry, nenalezení smyslu života, se objevuje další ataka nemoci, tentokrát bez vedlejších projevů, ale se silným pocitem neurčitého hledání. I s potomkem odjíždí do zahraničí, přerušuje veškeré kontakty s rodinou i přáteli. Zde žijí na ulici, s dítětem přežívají, jak se dá, cestují kamióny po Evropě. Nakonec se na Jihu dostanou do tábora pro emigranty, zde přichází další ataka nemoci, kdy se Barbora stává zcela pasivní, nezvládá péči o dítě. To je jí opět odebráno, jsou kontaktovány úřady v České republice, neboť po něm bylo vyhlášeno mezinárodní pátrání. Zatímco potomka odvázejí zpátky do České republiky, o Barboru nikdo nejeví zájem. Poté, co se vrací za dítětem do České republiky, je na hranicích zatčena, následně je na ni uvalena vazba, dítě je umístěno do dětského domova. Po propuštění z vězení je Barbora opět na ulici, hledá ubytování, snaží se co nejbližší se dostat k dítěti, dokonce za ním vyjede i na zahraniční pobyt. Tento okamžik si lze představit jako absolutní dno, patovou situaci. Nakonec se Barbora pokusí kontaktovat svou rodinu, chce popřát bratrovi k narozeninám. Zasáhne praktická lékařka a zprostředkuje Barboře umístění do psychiatrické léčebny, postupně se její zdravotní stav stabilizuje, získává náhled, vrací se ke svým zájmům, je medikována, navštěvuje svého potomka. Před propuštěním z léčebny si nachází bydlení a je jí přiznán plný invalidní důchod. Následně absolvuje kurz pracovníka v sociálních službách a začíná boj o potomka, který je jí vrácen v roce 2005. Barbora získává zaměstnání jako pracovník v sociálních službách, dále si zvyšuje kvalifikaci, přivydělává si i na dalších brigádách s cílem zajistit oběma dostatečný příjem. Na základě žádosti, kterou jí poradila podat si sociální pracovnice, jež figurovala i u zprostředkování předání dítěte do péče Barbory, jí je přidělen obecní byt. Aktuálně Barbora dokončuje studia sociální práce na vyšší odborné škole, plánuje pokračovat na univerzitě. Aktivně se věnuje několika jazykům. V celém jejím příběhu lze poznat touhu po nalezení smyslu života, dání mu významu, což je spojeno i s hledáním duchovních hodnot.

Barbora splatila veškeré své dluhy, nicméně peněz do domácnosti není nazbyt, tomu jsou přizpůsobeny i strategie při plánovaném nástupu dítěte na vysokou školu.

Aleš, 39 let

Aleš se na ulici dostal v dvaceti jedna letech poté, co byl v důsledku svého gamblerství vyhozen rodinou na ulici. Spouštěčem závislosti se stal vysoce traumatický zážitek na vojně, vzhledem ke kterému dodnes trpí posttraumatickou stresovou poruchou s prvky schizofrenie. Dlouho osciloval mezi ulicí, dočasnými typy ubytování, na obživu si vydělával různými brigádami, propadal gamblerství. V minulosti byl i několikrát hospitalizován v psychiatrické nemocnici. Čistého času strávil na venku na ulici přibližně rok, v této době se i považoval za člověka bez domova. Přelomovou se stala doba přibližně před třemi lety, kdy se prostřednictvím nízkoprahového denního centra dostal do azylového domu, následně do sdíleného bydlení. Nyní si pronajímá jeden pokoj v bytě. Od doby bydlení na azylu pracoval v několika sociálních firmách, dále funguje jako dobrovolník, přednáší lidem bez domova. Aby zvládl trauma, dochází na terapeutická sezení. Pro tohoto konkrétního respondenta se ukázala být vhodnou arteterapie, obrazy vzniklé během sezení také vystavuje. Vlastní bydlení je pro něj nemožné získat v důsledku nestabilního zdravotního stavu a tím i limitovaných příjmů. Paradoxně proto, že pracuje, je výši jeho příjmů na překážku získání sociálního bytu. Právě proto, že jej považují za člověka, který je v bydlení stabilní provedla jsem s ním rozhovor.

Anna, 24 let

S Annou jsem se rozhodla provést rozhovor díky její specifičnosti v tom smyslu, že sama sebe prezentuje jako člověka, který je mentálně stále napůl v bezdomoví, resp. v kontaktu s komunitou užívající drogy, která žije na ulici. Rodinné zázemí má stabilní, rodina do ní vždy vkládala velké naděje a všemožně ji podporovala. Příčinou Annina odchodu na ulici byla závislost na drogách, konkrétně pervitinu. Závislost na alkoholu, se u ní projevila již dříve. Dle svých vlastních slov vždy musela vše vyzkoušet. Ve chvíli, kdy přišla zdrogovaná mezi své kamarády, se kterými pila, ji vyloučili ze svého středu. Anna se stále více přichylovala k drogové komunitě. Zpočátku se ještě vracela domů, až jednoho dne nepřišla. Na ulici strávila půl roku, drogy se pro ni staly tím prvním, přednějším než jídlo. Množství užitého pervitinu každý den bylo dle ní enormní, trpěla i halucinacemi a bludy. Půlroční život na ulici se pro ni stal velmi traumatickým zážitkem. Jednak po morální stránce, kdy peníze na drogy získávala krádežemi či jejich přeprodáváním, jednak po stránce ztráty důvěry v lidské vztahy na ulici a silný pocit osamění, který zde od určitého okamžiku

pociťovala spolu se stálým pocitem vlastního ohrožení. Způsob, jakým se dostala z ulice, vyznívá až mysticky. Jednoho dne se rozhodla nesehnat svou denní dávku, reakce na nedostatek drogy byla po fyzické stránce až neúnosná. Po třech dnech ve stavu totálního vyčerpání, kdy její tehdejší přítel odešel získat peníze na drogy se zvedla, došla na nejbližší zastávku a uviděla autobus, který ji dovezl přímo domů. Rodiče ji přijali zpět, pomohli jí zaplatit dluhy (ty již splatila), vyřídili doklady. V době její nepřítomnosti jí přerušili studium, proto jej mohla opět v dalším roce nastoupit. Školu dokončila a pracuje, chce bydlet s přítelem. V současnosti stále občasně užívá pervitin, to ji drží v kontaktu s komunitou, kterou poznala na ulici. Má pocit, že na ní ulpívá stigma závislých, byť se cítí ve srovnání s ostatními lidmi, kteří zůstávají na ulici, mnohem výše - ona pracuje a bydlí.

Lucie, 26 let

Lucie na ulici prožila s přestávkami pět let. Těžko se vyrovnávala se skutečností, že je adoptovaná, což se dozvěděla nikoliv od rodičů, ale od cizích lidí. Přestala se snažit ve škole, toulala se s partou. Nakonec přestoupila na učební obor, který ji nebavil, před závěrečnými zkouškami byla vyhozena z důvodu závažného porušení školního řádu. Doma neměla dostatek svobody, proto utekla do Prahy. Zde byla ubytována u majitelů jednoho obchodu, kteří měli jiné představy o jejích povinnostech, než byl běžný úklid. V den, kdy měla nastoupit do jiného regulérního zaměstnání, zůstala zcela bezprizorní na ulici, v první fázi zde zůstala tři roky. Využívala všech možných strategií pro zajištění bazálních životních potřeb. V této době i pracovala, ale přezíravé chování pracovníků ji odradilo, ze zaměstnání odešla. Na ulici si našla přítele, se kterým otěhotněla. Poté se rozhodla odpovědět na pokus o kontakt od adoptivní matky, ta oběma nabídla možnost bydlení. Přítel však v domácnosti ukradl peníze a protože Lucie chtěla být s ním, odešla za ním zpět do Prahy, kde zůstala až do doby porodu, následně se všichni společně vrátili k rodičům Lucie. Kvůli neshodám ohledně financí se nakonec Lucie s přítelem rozešla. Situaci doma vnímala jako neutěšenou, proto odešla zpátky na ulici, dceru nechala v pěstounské péči u babičky. V Praze opět začala pracovat. Druhý návrat na ulici se stal opěrným bodem, neboť zde v jednom zařízení poznala svou biologickou matku i další členy rodiny. Nacionále jí zjistil sociální pracovník, nicméně samotné setkání bylo dílem náhody. Tím, že se s biologickou matkou seznámila, byla schopna zjistit, kdo skutečně je, a tak se posunout dál. Díky tomu se srovnaly vztahy i s její adoptivní matkou. S novým přítelem, kterého také poznala na ulici, se odstěhovala na ubytovnu a po roce se naskytlá příležitost do nájemního bydlení, kde žijí doposud. V současné době nastoupila již podruhé na střední školu zaměřenou na sociální činnost,

v budoucnu by ráda směřovala spíše k výchově předškolních dětí. Lucie pobírá rodičovský příspěvek, přivydělává si prodejem kosmetiky, se kterým má zkušenosti z doby pobytu na ubytovně. Přítel pracuje na dohodu o provedení práce, oba pobírají dávky ze systému státní sociální podpory. Jak přítel, tak Lucie mají exekuce, veškeré úspory proto ukládají dítěti na spořicí účet. Složitá finanční situace nutí Lucii při cestách za studiem využívat nocleháren. V současné době se připravuje na návrat pootomka z pěstounské péče domů.

Milan, 25 let

Milan byl mým posledním respondentem, vedla jsem s ním nejkratší rozhovor, nepodařilo se mi ho rozpovídat. Při analýze rozhovoru jsem si všimla, že jsem kladla příliš velké množství uzavřených otázek, na které mi krátce, či jednoslovně odpovídal. K rozhovoru jsem přicházela se vcelku jasným předpokladem o tom, co uslyším, vzhledem k předchozím rozhovorům s lidmi v různé fázi stabilního bydlení. Nakonec se ukázal být natolik odlišným od ostatních, že mi umožnil prohloubit pochopení celého procesu. Milan po propuštění z vězení odešel i s přítelkyní k rodičům, vzhledem ke konfliktům s nimi se přestěhovali do Prahy, našli si však nevyhovující podnájem, a tak nakonec skončili i s přítelkyní, nyní již manželkou, na ulici, zde strávili dva roky, využívali strategie běžné pro přežití na ulici. Protože má Milan záznam v rejstříku trestů, setkával se s s potížemi při shánění práce, občas chodil na brigády. Zvrat nastal v době, kdy přítelkyně otěhotněla. Byla jim poskytnuta pomoc v hmotné nouzi, následně také požádal o doplatek na bydlení. Z úřadu práce jim zajistili ubytovnu, ve které bydlí dosud. Pomocí kamaráda Milan získal práci v jedné společnosti, má zaměstnání na plný úvazek se smlouvou na dobu neurčitou. Ještě před narozením dítěte se s manželkou plánuje přestěhovat do nájemního bytu.

Sběr dat

Jako vhodnou metodu sběru dat jsem zvolila polostrukturované rozhovory, ty se zdály být nejvýhodnější pro získávání informací ve vztahu ke zvolenému výzkumnému tématu, pro poznání vnitřního žitého světa respondentů i odpovědí na výzkumné otázky. Před každým samostatným polostrukturovaným rozhovorem jsem provedla analýzu rozhovoru předcházejícího. Bylo-li to předmětné pro tvorbu teorie, potom jsem upravila otázky pro interview následující, v některých případech jsem je měnila i v návaznosti na precizování dílčích výzkumných otázek. Pro každý rozhovor s respondentem jsem promýšlela jeho scénář. Od velmi podrobného a strukturovaného pro první rozhovor jsem v následujících značně redukovala počet otázek. Důvodem pro toto rozhodnutí byla skutečnost, že v prvním z nich nebylo zcela možné držet se připravené struktury, jako účelnější se mi tedy pro další

rozhovory jevílo využít obecnějších otázek, které mi umožnily lépe reagovat na odpovědi respondentů.

Každý rozhovor byl nahráván se souhlasem dotazovaného na diktafon. Později byly přepsány, celkový souhrn čítá 210 normostran transkribovaného materiálu. Průměrná délka rozhovoru činila cca 1,2 hodiny, nejkratší 14 minut, nejdelší 1, 8 hodiny. Při využívání úryvků z jejich přepisů jsem respektovala tok řeči každého z respondentů na úkor gramatických pravidel, stejně jako stylistické přesnosti. Důvodem se stala snaha o zachování maximální možné věrohodnosti. Po skončení nahrávání jsme většinou s respondentem setrvali v rozhovoru neformálního charakteru, který v mnohých případech přinesl cenné informace. Tyto jsem zaznamenávala bezprostředně poté povětšinou při jízdě městskou hromadnou dopravou spolu s celkovými dojmy, myšlenkami, průběhem setkání, svým vnitřním rozpoložením, včetně prvotní reflexe rozhovoru. Tyto tzv. field notes, neboli terénní, či polní poznámky, mi pomohly při analýze dat metodou tzv. zakotvené teorie, zároveň i pro zachycení pocitů a jejich reflexi. Samotný zápis trval i dvojnásobek času konverzace. V závěru setkání jsem se ptala na možnost opětovného oslovení respondentů v případě potřeby. Toho jsem také následně využila, abych mohla lépe rozpracovat jednotlivé kategorie, resp. jejich vlastnosti a dimenze. Doptávání se proběhlo elektronicky, jak po sociální síti Facebook, tak přes komunikační program Skype.

Někteří z respondentů jsou profesionály ve vyprávění vlastního příběhu. Jeden z nich mi poskytl přepisy ze svých předchozích rozhovorů. Tyto jsem zahrnula do analýzy, pomohly mi lépe se zorientovat v jeho žitém světě.

Etika výzkumu

V průběhu celého výzkumu jsem si byla vědoma morálních závazků vyplývajících z jeho provádění. Ty souvisí s obecnými principy a zásadami provádění jakéhokoliv sociálního výzkumu. Mezi tyto patří důvěrnost, poučený souhlas a zpřístupnění práce účastníkům výzkumu. K důvěrnosti patří, že žádná část práce neumožní identifikovat respondenty, data tedy budou anonymizována. V transkriptech jsou změněna jména všech účastníků, respondentům jsem přidělila jiná, dalším zmíněným osobám potom jednopísmenné označení, či jsem využila hranatých závorek, taktéž jsem změnila názvy služeb i jejich umístění jsem zařadila do obecnějšího rámce. Přepisy rozhovorů mám uloženy ve mém osobním počítači, nejsou přílohou této diplomové práce na základě dohody s respondenty.

Vzniká zde i závazek ochrany dat, tedy, že bez svolení respondentů není možné s daty dále nakládat. Poučený souhlas mimo jiné ve vztahu k výzkumu zavazuje k seznámení respondenta s jeho účelem a cílem, s použitím dat i způsoby odmítnutí na výzkumu participovat, stejně jako je svázán s poslední zásadou. Tou je seznámení s možností získání výsledné práce.

V mém případě jsem vždy před samotným započítím rozhovoru respondenty s výše uvedenými body seznámila. Na diktafon se mi většinou podařilo zachytit jejich souhlas. V jednom případě nahrávací zařízení selhalo.

Kvalita výzkumu

Nejen v kvantitativním, ale i v kvalitativním výzkumu je důležitá validita dat. V tomto úseku textu se zaměřuji na diskuzi o validitě dat tak, jak ji nastínili Čermák a Štěpáníková (1998). Získané informace vztahuji ke své výzkumné části.

Má – li být výstup výzkumu co nejvalidnější, co nejméně zkreslený, měl by pracovat s různými zdroji a typy dat o vybraném jevu. Tato technika se nazývá triangulace. Vzhledem k jen málo dostupným informacím o mnou zkoumaném fenoménu jsem se rozhodla pro rozšíření si náhledu využít studie Vágnerové, Csémyho a Marka (2013), kteří popisují proces reintegrace. Dále jsem porovnávala data získaná od jednoho z respondentů, Jana, abych ověřila validitu výpovědi. Také díky vzájemné známosti respondentů Aloise, Jana a Marty a zmínek v jednotlivých rozhovorech mohu prohlásit, že výpovědi respondentů souhlasí.

Proto, abych získala co největší vhled do mnou zkoumaného jevu, jsem vybírala jak respondenty stabilní v bydlení, tak takové, o nichž jsem věděla, že jsou sice stabilní v bydlení, nicméně jsou metaforicky níže na cestě reintegrace nebo se zcela odlišují, jako v případě Milana, Stanislava či Anny. Tito lidé jsou tzv. mezními případy. Právě velká variabilita, doufám, poslouží vnitřní konzistenci a koherenci (Miles, Huberman in Čermák, Štěpáníková, 1998).

1.2 Zakotvená teorie

Zakotvená teorie vznikla v 60. letech z potřeby vymanit kvalitativní výzkum z nařknutí z nedostatečné objektivitě a neschopnosti tvořit teorie. Ve srovnání s ostatními metodami užívanými v kvalitativním výzkumu je význačná svou návodností, kdy je možné se při tvorbě teorie řídit de facto manuálem. I přes jasný popis, jak lze metodu aplikovat, zůstává velké pole působnosti pro kreativní práci. Autory metody zakotvené teorie jsou Barney Glaser a Anselm Strauss (Švaříček, Šed'ová, 2005).

Jejich cesty se později rozcházejí, každý svým vlastním způsobem teorii modifikuje a vznikají tak dva směry. Glaser využívá dvou kódování, přičemž vynechává prostřední fázi tzv. axiálního kódování, kdy probíhá spojování kategorií pomocí paradigmatického modelu. Vedle Anselma Strausse se taktéž na vývoji zakotvené teorie podílela Juliett Corbinová (Švaříček, Šed'ová, 2005).

Zakotvenou teorii lze chápat nejen jako metodu analýzy dat, ale také jako strategii výzkumu. Jejím cílem je tvorba hutné teorie za určených systematizovaných kroků. Sběr vzorků při tvorbě teorie probíhá tak dlouho, dokud není teorie saturována (Hendl, 2005). V této práci využívám druhého zmíněného modelu od Strausse a Corbinové. Vycházím z jejich publikace *Základy kvalitativního výzkumu* (1999). Dále stručně shrnuji postup při tvorbě zakotvené teorie v krocích trojího kódování – otevřeného, axiálního a selektivního. V realitě jeden stupeň kódování přechází do dalšího podle toho, co aktuálně výzkumník potřebuje (Hendl, 2005; Strauss, Corbinová, 1999).

Otevřené kódování

Lze říci, že produktem otevřeného kódování je kategorizace, tedy seskupení primárních pojmů na základě podobnosti a souvztažnosti do kategorií (Strauss, Corbinová, 1999). Přidělování pojmů probíhá již při prvním průchodu daty. Mohou být kódována jednotlivá slova, věty, odstavce i celé části textů či promluv ve vztahu k položené výzkumné otázce (Švaříček, Šed'ová, 2005). V průběhu přiřazování pojmů, kódů, tedy procesu konceptualizace, jsou nalézány první podobnosti, začínají vystupovat zásadní témata. To, jakým způsobem probíhá přiřazování pojmů, záleží na výzkumníkovi. Může se jednat o jednoslovná označení, tedy podstatná jména, či jména přídavná. Používány mohou být i tzv. in vivo kódy, tedy pojmy, které použili samotní respondenti, resp. autoři dat. Riziko těchto kódů tkví v tom, že se mohou stát limitujícím faktorem při přemýšlení nad daty a spojitostmi. Pojmy by měly svědčit o myšlenkách uvnitř textu při přemýšlení nad tématem a nebýt pouhým shrnutím obsahu (Hendl, 2005; Strauss, Corbinová, 1999). Již při vytváření kódů si lze všimnout, že některé k sobě mají blízko, případně o něčem svědčí. Tyto pojmy se následně seskupují do kategorií, které mohou obsahovat subkategorie. Obdobně jako u pojmů i zde vybírá název kategorie autor. Každá kategorie má své vlastnosti, ty mají své dimenze (př. vzhled (kategorie) – upravenost (vlastnost) – upravený, neupravený (dimenze)). Právě tento rozklad později umožňuje tvorbu hutné teorie za vzájemného propojování dimenzí jednotlivých kategorií při selektivním kódování (Strauss, Corbinová, 1999). Při práci s rozhovory jednotlivých respondentů je velmi pravděpodobné, že další rozhovory

umožní rozpracovat kategorie z toho prvního do té míry, až se i na této úrovni nedozvíme nic nového. Je důležité si uvědomit, že během dalších rozhovorů může docházet ke změně názvu kategorií, případně i k jejich slučování. Samotné kódování probíhá prakticky po celou dobu ve vztahu k otázkám, které v průběhu analýzy vystupují (Hendl, 2005). Pro usnadnění uvažování o kategoriích, vlastnostech i jejich dimenzích je dobré využívat různých technik zvyšování teoretické citlivosti (Strauss, Corbinová, 1999). Jak bylo řečeno na počátku, výsledkem otevřeného kódování je soubor kategorií. Pro lepší práci s nimi je vhodné využít analytických technik, které nám umožní nejen si uvědomovat vzájemné závislosti, ale i samotný obsah daných kategorií (Švaříček, Šed'ová, 2005). Pokud mám ujasněné obsahy kategorií, mohu přistoupit ke kódování axiálnímu.

Axiální kódování

Výstupem axiálního kódování je přeuspořádání vzájemných vztahů a vazeb na úrovni kategorií a subkategorií za využití tzv. paradigmatického modelu v kontextech jednotlivých případů (Strauss, Corbinová, 1999; Švaříček, Šed'ová, 2005).

Paradigmatický model představuje Strauss a Corbinová (1999, s. 72) takto:

„(A) Příčinné podmínky → (B) jev → (C) kontext → (D) intervenující podmínky → (E) strategie jednání a interakce → (F) následky“

Znázorněním si lze představit, že určitý jev, či fenomén je způsoben specifickými podmínkami a probíhá za určitého kontextu při působících podmínkách. To vyvolává jisté strategie jednání a interakce, které vedou k následkům v podobě jednání, či chování.

Jak podotýká Hendl (2005), nelze vždy zcela přesně rozlišit, které podmínky jsou kontextem jevu a které jsou podmínkami intervenujícími. Při práci na teorii rozhodnutí leží na autorovi. Vždy je dobré mít obtížnost rozhodnutí na paměti a zamyslet se nad tím, nakolik by ovlivnilo teorii, pokud by se podmínky intervenující vyměnily za kontext a naopak.

Paradigmatický model není dogmatickým, je třeba o něm uvažovat jako o návodu, jakým způsobem lze při tvorbě teorie přemýšlet. Díky němu si lze vytvořit základní myšlenkovou mapu, která umožní lepší orientaci (Švaříček, Šed'ová, 2005).

Mám-li představu, jakým způsobem vztahy mezi kategoriemi a subkategoriemi fungují, přistupuji k selektivnímu kódování (Strauss, Corbinová, 1999).

Selektivní kódování

Při tomto stupni kódování je vytvářena tzv. analytická kostra příběhu, která je souhrnem hlavních zjištění. V této fázi jsou ostatní kategorie vztaženy ke kategorii hlavní, povětšinou k jevu či fenoménu z paradigmatického modelu. Mezi jednotlivými kategoriemi hledáme pravidelnosti na úrovni vlastností a dimenzí textu a tyto propojujeme. Je důležité si je poznamenávat, neboť tato propojení jsou tím, co dodává textu na hutnosti. Po sestavení kostry příběhu lze přistoupit k psaní vlastní výzkumné zprávy (Švaříček, Šed'ová, 2005). Při samotném psaní a tvorbě teorie je důležité nepřehlížet výjimečné případy, nýbrž je do vlastní teorie integrovat. V průběhu psaní je důležité obracet se k poznámkám a kódům, umožňuje se tak důkladná systematizace. Pokud se stane, že je v teorii mezera, je potřeba vrátit se zpátky do terénu a pokusit se získat data cíleně. V opačném případě nebude zakotvená teorie úplná (Strauss, Corbinová, 1999). V závěrečné části Strauss a Corbinová (1999) představují několik technik. Za velmi důležité považuji zasazení teorie do tzv. matice podmiňujících vlivů, která umožňuje rozšířit pohled fenoménu bezdomovectví až na mezinárodní úroveň, dále potřebu uvědomění si, že výsledná teorie nemá být statickým obrazem, nýbrž popisem, resp. teorií o fenoménu, či v mém případě procesu. Nesmí jí tedy chybět dynamičnost.

Výroky v zakotvené teorii platí jen a pouze pro to, co bylo zkoumáno, změní-li se podmínky, budou i výroky jiné (Strauss, Corbinová, 1999). Z tohoto také plynou omezení, která jsou diskutována v kapitole 5.

1.2.1 Otevřené kódování – výčet kategorií

Jak bylo popsáno v metodologické části, postupuji v souladu s metodou analýzy dat tzv. zakotvenou teorií. V úvodu podávám výčet hlavních kategorií a jejich subkategorií, které mi vyplynuly z otevřeného kódování. Považuji za důležité upozornit na to, že názvy kategorií jsou umělé, v některých případech nejsou stoprocentně přiléhavé, neboť obsah kategorií je živý a jednotlivé kategorie nemají a ani nemohou mít jasné hranice i vzhledem ke kódování axiálnímu a selektivnímu, kdy kategorie jsou k sobě vztahovány, jsou ve vzájemném působení a prakticky není možné je oddělit, neboť se tak ztrácí část jejich obsahu i významu a může se měnit i jejich název. Kategorie a subkategorie (příp. vlastnosti) tedy uvádím spíše pro orientaci.

Výčet kategorií

1. Motivace v cestě
 - Impulsy a body zvratu
 - Faktory podporující setrvání v procesu
 - Sebehodnota
 - Síla motivace
2. Výpovědi o bezdomovectví
 - Destabilizace
 - Život na ulici, v bezdomoví
 - Percepce sebe v procesu
 - Chápání bezdomovecké zkušenosti
 - Výpovědi o druhých lidech bez domova
 - Faktory bránící postupu v procesu
3. Výpovědi o společnosti
 - Atributy stabilizace
 - Stigmatizace
 - Bariéry reintegrace
 - Podmínky akceptace
4. Sociální síť
 - Sociální síť jedince
 - Prvky záchranné sociální sítě
5. Pomáhání
 - Důvody pomáhání
 - Faktorovost
 - Míra participace
 - Odměna

Už v průběhu prvních vyprávění jsem si uvědomila, že existuje rozfázovanost příběhů, či procesu bezdomovectví samotného. Byť se jedná o umělý konstrukt, byl mi velmi nápomocen při přemýšlení o návaznosti kategorií v průběhu axiálního kódování, kdy jsem

z každé takto zvolené fáze učinila kategorii, resp. jev, a u každého příběhu jsem postupovala dle paradigmatického modelu, zachytávala propojení jednotlivých kategorií a začala si všímat význačných podobností, které jsem později dále rozpracovávala. Při uvažování o následcích jevu stabilizace mi vyvstala otázka, kdy vlastně mohu prohlásit, že je cesta z bezdomoví u konce, jaký je vlastně výsledek reintegračního procesu. Právě kladení si těchto otázek mě více donutilo přemýšlet o vlastní identitě jedince a více si všímat toho, jak se chápání jedince sebe samého v průběhu procesu proměňovalo, co všechno v procesu na něho mělo vliv.

Ve fázi selektivního kódování jsem se nakonec rozhodla určit kategorii Proměňovaná identita za centrální, neboť je svým obsahem svázána s celým procesem bezdomovectví, se všemi kategoriemi.

Na doporučení Strause a Corbinové (1999) o využití matice podmiňujících vlivů zasazuji v následujících dvou oddílech předkládaný model do širšího kontextu, konkrétně se věnuji mechanismům sociální exkluze a sociální inkluze, dále pak shrnuji cyklus bezdomovectví. Respektuji tak logickou strukturu této práce, ve které postupuji od nejobecnějšího ke konkrétnímu, protože věřím, že tak zejména rovina sociální identity, na které se primárně odráží vzájemná interakce prostředí a člověka, bude v kontextu popisovaného modelu zřejmější.

1.2.2 Sociální exkluze a sociální inkluze

Jak jsem zmínila v úvodu této kapitoly, reintegrace a chápání sebe jako plnohodnotného člena většinové společnosti není pouze vnitřní záležitostí respondentů, nýbrž se sebepojetí utváří na základě interakce se společností. Právě ona je tím, kdo nastavuje člověku zrcadlo. Celý proces bezdomovectví tedy nemá jen subjektivní rovinu, ale i úroveň objektivní a obě tvoří spojené nádoby. Náhledem společnosti se lze ptát, kdo je člověkem bez domova? A kdo jím není? Jak proměna z jednoho do druhého probíhala? Možnou odpověď lze hledat v konceptech sociální exkluze a sociální inkluze.

Stručnou definici sociální exkluze, jak ji pojímá EU lze nalézt v Kahounovi a kol. (2007, s. 163): „*Jedná se o proces, při kterém společnost určité jedince, skupiny či lokální společenství omezuje v přístupu ke zdrojům, které jsou potřebné pro participaci na ekonomickém i politickém životě společnosti.*“ Z definice je patrná postupnost procesu. Zamezení přístupu k jedné dimenzi neznamena automaticky vyloučení, ale spíše postupné přesouvání se na okraj společnosti. Příkladem může být rozpad rodiny, kdy se matka

samoživitelka stará o své děti (sociální dimenze), to s sebou přirozeně nese ohromné zatížení rozpočtu jedné výdělečné osoby. Dramaticky se zvyšuje riziko chudoby (ekonomická dimenze). Vzniklá situace může mít dopad i na potomky, protože ucelené vzdělání je drahé a přitom je předpokladem pro získání dobře placeného zaměstnání, stejně se objevují i různá omezení s ohledem na zdravotní. Mnohem vyšší je šance žítí nezdravým způsobem života, stejně jako menší schopnost a dovednost vyvarovat se rizikového chování.

Sociální exkluze je multidimenzionálním procesem, v této konkrétní definici jsou zmíněny dimenze ekonomická a politická. Mareš hovoří i o existenci dalších, a to kulturní a sociální, dle Giddense (in Mareš, 2000) i psychologické, neboť kvůli vylučování dochází k celkové devastaci vnitřní integrity člověka. Je možné sledovat i rovinu interpersonální, mobility a další. Dimenze jsou aspekty vylučování, pokud jedinec nemá přístup ke zdrojům jedné oblasti, dopad se může projevit i v dalších. Pokud sleduji úvodní definici o nepřístupnosti ke zdrojům a redistribuci, je jejím důsledkem chudoba, sociální i kulturní vyloučení (Mareš, 2000).

Když jsem zmínila chudobu, je potřebné ukázat její vztah k sociální exkluzi. Ve shodě s Marešem a Sirovátkou (2008) má chudoba s marginalizací (tj. odsunutím na okraj společnosti) a vyloučením mnoho společného, a to omezení v participaci a aktivním občanství. Sociální exkluze však pojem chudoby přesahuje, protože ne každý, kdo je chudým musí být sociálně vyloučeným. I v koncepčních a strategických materiálech dochází k oddělení těchto pojmů (srov. Sirovátka, Rákoczyová, Šimíková, Trbola, 2013, s. 4). Skutečnost souvisí s proměnami společnosti, kdy k vylučování dochází sice i na podkladě příjmových nerovností, zároveň však dochází k exkluzi na základě oddělení určitých skupin od většinové společnosti kvůli jejich odlišnostem, př. náboženství, etniku, apod. (Mareš, 2008). Stírá se vědomí jednotlivých vrstev a tříd (Kolářová, Vojtíšková, 2008).

Při zachování oddělenosti termínů i jejich obsahu je možné definovat, z pohledu těchto konceptů i fenomén bezdomovectví. Ten je možné vnímat jako extrémní formu vyloučení (Hradečtí, 1996) a extrémní podobu chudoby. Z výše uvedeného vyplývá, že při jejich sledování možností naplňovat občanská práva a svobody, v důsledku sociálního vyloučení, tyto lidé nejsou plnohodnotnými občany. Kromě práv jsou zbaveni i povinností (Mareš, Sirovátka, 2008). Nedosahují na atributy, které jsou uznávány většinovou společností. Tyto skutečnosti potom popisují i respondenti v podkapitole 4. 8.

Jak jsem uvedla, vyloučení nejsou plnohodnotnými, plnoprávními občany, jsou stigmatizováni. Tak, jak je bezdomovectví extrémní formou vyloučení a chudoby, je i míra

stigmatizace velmi vysoká, z výzkumu provedeného Kolářovou, Vojtíškovou (2006, s. 22; srov. Průdková, Novotný, 2008) vystupuje pohled na bezdomovce: „*Sociální kategorie „bezdomovci“ je vykreslována celou řadou negativně vymezujících charakteristik, její členové nemají domov a práci, zodpovědnost, povinnosti či starosti, chuť pracovat, vstávat, často ani změnit svou situaci, nejsou aktivní, přizpůsobitelní, nepřemýšlí o budoucnosti ani o (pro ostatní) základních lidských potřebách nebo jsou psychicky nemocní. V kostce, jsou neschopní zajistit pro sebe důstojný, „normální“ život, který právě tyto atributy obsahuje.*“ V tomto výzkumu zaznělo, že lidé si jsou vědomi, že si někteří z nich za svou situaci nemohou a těm by měla být poskytnuta pomoc, zároveň však nejsou od ostatních rozpoznatelní a dochází k paušalizacím – vnější homogenizaci skupiny. Pro pocity silné stigmatizace jsou pak lidé bez domova méně ochotni si říci o pomoc, stydí se (Kolářová, Vojtíšková, 2006). Extrémní případ sociální exkluze, jakým bezdomovectví je, se nevyhnutelně projevuje na dalších složkách identity. Ve svém bytí a uspokojování potřeb jsou lidé bez domova deprivováni. Subjektivnímu náhledu se věnuji v popisu modelu.

Jakékoliv politiky, vznikající koncepční a strategické materiály, dávkové systémy, provozování nebo alespoň financování sociálních služeb a další, spadá pod sociální začleňování, inkluzi. Cílem sociální inkluze je snaha bojovat proti sociální exkluzi a přispět tak k vytvoření kohezní, sociálně soudržné společnosti, ve které budou občané moci spokojeně žít (Musil a kol., 2004, [online, cit. 14. 6. 2015]). Sociální inkluze je pojem primárně spojený se sociálně – politickými opatřeními. V různých souvislostech se o projevech politiky sociálního začleňování zmiňují i lidé, se kterými jsem vedla rozhovory.

1.2.3 Cyklus bezdomovectví

V souladu s mnohými autory a odborníky chápu bezdomovectví jako proces (Hradečtí, 1996; Hradecký et al., 2012 [online, cit. 4. 4. 2015]). Rozhovory, které jsem uskutečňovala, mě dovedly k přesvědčení, že spíše než hovořit o bezdomovectví jako o procesu se začátkem a koncem (příčina bezdomovectví – propad a život na ulici nebo v jiné fázi bezdomoví - úplná reintegrace), zdá se mi přirozenější o něm hovořit ve smyslu stabilizace v bydlení a sociálním statusu, následné destabilizaci (v případě bezdomovectví jako životního stylu stabilizaci jiné formy – tím se v této práci ovšem nezabývám) a opětovné stabilizaci v bydlení a sociálním statusu prostřednictvím reintegrace jedince. Člověk, který se navrátil do společnosti, není stejný jako ten, který se do bezdomoví propadl, proto ani průchod procesem netvoří kruh, spíše pomyslnou spirálu. Pouze na základě důkladné znalosti aktuální situace jedince lze předpokládat, že není ohrožen ztrátou bydlení, destabilizací.

Dle mého názoru je tak výstižněji charakterizována celková pomíjivost člověka v plnohodnotném členství ve většinové společnosti. Jak to trefně vyjádřil Alois: „*Stát se člověkem v týheltý tísní je záležitost dvou sekund. Dostat se zpátky je záležitost let. Nebo chtění. Chtění, nechtění, možností a podobně...*“. Slovo reintegrace ve mně dále příliš evokuje systémové hledisko, tedy člověka někam dát, umístit, zapojit. Vnímám, že je tak značně upozaděno osobní přispění člověka na řešení vlastní situace. Dále tedy mezi běžně užívanými termíny, tedy resocializace, resp. proces reintegrace budu využívat i dalších pojmů jako cesta do bydlení, či cesta ke stabilizaci.

V následující části právě pro chápání bezdomovectví jako procesu postupuji chronologicky, od destabilizace, přes život v bezdomoví, proces reintegrace až po opětovnou stabilizaci v bydlení a sociálním statusu, protože pro dosažení srozumitelnosti výkladu mi tato forma, ve vztahu ke zvolené centrální kategorii, přijde nejvhodnější. Dále podávám stručné shrnutí předkládaného modelu Proměňované identity.

1.3 Shrnutí modelu Proměňované identity

Před samotné rozpracování modelu zařazuji jeho stručné shrnutí. Důvodem je usnadnění orientace v následujícím textu.

Jak jsem uvedla výše, bezdomovectví chápu jako cyklický, či spíše spirálovitý proces, který je charakteristický vzájemným odlučováním se člověka a společnosti. Cesty do bezdomoví mají různou délku, od velmi krátkých, po velmi dlouhé, stejně jako mají rozdílné příčiny. Bezdomovectví samotné se projevuje v rozličných formách.

Pokud chci nalézt odpověď na hlavní výzkumnou otázku: Jak se lidé dříve bez domova dostali ze svého pohledu zpět do společnosti? Zjistila jsem během analýzy, že to není možné aniž bych odpověděla na otázku, co se vlastně s člověkem děje v kterékoliv fázi procesu bezdomovectví, jinými slovy, v jaké situaci se daný člověk nachází, co na něj působí, jak se toto všechno odráží na jeho sebepojetí a jak v důsledku toho reaguje, sebe hraje. Jaké místo zaujímá vůči společnosti i lidem bez domova, zkrátka jaká je jeho identita.

V hlavní výzkumné otázce jsem využila metafory cesty, člověk jde odněkud někam. S tím souvisí i popis obou krajních identitních poloh, tedy co to znamená být bezdomovcem a co naopak znamená být plnohodnotným občanem. Vnější projevem těchto pozic je potom dosahování určitých atributů. Právě na jejich naplňování, v případě plnohodnotného členství ve společnosti, či nenaplňování, v případě bezdomovectví, reaguje okolí konkrétního člověka a přiděluje mu určitou nálepku, nějak se k němu chová, nějak s ním jedná. Nálepka

a interakce s tím související se potom odráží do sebepojetí každého jedince, na jeho základě se potom on sám nějak vztahuje k okolnímu světu. Vždy je třeba mít na mysli pozorovatelnost naplňovaných, či nenaplňovaných atributů, protože prostřednictvím jejich kontroly, za využití různých strategií, respondenti vymezovali prostor interakce se společností, a tak i chránili vlastní sebepojetí.

Pokud už se člověk propadl do bezdomoví, prostřednictvím různých komplexních strategií si zajišťoval své základní životní potřeby. Vyprávějící se v těchto okamžicích vztahoval k určitému archetypu bezdomovce a porovnával, nakolik se mu přiblížil nahlíženo optikou většinové společnosti, k jejímž rámcům se jedinec vztahoval. Prohlášení sebe za bezdomovce tedy v těch okamžicích vypovídalo i o úspěšnosti těchto strategií.

Jestliže se v hlavní výzkumné otázce ptám na reintegraci, součástí odpovědi, jak jsem již zmínila, je pochopení a popis výchozího a koncového stavu - bezdomovectví a plnohodnotného, plnoprávního občanství. Navíc k tomu je třeba si uvědomit, že součástí vnímaného a přijímaného sociálního statusu je i vnitřní transformace. Tou zde míním sebepojetí a s tím související celou škálu reakcí a postojů a s tím i spojené prožívání.

Tím se dostávám k vlastnímu reintegračnímu procesu, v průběhu kterého museli respondenti mnoho zvládnout, aby se mohli minimálně chápat jako členové většinové společnosti a byli tak i nahlíženi. Jak uvádím v podkapitole Otázka konce procesu bezdomovectví, pouze u některých respondentů lze prohlásit, že dosáhli plnoprávního členství (viz oddíl 1. 2. 2. a kontext sociální exkluze).

Vlastní průběh procesu opětovné stabilizace byl u většiny respondentů dlouhodobý, provázený soustavným procesem učení se, upevňováním nových návyků při dosahovaných attributech a vnitřní transformací - vrůstáním do společnosti.

Primárním předpokladem byla vlastní motivace změnit svou vlastní situaci ve smyslu dostat se zpět do společnosti, posunout se. Ne vždy však motivace předcházela primárním impulsům, někdy muselo dojít k určité stimulaci pro její zažehnutí. V případě krátkých trajektorií z bezdomoví, které je možné vyčíst u respondentů, kteří své sebepojetí nezměnili může být impuls i tzv. bodem zvratu. V dalších případech cesty vyprávějících byly delší (několik měsíců), až velmi dlouhé (několik let). Různé stimuly, které vedly k postupným změnám z hlediska motivace, ale i vnitřní připravenosti k posunu, byly pak povětšinou vícečetné. Někdy samotní vyprávějící dosáhli určitých atributů, např. dočasného bydlení, či získání práce, v některých případech následoval propad, zároveň se však vyprávějící tím

učili. Pro vlastní posouvání se a trvalé dosahování atributů, byly jako neméně důležité zmiňovány podpůrné procesy, např. v podobě vztahů, zájmových aktivit, dále také zvládnutí destabilizátorů v podobě různých traumat, onemocnění a závislostí. V průběhu procesu je často zmiňována i vnitřní transformace. Všichni respondenti, které je možné na základě dosažených atributů a sebepojetí identifikovat jako členy většinové společnosti, pak v různých kontextech zmínili tzv. body zvratu. Tj. klíčové okamžiky v jejich životních příbězích, po kterých následuje minimálně dočasná stabilizace, vždy související s vítěztvími, která jsou dosahovanými atributy většinové společnosti. Každý krok vpřed potom indikuje míru vnímané platnosti členství, tyto jsou spojeny s růstem sebehodnoty, změnou náhledu na sebe i společnost. Prožité zkušenosti dávají nejen jistotu co dělat v případě další destabilizace, ale mnohdy i zvyšují pochopení pro ty, kteří na ulici zůstávají. Ti zároveň slouží jako ukazatel toho, čeho respondenti dosáhli.

2. Proces destabilizace

V následující kapitole se nejprve věnuji otázce po příčinách propadu do bezdomoví tak, jak je popsali samotní respondenti, ve shrnutí této kapitoly potom výstupy doplňuji z literárních pramenů. Platí, že příčin destabilizace je velké množství, proto v závěru doplňuji spíše jejich kategorizaci.

Obecně lze prohlásit, že příčiny propadu do bezdomovectví jsou velmi rozdílné, na spojitosti mezi jednotlivými respondenty lze nahlížet z různých úhlů. Prvním úhlem pohledu je dobrovolnost rozhodnutí. Zcela dobrovolné rozhodnutí učinil Stanislav: *„Já jsem byl človíček, kterej ee se ve čtrnácti v podstatě rozhod osamostatnit, to znamená odešel jsem z funkční rodiny, dobrovolně e řekl jsem rodičům: hele já jdu na vlastní nohy, chci si to zajistit po svém.“* Do jisté míry, byť pod vlivem své závislosti na drogách a přátelení se s komunitou, tak učinila i Anna: *„I když jsem s nima takhle chodila ven, někdy jsem prostě zatahla školu, ale vrátila jsem se domů. No a pak jednoho dne prostě jsem školu zatahla, ale oni mě odtáhli prostě do nějaký boudy, jsme prostě vždycky chodili do nějaký boudy, ale třeba...no prostě do nějakýho squatu. No a od té doby jsem se prostě nevrátila domů.“* Tato dobrovolnost později zejména Stanislavovi umožňuje rychlejší se sžití se životem na ulici, zároveň díky dobrovolnosti příchodu na ulici si byl schopen po celou dobu udržet vlastní sebehodnotu, dle vlastního vyjádření se nikdy necítil jako bezdomovec, jako *„spodina společnosti“*, celou bezdomoveckou zkušenost hodnotí velmi pozitivně, užívá metaforu vzdělávacího systému. Paradoxem právě u Stanislava je to, že byť sebe nikdy nechápal jako bezdomovce, druhým dechem dodává, že něco jako konec bezdomovectví neexistuje: *„třeba já dělám to, že i když bydlím, mám projekty, stálej příjem, dělám věci, nejsem aktivně na ulici, stejně jsem aktivně propojenej s tou ulicí, protože díky ní vlastně podávám ty informace.“* Anna oproti Stanislavovi strávila na ulici pouhého půl roku. I zde lze vidět, že vlastní volba byla zpočátku velmi pozitivně přijímána: *„Mně se to prostě strašně zalíbilo, mně se to prostě strašně zalíbilo. Svoboda prostě, nemusela jsem nic, něco jsem v hlavě měla, prostě rodiče a všechno, ale pak už to všechno z té hlavy mizí, postupně...A to trvalo třeba tak dva měsíce, pak už to bylo hrozný.“* Ve vyprávění dále Anna líčí velmi traumatické zážitky ze života na ulici. Svobodná volba jí umožňuje si vzít ze zkušenosti pozitivní aspekt i ponaučení: *„Jo, na jednu stranu já jsem jakoby to nechtěla vzít, na druhou stranu jsem ráda, že mám tu zkušenost a vím, že tohleto ne, prostě.“* V obou případech lze hovořit o velmi krátké a přímé cestě do bezdomoví. Jako taková se jeví i cesta Aleše, byť v jeho případě za propadem do bezdomovectví stojí velmi silný traumatický zážitek na vojně, který

způsobil, že se u něj rozvinula posttraumatická stresová porucha s prvky schizofrenie. Aby se s ním vyrovnal, tak začal hrát automaty, následkem čehož ho matka vyhodila z bytu. Kontextem celého Alešova příběhu je potom vyrovnávání se s tímto zážitkem, které se přirozeně promítá i do reintegračního procesu. Při sledování vlivu rodiny na destabilizaci si lze všimnout výpovědi Aloise, kterého vyhodila rodina, důvodem byla přemíra práce a s tím související konflikty, které jednoho dne vyeskalovaly: „*No, a jednoho krásného dne přijdeš domů, sbalený kufry a řeknou ti: Viš, tatínku, a my už tě doma nechcem. A co uděláš? Šel jsem. A nebejt jednoho kamaráda. Šel jsem prostě, šel jsem a bylo mi jedno kam.*“ Alois tímto vyhozením zcela ztratil důvod, proč žít, či se o cokoliv snažit a i přes snahy kamaráda, který mu nabídl bydlení, přes různé peripetie nakonec končí na ulici. Nejen u Aleše a Aloise, ale i u Barbory se v několika případech projevuje vliv rodiny. Poprvé ve chvíli, kdy se v důsledku nevyhovujících rodinných vztahů rozhoduje i se svým potomkem odcestovat do Prahy, podruhé potom ve chvíli, kdy si jede zpátky pro své dítě, které jí bylo odebráno, v čemž jí je zabráněno a nakonec končí na ulici: „*...byla jsem zoufalá, byla jsem psychicky na dně a nevěděla jsem, co mám dělat. Jako jo, no a prostě mě vyhodili ven, po 10. večer, bez prostředků, bez ničeho, bez jídla, bez ničeho...*“. Právě u Barbory tak můžeme vidět dvě roviny vlivu rodiny na odchod, tedy odchod vynucený v důsledku nevyhovujícího, konfliktního prostředí, kdy vlastní iniciativa k odchodu je na straně jedince, rodina vystupuje jako pasivní činitel. Druhou rovinou je pak vlastní aktivní účast rodiny jako hlavní příčiny jedincova skončení na ulici. Třetí rovinu pak můžeme sledovat u těch, kteří si svůj odchod svobodně vybrali, tedy u Stanislava a Anny, přičemž vliv rodiny na rozhodnutí zde není patrný.

Spolu s vlivem rodiny příběhy Aloise, Aleše i Barbory spojuje i řetězení příčin, nejinak je tomu i u výpovědi zbývajících respondentů. V případě Jana vše začalo studiemi jeho manželky v zahraničí a pocitem osamění, které vyústilo v gamblerství a po třinácti letech i v rozvod, rozvoj maniodepresivity, ne vlastní vinou i ztrátu bytu. Dále Jan využívá síť svých známých, až se rozhodne pro odchod do Prahy, v podstatě na ulici. V závěrečné fázi zde tedy obdobně, jako u Stanislava a Anny, hraje roli jistá forma dobrovolnosti: „*už mi to v podstatě po nějaký době nebavilo, takže jsem se rozhodl, v podstatě dobrovolně, že poobjedu do Prahy a tady že budu prodávat [předmět]. Že se ubytuju na [název organizace], tam budu prodávat...*“ Stejně jako v případě Anny a Stanislava můžeme vidět, že v určitých aspektech, zejména v pocitu svobody, navazování nových vztahů a kreativního využití je život na ulici hodnocen Janem pozitivně. V dalších aspektech pak hodnocen jako ne zcela ideální. To zejména v začátcích bezdomovecké kariéry, kdy byl nucen, aby si zajistil základní životní

potřeby využívat sociálních služeb: „*Takže, um, věci využívat sociální služby, ale já jsem prostě je chtěl využívat, protože pro mě to byl způsob, jak se jako..um..jak si pomoci.*“ V případě Jana právě toto využívání služeb je chápáno jako stigmatizující aspekt, kdy přejímá až do určitého bodu bezdomoveckou identitu. V případě Milana a Lucie cesta do bezdomoví také byla dlouhá. To, co je spojuje, je nakonec jejich nízký věk a vlastní rozhodnutí odejít z neutěšených rodinných poměrů. Odchod na ulici je důsledkem vývoje situace, nikoliv svobodnou volbou, po příchodu na ulici je tak ve výpovědích výrazněji popisována fáze adaptace na život na ulici. Milan po propuštění z vězení odchází i s přítelkyní ke svým rodičům, v důsledku neshod se však rozhodnou odejít do Prahy, kde nakonec z důvodu zvolení nevhodného pronájmu končí bez vlastní viny na ulici. V případě Lucie je odchod na ulici velmi dlouhodobým procesem, začínajícím zjištěním o vlastní adopci: „*Na ulici jsem se vlastně dostala tím, že jsem byla neposlušná dcera v uvozovkách, nechtěla jsem jakoby moc poslouchat doma, protože jsem byla adoptovaná, naši si mě adoptovali, no ale nebylo zrovna šťastný řešení mi to neříct a nic jakoby nic mi neříct a potom to vlastně vyplynulo od cizích lidí, což teda jako v té pubertě to bylo šílený jako.*“ Právě tento úvodní proslov k adopci tvoří se závěrečnou částí rozhovoru velmi důležitý rámec pro pochopení Luciina obratu v budoucnu. Zhruba v polovině vyprávění je zmíněna i další příčina rozhodnutí o odchodu: „*Já jsem měla hned od začátku vlastně sociální dávky, takže jako jsem jí dala tady 3410 korun, ale neviděla jsem z toho celej ten měsíc ani korunu, jo, což mi vadilo... jsem neměla finanční svobodu svoji. Tak proto i to vlastně bylo jakoby příčinou, že prostě jsem nechtěla prostě s našima bejt.*“ Dá se říci, že od doby, co se náhodně dověděla o adopci, přes chycení se špatné party a nezájmu o školu, které ústí v přeřazení na učňovské učiliště, až po následnou krádež, vyloučení z této školy a útěk do Prahy žít vlastní život, je patrný popis jednoho velmi dlouhého řetězu příčin. Ve smyslu optiky nahlížení na proces destabilizace si lze v jejím vyprávění všimnout, že vedle již zmiňované svobodné volby, délky trajektorie, vlivu rodiny je možné pozorovat i vícečetnost návratů na ulici, ve smyslu dočasného setrvání v bydlení a následné destabilizace. Vícečetné návraty na ulici lze sledovat u Lucie a Barbory. U Lucie je možné ve dvou případech pozorovat z hlediska rozdělení jak řetězitost příčin, tak vliv rodiny, tak i dobrovolnost rozhodnutí ve druhém a třetím případě destabilizace. Ve druhém případě lze zaznamenat i pozitivní dopad tohoto rozhodnutí, obdobně jako u dalších, kteří dobrovolně odešli: „*Ale jako shodou okolností to bylo tak, že jsem přišla..přijela jsem domů, hned automaticky problémy v těhotenství, jo, hospitalizace a prostě furt něco. A přitom tady mi nic nebylo, tady jsem to prožívala úplně v pohodě, jo.*“ Ve třetím případě z kontextu vyplývá, že ulice se pro ni stala běžnou

alternativou žití, nebyla zde použita žádná hodnotící konotace, jen konstatace faktu. Z pohledu společnosti byla bezdomovkyní, byť ze svého vlastního pohledu se již v této chvíli za ni nepovažovala, na důležitost této skutečnosti poukazují v dalších částech. Ve srovnání s Lucií, Barboře se ulice nikdy nestala přijatelnou alternativou, její adaptace na bezdomovecký způsob života v žádné fázi nebyla jednoduchá, byť z popisu vyplývá, že míra traumatizace se umenšovala. V případě Barbory se pokaždé jednalo o jiné intervenující podmínky, za kterých došlo k propadu na ulici, stejně tak i délka adaptace byla různá. Kontextem je vždy její onemocnění schizofrenií s výjimkou první destabilizace ještě v zahraničí, kdy první nerozpoznaná ataka stojí za neschopností si udržet městský byt a vychovávat dítě. Jak Barbora později zmiňuje, v pozadí v tomto případě bylo týrání manželem: „... protože mě mlátil a přijela jsem do svojí země, hledám pomoc a že už jsem se prostě z toho ze všeho zbláznila, jo, nebo tohle, tak třeba bych pomoc našla.“ Ulice pro ni nikdy nebyla svobodnou volbou, vždy se snažila dovolat pomoci. Období, která žila přímo na ulici, jsou kratší, v řádech měsíců. Jeho limitem byla za prvního pobytu absolutní neznalost systému.

Dalším aspektem vícečetnosti je možnost sledování podílu působení vnitřních a vnějších sil na propad respondentů do bezdomoví.

Z hlediska vnitřních příčin jsem až doposud zmínila osamělost a svobodu volby, která se ukázala být podstatnou pro adaptaci na život na ulici i pro další možné pozitivnější hodnocení této životní etapy. Velmi podstatnou měrou přispívají k propadu do bezdomovectví, či jsou dokonce jejím hlavním důvodem, různá psychická onemocnění. To můžeme pozorovat u Marty, Barbory či Aleše. Velmi blízko k psychickým onemocněním má i závislostní chování, které lze pozorovat nejen u Anny, ale také u Aleše či Jana. V této chvíli považuji za důležité zmínit, že zvládnutí závislostí, stejně jako léčba nemocí, je klíčová pro úspěšnost reintegračního procesu.

Z hlediska vnějších příčin si lze povšimnout působení složek státní moci, např. u Milana, kterému po opuštění vězení nezbývá nic jiného, než se i s přítelkyní vydat domů, do prostředí, které jim nevyhovovalo a ze kterého později odchází. Z vazby na ulici odchází i Barbora, do jejíhož života zasáhly represivní složky systému i dalším způsobem, stejně jako do života Marty. Těm byly v určitém okamžiku odebrány děti. Pro obě se stal samotný akt velmi traumatickým, v případě Marty došlo ke ztrátě zájmu se o cokoliv snažit, v Barboře dodnes podobné situace vyvolávají hrůzu: „...pak z obou dvou stran té místnosti byly dveře, ty se najednou ty dveře z obou stran otevřely, tam stáli, tam se nahrnuli lidi, jako policajti,

sociálky a všechny tyhle lidi, jo, a teď mě obesoutpili a začali mi říkat, že jim mám dát to dítě, že jim [dítě] mám dát, jo, že mi ho prostě vezmou, že bylo rozhodnutý, že bude odebrán z péče, jo. A já jsem se bránila, takže jo, prostě mě obestoupili, a doteďka z toho mám hrůzu z takových situací, a vyrvali mi ho prostě z ruk jako, naložili ho do auta a odvezli ho k mojí mámě....já jsem vyběhla dolů, vyběhla jsem k policajtům a ptám se teda: jako co mám dělat. A oni mě řekli: no nic jako, co byste měla dělat jako, jo..a šli pryč.“ Následně se Barbora vydává za potomkem s rozhodnutím u něj zůstat i za cenu emočně nevyhovujícího prostředí domácnosti. Rodina Barboru odmítne, ta se tak vrací zpátky do Prahy a končí na ulici. U Marty je se samotným odebráním spojena i hořkost nad tím, že nebylo využito všech možností, aby jí děti zůstaly, a to ani při soudním jednání: *„byly nějaká soudní jednání a já jsem prostě jsem si dovedla jednoho jedinýho svědka k soudnímu jednání, který by mluvil v můj prospěch, nebyl ani přizván do soudní síně, takže paní psychologka prostě tam seděla dvě a půl hodiny zbytečně.“*, celkově v jednání úřadů pociťuje dodnes velkou nedůvěru, až nekompetentnost úředníků: *„...já jsem mohla i s dětmi chodit k psychologovi, mohli mi doporučit nějakýho psychologa. Jako to OSPOD tam má přímo na úřadě toho psychologa...Já jsem si ničemu takovými nebránila, já jsem naopak, já jsem tu pomoc vyhledávala a vždycky, když jsem jí snažila vyhledat, tak jsem prostě takhle dostala přes prsty...žádná pomoc pro tebe nebude, jo...pro ně bylo prostě jednodušší mě označit za špatnou matku, než jako aby pomohli.* Tu vnímá v jiném kontextu, tedy hledání pomoci na úřadě při řešení vlastního bezdomovectví, i Barbora. Zatímco Barboře nakonec dítě vrátí, díky opětovné podpoře sociální pracovnice z jedné nestátní neziskové organizace a Barbora je tak podpořena ve stabilizaci, Martě nikdy děti vráceny nebyly a k jisté změně dochází později až po jejich dosažení osmnáctin.

V dalších kapitolách podávám rozvíjející náhled k úředním složkám, které rozhodně ne ve všech případech jsou chápány z této perspektivy.

Příčiny jsem zde částečně vydělila pro lepší pochopení jejich návaznosti na podpůrné faktory v průběhu procesu reintegrace a proměny identity. Pouze v případě vnitřních příčin v kontextu příběhů respondentů mohu prohlásit, že stojí samostatně, vnější příčiny však vždy buď předcházejí, nebo následují změny vnitřní, se vzájemně ovlivňují.

Ne ve všech případech odešli respondenti rovnou na ulici, někteří na čas zůstali tzv. skrytými bezdomovci, jako tomu bylo v případě Jana či Aloise. Jejich cesty jsou však různé. Zatímco Jan se rozhodl dobrovolně, jak jsem doložila výše, neboť mu situace nevyhovovala, Alois nebyl v daný moment schopen a ani ochoten se jakkoliv podílet, či se snažit

o stabilizaci své situace: „*A nebyť jednoho kamaráda, kterej se přede mě postavil, zastavil mě, a říkal. Stůj, tady máš klíče, tamhle je baráček, nastěhuj se tam. A začneš nanovo, a taky to úplně nešlo, protože pak tam problémy byly a kdesi, cosi, no, ale ten začátek, abych se opravdu nezbláznil, nebo si to nehodil nebo nevzal lano a nešel jsem někam do jezera, zastřelit, jsem prostě nějak to překlenul, ale i tak to nebylo ono, a po nějakých ať už osobních nebo problémy mezi lidma, takhle. Tak jsem skončil venku..*“ Velmi krátký čas po rozhodnutí o opuštění rodiny strávila v provizorním bydlení i Lucie. Důvodem jejího odchodu se staly morální hranice, které se rozhodla nepřekročit, a to ani za cenu ubytování: „*...oni měli takovej..um jako bych to řekla – potraviny – a chlapci si mě tam vzali, ale s tím, že jim tam budu vařit, uklízet, a tak, což jsem jako zvládala, dělala jsem to, ale jenomže ono jich tam bylo jako pět, takže si mysleli, že na střídačku, že takhle budu probíhat mezi ložnicemi, což se mi teda jako..neuměla jsem si to představit nějaký jako vychování tam od našich bylo, takže jsem řekla, že ne.*“ Důsledkem je v těchto případech vždy propad na ulici, nicméně, jak jsem popsala výše, dobrovolnost umožnila jednodušší adaptaci na život na ulici, někdy dokonce i přinesla pozitivní zkušenosti. Z hlediska způsobu života v tzv. skryté fázi bezdomovectví je oproti ostatním výjimečná Marta. Po odchodu z nevyhovujícího prostředí rodiny odchází i s dětmi do azylového domu, několik jich vystřídají. Nakonec jsou jí děti soudně odebrány a dány do zařízení rodinného typu, tento moment se stává stěžejním v dalším pokračování Martina příběhu: „*já jsem sice do práce chodila, peníze jsem měla, ale nějak jsem kašlala na to podstatný, jo, platit ten nájem, protože ten důvod jsem ztratila.*“ V ohledu ztráty smyslu má tedy blízko k Aloisovi. Po této události dvanáct let zvládla cestovat od jednoho známého k druhému, bydlela v bytech, chatkách. Po většinu času velmi hojně využívala různých sociálních služeb. Geograficky se pohybovala v blízkosti svých dětí, které často navštěvovala. To, že byla schopna takto dlouho využívat služeb svých známých, souvisí do jisté míry se štěstím „*...to bylo vždycky na chvíli a pak prostě vždycky přišla ta pomoc z té nejméně očekávané strany, jo...*“ i s její schopností se na pomoc zeptat: „*Když jsem si potom o ní dokázala říct..hele nevíš o prosím tě, nebo nemůžu u vás pár dní..tak z pár dní vzniklo dva, tři měsíce, jo, prostě dokud i oni se z té chatičky nemuseli vystěhovat...*“ Tím se otevírá další aspekt při procesu propadu do bezdomoví, kterým je využití sítí, a to jak sociální sítě jedince, tedy rodiny, přátel, komunity, známých apod., tak záchranné sociální sítě, tedy systémových prvků, které zde mají sloužit k zajištění „*minimální úrovně pomoci v nouzových situacích*“ (Krebs a kol., 2007, s. 97) jako bariér při propadu na ulici. To, zda je síť jedinec schopen a ochoten využít, záleží na jeho aktuální situaci nejen vnější, ale i vnitřním rozpoložení. V případě rodiny je důležitá vlastní příčina

destabilizace. Pokud byl odchod dobrovolný, tedy zde bylo zcela vědomé rozhodnutí jakékoliv sítě nevyužít, jako tomu je v případě Stanislava či Anny, kteří právě na ulici získali referenční skupiny. Zde je důležité, že roli má i věk respondentů v době události, který byl velmi nízký. U Stanislava čtrnáct let, u Anny čerstvých osmnáct let, tedy období pubescence až adolescence, ve kterých právě sekundární skupiny hrají zásadní roli. V případě Anny můžeme hovořit i o adolescentním moratoriu, kdy vyzdvihla hodnoty svobody, odmítla převzít roli dospělého člověka. Nejinak je tomu u Stanislava, kdy variantou tohoto je touha po osamostatnění se, dospění, jak uvádím v úvodu kapitoly. Pokud rodina byla spojena ať už aktivně, či pasivně s odchodem na ulici, či se jedinec rozhodl odejít dobrovolně, potom tato část sítě nebyla využita, až do doby změny okolností ve smyslu opětovného navázání kontaktu s rodinou, jako tomu bylo u Anny či Lucie. Z vyprávění respondentů vyplývá, že někteří z nich využili i sítě přátel a známých. Záleží na mnoha faktorech, mezi jinými na rozvětvenosti, či osobnostním nastavení jedince. Byl - li člověk samotářem, jako tomu bylo v případě Aleše, potom tato část sítě zůstala nevyužita. Určující mohou být i schopnosti jedince přátele a známé oslovit, jako můžeme vidět u Marty, či u Jana, který sítě známých později využíval alespoň pro zajištění základních potřeb: „*a nebo jedna kamarádka z jiný církve, tak tam jsme třeba chodili k ní, dávali jí prát prádlo a mohli jsme se tam vykoupat taky.*“ Či k získání bydlení: „*díky J jsme získali byt [v místě] a tam bydlíme doted'*...“ (výňatek z rozhovoru poskytnutého Janem).

Ve smyslu využití prvků záchranné sítě je zcela určující, zda o nich respondent věděl, jaká měl od nich očekávání a zda jich byl ochoten využít. Snad nejvýrazněji lze důležitost znalosti za předpokladu ochoty doložit u Barbory, u které došlo k destabilizaci vícekrát. K ochotě využít služeb azylového domu poprvé ještě s potomkem poté, co se domácí prostředí ukázalo jako nevyhovující, Barbora vypráví: „*Takže...no a tak vlastně já jsem s dítětem odjela do Prahy s tím, že jsem si říkala, že Praha je hlavní město, tam bude azylový dům pro celou republiku, jo, že to je naše hlavní město, jo*“ ... „*Řeknu a já prostě jsem přijela a ted' tam jdu prostě do azylovýho domu, protože tam u nás nebylo místo, nebylo kde jít, jo*“ ... „*No a já jsem tam přijela a vlastně..jsem nenašla žádný volný místo, nic jsem zjistila, že prostě Praha je pro Prahu, jo no a tak jsem, tak jsem.myslim, že se to jmenuje [název místa], že jsem byla tady.*“ Zde tedy potřeby Barbory nejsou naplněné, byť ochota jich využít je zjevná. Ani později, když se do Prahy vrací, již bez dítěte, si neví rady jak postupovat, a tak využívá všech možných strategií k zajištění přežití: „*...jela do Prahy no a tam jsem prostě bloudila po Praze a hledala různě tak jako pomoc a nevěděla jsem co mám dělat, kam mám jít..e..hledala jsem pomoc i tak jako v mešitě, víš a byla jsem, že jsem prostě byla*

v kontaktu s těmi muslimy, třeba v tom [zahraničí] a bylo to prostě třeba stále o tom, že jsem třeba, celou noc jsem neměla kde spávat, víš jako ze začátku a celou noc jsem jezdila po Praze v tramvaji a hlava mi padala únavou...“ Nakonec se jí díky náhodnému kontaktu dostává pomoci: *„No a prostě po několikerém úsilí někam se dostat, něco najít sem objevila, mi poradil jeden pán...azylový dům [název místa].“* Zde se dostala do intenzivního kontaktu se světem sociálních služeb, a tak později pokaždé, když se dostává na ulici, napojuje se na záchrannou sociální síť. Nakonec ji i využije při návštěvě Prahy: *„No a já jsem vlastně napsala tomu panu [jméno pracovníka], že bych tam potřebovala přespát, že pojedu do Prahy, tak jsem mohla přespát [místo]. Jako to mi nevadí a nevadilo, jakože to, víš, no přespala jsem...tam v tom azylovém domě.“* Zde vidíme, že i využívání sociálních služeb souvisí s procesem učení. Nejinak je tomu i u Marty, která z nevyhovujícího rodinného prostředí odchází do azylových domů spolu s dětmi. Zde i poznává pro sebe důležitou osobu: *„...takže tam jsem byla, a tam vlastně paní psycholožka, která tam byla pro mě první člověk, kterež mi věřil, s kterým jsem mohla pracovat na tom svým dětství, takže já jsem hupsla hezky takhle rovnějma nohama do všeho...“* Tak se otevírá i další významná úroveň, kterou je důvěryplný lidský vztah. Zejména ve fázi reintegrace se jím zabývám do hloubky, stejně tak se vracím i k sociálním službám tak, jak se různé jejich aspekty ukazují jako důležité v dalším procesu.

2.1 Shrnutí procesu destabilizace

Vzhledem k provázanosti jevů a možné nepřehlednosti jsem se rozhodla pro krátké schématické, lineární shrnutí procesu destabilizace. Ten má někde prvotní impuls či příčinu, a to buď vnější, nebo vnitřní. V kontextu vyprávěných životních příběhů pouze vnitřní impuls, např. svobodná volba stojí samostatně, vnější impulsy destabilizace vždy reagují s těmi vnitřními, nestojí odděleně. O trajektoriích do bezdomovectví můžeme hovořit z hlediska času, resp. délky trajektorie, a to jako o dlouhé, kdy trvá velmi dlouhou dobu, než řetězem událostí vyprávějící propadli do bezdomoví (dlouhodobá nezaměstnanost, chronické zadlužování, patologické závislostní chování, psychická onemocnění apod.) a krátké, kdy se jedná o shluky událostí, které vedly do bezdomoví. Z respondentů je příkladem dlouhé trajektorie Jan či Lucie, krátké potom např. Aleš. Třetí trajektorii je možné označit za zdravotní, nejčastější jsou pak psychická onemocnění, jak se ukázalo např. u Barbory či Aleše. Čtvrtou cestou je potom svobodná volba, která je vysledovatelná u Stanislava a Anny. (Hradecký a kol., 2012, [online, cit. 14. 6. 2015]). Možný náhled podává i Pěnkava (2010, s. 26), který za příčinu uvádí *„neschopnost řešit aktuální problémy,*

kteřé vedou ke ztrátě sociálních jistot.“ V to zařazuje i rozpady rodin, nedostatečné schopnosti nakládat s financemi, únik před problémy apod. Přeneseně lze tedy zařadit i nezvládnuté krizové situace, jako je patrné např. u Aloise či Marty. Další možné příčiny jsou specificky sledovatelné u určitých bezdomoveckých skupin, které je možné rozdělit dle věku na mladé do dvaceti šesti let, dospělé do cca šedesáti pěti let a seniory. U mladých lidí bez domova jsou tyto dohledatelné v rámci projektu Boj proti sociálnímu vyloučení mladé bezdomovecké populace, který probíhal i na území České republiky mezi lety 2008 a 2011 (Movisie, [online, cit. 14. 6. 2015]). V kontextu mladých respondentů Anny, Lucie, Milana a Stanislava, ve své době, stojí za zmínku propuštění z vězení, neshody s rodinou, drogy a svobodné rozhodnutí o odchodu do bezdomoví.

Při propadu do bezdomovectví zásadní roli hrají sociální sítě, a to jak jedince, tak tzv. záchranná. Pod ní si je možné představit vedle dávkových systémů i služby sociální péče v širším slova smyslu. Mnohými respondenty byly ceněny zejména profesionální, avšak lidské vztahy, které se staly i důležitým podpůrným faktorem v procesu reintegrace.

Účelem této kapitoly je ukázat na to, že proces reintegrace není možné chápat bez pochopení procesu destabilizace, neboli trajektorií do bezdomoví, a to zejména z toho důvodu, že mnohé z průvodních příčin jsou kontextem celého příběhu, kdy jejich vyřešení je klíčové pro vlastní průběh procesu reintegrace. Navíc právě v této fázi můžeme hledat i faktory podpůrné, či změně bránící.

3. Život v bezdomoví

V předchozí kapitole jsem se zabývala tím, jak se respondenti dostali do bezdomoví, tedy do stavu zjevného či skrytého bezdomovectví, jak tomu bylo u Marty.

V této kapitole se zabývám opět pouze jednou fází procesu bezdomovectví, kterou si ze systémového hlediska lze představit jako pomyslné dno. Jak však ukáží na příkladu Stanislava, Marty nebo Jana, z pohledu respondentů jím být vůbec nemusí. V průběhu této kapitoly se vztahuji ke specifické výzkumné otázce č. 1 resp. k jedné její rovině:

Kdy můžeme hovořit o tom, že je člověk bezdomovcem?

Tuto otázku lze dále operacionalizovat:

Kdy se jedinec za člověka bez domova označil?

Kdo je bezdomovcem z pohledu společnosti?

To, k čemu se dílčí výzkumná otázka vztahuje, se tedy týká dvou rovin - určitého sociálního úzu o tom, kdo je bezdomovec, dále vlastního sebepojetí a osobní identity člověka. Právě rovinu sebepojetí zde pro zachování logické struktury vyprávění akcentuji, přirozeně s ohledem na sociální identitu. Druhé otázky se více věnuji v kapitole č. 4, také v oddílu 1. 2. 2.

Vnímám, že uspokojivé vysvětlení v rovině sebepojetí a osobní identity jedince mohou podat pouze tak, že důkladně popíši, jakým způsobem tento úsek života vnímali, chápali a hodnotili samotní respondenti, jak se vztahovali k vlastní destabilizaci i jak se s ní vyrovnávali, jak se adaptovali na život na ulici, či v skrytém bezdomovectví, jak uspokojovali své základní životní potřeby, jak se tento způsob života promítal do vlastního sebehodnocení, které úzce souvisí s identitou, případně kdy nastaly body zvratu a jakým způsobem je možné chápat diskrepanci mezi sociálním statusem člověka a jeho chápáním sebe sama. Tyto otázky svým způsobem i formují obsah následující podkapitoly. V průběhu celé práce reflektuji, že to, jak analyzuji, a tak i do jisté míry interpretuji výpovědi respondentů, je zejména v případě takového fenoménu, jakým je formování identity možným náhledem. V závěru opět nabízím stručné shrnutí a zhodnocení.

3.1 Adaptace na bezdomovecký způsob života

Je přirozené, že dojde-li ke změně okolností, za kterých člověk žije a v případech některých respondentů – za kterých je nucen žít, musí proběhnout proces adaptace. V následujícím textu popisují, jak tento proces adaptace probíhal u respondentů a co všechno obnášel. Pokud v této části hovořím o příchodu do bezdomoví, zahrnuji tak i Martu, která, jak jsem zmínila výše, od doby, kdy jí byly odebrány děti vždy dle vlastních slov přespávala u přátel. Hovořím-li o příchodu na ulici, mám tím na mysli tzv. zjevnou formu bezdomovectví respondentů.

Fází adaptace rozumím ve shodě s dále jmenovanými autory období přibližně jednoho roku, kdy se jedinec ve využívání různých strategií stane jistějším. I tato má své časové rámce. První měsíc až dva jsou kritické z hlediska vyrovnání se s akutním stresem, kdy se jedinec učí orientovat v novém prostředí, do značné míry může být i bezradný, svůj bezdomovecký status se snaží skrýt, udržuje si identitu člena bydlící společnosti, hledá všechny možné způsoby, jak se dostat zpátky (Marek, Strnad a Hotovcová, 2012; Osborne, 2002). Další významné období kritické z hlediska zvyknutí si na nový způsob života je období prvního roku (Pěnkava, 2010). Tato doba, resp. prvních několik měsíců je určujících z hlediska bezdomovecké identity, kdy si člověk vybírá, kterou identitu přijme a kterou odmítne. V závislosti na odmítnutí bezdomovecké se zvyšuje šance k využívání sociálních služeb (Osborne, 2002). S přibývajícím časem zde stráveným se však riziko transformace zvyšuje.

V těchto intencích uvažuji, že je možné interpretovat i Anninu krátkodobou zkušenost života na ulici, která je plná silných, často negativních vzpomínek. Vzhledem k počtu promluv a návratů k samotnému životu na ulici v průběhu rozhovorů se mohu domnívat, že její zvyknutí si nebylo natolik pokročilé a ustálené jako například u Lucie, která v souhrnu strávila na ulici bezmála pět let. O menší míře zvyknutí si a odmítání antisociálního chování může svědčit i snaha omlouvat kriminální činnost, které se dopouštěla, aby si zajistila drogy a kterou sama vnímá jako něco nestandardního či nemorálního. Sebe za to odsuzuje: „*Vy si tam třeba chodíte k někomu do chaty. Chápete to? Vy se tam třeba vkradete k někomu do chaty normálně a tam se normálně vyspíte. Jako já bych to jako normálně neudělala. Stydím se vám to říct. To je strašný.*“ Lucie, která si na bezdomovecký způsob života zvykla, ve srovnání s tím má již posunutou hranici, jak krádež vnímá: „*No, a takže vlastně z toho jakoby, bezdo, jako z toho bezdomovectví prostě si pamatuju fakt hrozný chvíle jako. Že jsme museli prostě, jako nikdy jsem nekradla, nikdy se mi nestalo, že bych chodila krást třeba po*

krámech, jako chodí mladí. To jsem měla strach, že by mě chytli, taky mě samozřejmě chytli. Dědala jsem volavku na [název místa] ... “ Je možné si všimnout, že i zde jsou se životem na ulici spojeny negativní vzpomínky, zároveň však není oproti Anně osvětlována nemorálnost činu krádeže, nýbrž strach z následků chycení. Krádeže jsou zde brány jako možný i přijímaný způsob obživy.

Po období jednoho roku se také zmírňuje psychický tlak, jedinec částečně otupí, zvykne si a postupně získává jistotu právě ve výše zmíněných strategiích pro přežití, ty se ustalují. Samotný popis fáze adaptace je možné vysledovat jen u některých respondentů. Do jisté míry je toto dáno i způsobem mého vedení rozhovorů, kdy jsem se více zaměřovala na cestu z bezdomoví. Pokud jsem během rozhovoru cítila, že se o tématu jedinec nechce bavit, nenaléhala jsem a přesunula jsem se k jiné oblasti zájmu – jmenovitě se jednalo o Milana, Aleše a Aloise. Pro respondenty, kteří vypovídali o počátku života na ulici, je charakteristické, že právě s tímto začátkem jsou spojeny výrazné emoce. V některých případech až traumatizující, jako se tomu můžeme dočíst například u Barbory: *„jako fakt jako si vzpomínám, jak jsem tou tramvají jezdila, jak jsem byla strašně unavená, tak strašně unavená, že už jsem byla tak strašně zoufalá... “ ... „to bylo hrozný, to bylo hrozný tohleto budojí, než jsem se dostala ..na na ten azylový dům [místo], tak jak jsem jezdila po té Praze v noci a padala mi hlava únavou v tramvaji a já jsem prostě nevěděla, kam mám jít a pořád jsem hledala, pořád jsem hledala kde bych našla prostě nějakou odpověď na to, co mám dělat, jo, kam mám...nějakou tu službu, víš co.“* U Barbory právě v této chvíli probíhala již zmíněná adaptace na stres. Zároveň s patrným silným emočním nábojem je u Barbory viditelná v tento okamžik ještě jedna věc, a sice to, že se neměla na koho obrátit, nevěděla, jak si říct o pomoc, co dělat. K této zkušenosti stojí v opozitu např. Jan, který přesně věděl, jak se zachovat: *„...už mi to v podstatě po nějaký době nebavilo, takže jsem se rozhodl, v podstatě dobrovolně, že pojezdu do Prahy a tady že budu prodávat... Že se ubytuju [organizace], tam budu prodávat... “ ... „to jsem udělal hnedka první den a to vyšlo... “* Jan již z dřívějšíka tyto služby znal, do Prahy jel s velmi konkrétním plánem, a to jak se ze situace dostat. Co se týká obeznámenosti se službami, nejínan je tomu i u Aleše, který věděl, že zde jsou organizace poskytující služby lidem bez domova: *„Nene, to jsem věděl, jakože něco takovýho existuje... No pak jsem se šel do toho nízkoprahového centra podívat, tam mi dali kontakt nějaký na sociálku....noclehárnu aspoň, a tak jsem to postupně řešil, chodil se koupat, najíst se a řešil to.“* Právě znalost, kde hledat pomoc, se ukazuje důležitou, pokud jde o rozvinutí škály strategií, které lidé bez domova využívají k přežití. Jak u Jana, tak u Aleše tyto služby poskytují servis k zajištění základních životních potřeb. Nejen předchozí

znalost sociálních služeb, ale i znalost lidí se ukazuje důležitá pro naučení se, jak na ulici přežít. Tak to můžeme vidět například u Stanislava: „...*první kontakt proběhl jednoduše, protože mě odchyť na [místě] Když jsem já začínal, že jo, tak jsem začínal v těch čtrnácti, patnácti v podstatě, chvíli jsem byl na [místě] Já jsem do té doby neměl informace ani o ulici, byl jsem takový to ucho, který neví, co dělat, jak, jak se postavit, což mi on pomohl, vysvětlil, ukázal, byl takovej jakoby v uvozovkách táta těch lidí, který k němu chodili, a pro některý je dodneška tím otcem....*“ Důležitou roli nemusí hrát jen nutně streetworker, jak lze vidět u Stanislava, může být zásadní i seznámení se s bezdomoveckou komunitou, jako tomu bylo u Lucie: „*takže tu noc jsem strávila úplně na ulici a to bylo, jenom sem sešla na [místo] a tam vlastně dole seděj, seděj ty bezdomovci, tak už prostě jsem viděla, do čeho, do čeho jdu ... Tak jsem se jako, někoho jsem tam oslovila, no a dostala jsem se k vlastně naa k [jméno pracovníka]. To byl člověk, kterej mně strašně pomoh vlastně...*“ Anna je oproti ostatním respondentům specifická v tom, že je členkou drogové komunity. Po dobu pouliční zkušenosti se právě v této partě pohybovala a v jejím rámci si zajišťovala své potřeby i u ní tedy byl někdo, kdo jí pomohl přežít. V čem je Anna odlišná ve srovnání s ostatními respondenty, je nákladnost zajištění základních životních potřeb, za které v této fázi života považuje drogy a dokonce je staví i výše než stravu. Dívám-li se zpátky na Barboru, tak i jí se nakonec dostalo pomoci díky náhodné známosti, která jí pomohla dostat se k sociálním službám: „...*po několikerém úsilí někam se dostat, něco najít sem objevila, mi poradil jeden pán tu [organizaci].*“ V pozdější době právě u Barbory, která se na ulici vrátila vícekrát, pozorujeme další způsoby zajišťování potřeb i užší kontakt s využíváním sociálních služeb. Míra adaptace na bezdomovecký způsob života je vyšší než na počátku. Jí popisovaný způsob života je ve využívání strategií k přežití odlišný od ostatních jednak vlivem toho, že velkou část života v bezdomoví prožila mimo Prahu, dokonce i mimo republiku, jednak poměrně vyšší mírou samotářského způsobu života, kdy se snažila zdržovat co nejblíže svého dítěte i mimo bezdomoveckou komunitu. Zmiňovaný komplex strategií pro přežití tak není v některých složkách obvyklým urbánním mixem, tedy i posouzení míry zvyknutí si, tedy adaptace, není v Barbořině případě snadné.

Užité části rozhovorů, při kterých došlo k navázání určité formy vztahů, navádí k další sledované rovině adaptace a pochopitelně i lidských vztahů, v rámci kterých se jedinec učí standardům dané subkultury, jejím normám, hodnotám. Ty člověk nemůže poznat, učit se či přijmout jinak než tak, že bude s ostatními ze stejné subkultury interagovat (Nakonečný, 2009). Řada respondentů se k důležitosti kontaktů pro pochopení pravidel a zákonitostí ulice vyjadřovala, jako příklad může posloužit Lucie, která zpočátku netušila, že nějaká pravidla

jsou: „...po škole jsem utekla sem do Prahy teda, tady jsem se potulovala všude možné, nevěděla jsem vůbec co jako, jak to vůbec funguje na té ulici, že jsou nějaký psaný, nepsaný pravidla jsem vůbec netušila. Našla jsem si teda přítele, samozřejmě v té cílové skupině bezdomovců, že jo, nebo lidí bez přístřeší, tam jsem teda, byli jsme spolu...skoro pět let.“ Později sama některá identifikuje: „...sou jakoby samozřejmě jsou prostě psaný a nepsaný pravidla. Nepsaný pravidlo je, že když je žebrák v té ulici, když máte dva žebráky, tak nesmí dvacet metrů jakoby od sebe být, protože vlastně to je logický, protože on ten člověk jde, hodí jednomu, ale už ne, nemůže hodit tomu druhému, protože vlastně by vydal dost peněz, i když je to třeba blbá dvoukoruna, ale on už to bere tak, já už jsem pomohl jednomu, ale nebudu pomáhat ještě druhému, takže proto.“ A to i s odkazem na skupinu: „Potom jsou ještě jakoby, když je člověk jako na ulici, tak ví, že jsou tady, jak bych, no, řeknu vám to, jak to je. Mě to naučili takhle.“ Další náhled na pravidla podává i Stanislav: „je to něco, jak kdybys byla Robinson na ostrově, kterej je nebezpečnej, byla bys tam sama...tak v podstatě ta ulice nahrazuje ten ostrov tím, že tam máš různý e pravidla, nepsaný zákony, různý e zóny dobrý a špatný a vlastně naučí tě sama na sobě, na tom člověku, jak se postavit určitým problémům, jich řešit, jak dělat, jak fungovat, jak žít, když si odkázaná sama na sebe a navíc když si v prostoru, kterej je nebezpečnej, drsnej, úplně cizí od toho prostoru, kterej člověk normálně zná z rodiny.“ Promluva, kterou Stanislav předkládá, hovoří hned o několika věcech – vedle chápání ulice jakožto živého organismu s vlastními pravidly, de facto i zákony, dle kterých se jedinec musí řídit, popisuje i hodnotu vlastní jedinečné zkušenosti a formování strategií přežití v kontextu procesu učení se. Právě vytvoření si komplexu strategií přežití, jejich automatizace tak, aby nad nimi člověk nemusel přemýšlet, je nevyhnutelnou součástí adaptace na život na ulici, zároveň se tato adaptace týká i proměny chápání sebe samého, kdy se s postupujícím časem zvyšuje riziko, že člověk zcela přijme bezdomoveckou identitu, bezdomovectví se pro něj stane životním stylem, a ustane ve snahách o navrácení do společnosti (Holpuch, 2009). V tom, nakolik se člověk adaptuje, tedy hraje podstatnou roli čas, který daný člověk stráví na ulici, osobnost daného člověka i jeho schopnost a ochota navazovat vztahy, resp. řídit se pravidly této subkultury.

V následující části se věnuji tomu, jak respondenti v počátcích, tedy než došlo k zvyknutí si, konstruovali svou identitu, kterou nahlížím tak, jak ji definují Snow a Anderson (1987), tedy jako skládající se ze sebepojetí (self- concept), sociální identity (social identity) a osobní identity (personal identity). Sociální identitu chápou v Goffmanově pojetí (2003) jako soubor vlastností, atributů, symbolů, dle kterých je jedinec řazen k určité skupině. Osobní identitu potom jak jedinec vnímá sebe v interakcích s druhými – jak sám

sebe hraje, jak chce být viděn. Trojici identity uzavírá sebepojetí, které je tím, čím je jedinec vnitřně, jak se chápe.

3.2 Identita v průběhu adaptační fáze

V této podkapitole se nejprve stručně věnuji tématu konstruování identity, neboť jsem sama využila určitého interpretačního rámce, který mi umožnil co nejlépe porozumět výrokům respondentů. Zároveň jsem tak mohla lépe pochopit jejich prožívání a uvažovat o bariérách v obratu i ochotě změnit svou vlastní situaci. Podobně jako v celé práci ani zde není mou ambicí podat vyčerpávající přehled tématu, spíše jako představit, v jakých intencích jsem uvažovala.

Tuto podkapitolu jsem se dále rozhodla zařadit z toho důvodu, že se ve výpovědích některých respondentů, konkrétně u Jana a Lucie, proměňuje to, jak se identifikují v průběhu adaptace s tím, jak o sobě hovoří v době, kdy si zvykli a ustálili si komplex strategií k přežití. Mým předpokladem bylo, že každý z jedinců, který se dostal na ulici, se v určitém okamžiku zásadně musel jako člověk bez domova chápat. Tento můj předpoklad se ovšem nepotvrdil, otázkou tedy pro mě bylo proč. Odpověď podávám dále.

Úvod k tématu konstruování identity

S ohledem na konstruování identity se pro mě staly základními některé studie a vědecké články, konkrétně Goffmanovo Stigma (2003) a Všichni hrajem divadlo (1999), dále práce Snowa a Andersona Identity Work Among the Homeless (1987) a Osborna „I May Be Homeless but I’m not Helpless“ (2002). Čerpala jsem i z dalších studií, případně jsem se jimi nechala inspirovat v rozšiřování vyhledávání souvisejících témat. Některá potřebná pojednání bohužel nebyla k dostání na Portálu elektronických zdrojů Univerzity Karlovy.

Jak jsem zmínila již dříve, sociální identita je utvářena v interakcích s druhými lidmi, v určitém kulturním rámci, ke kterému přináležejí určitá pravidla, hodnoty a normy. Od každého člověka je něco očekáváno na základě kategorií a atributů, které jsou mu druhými přiřazeny, je „umísťován“ (Goffman, 2003). Hladký průběh interakce je potom odvislý od toho, nakolik jsou naplňována vzájemná interakční očekávání (Goffman, 1999). Nejednájí – li lidé v souladu s nimi, dochází ke společenskému napětí v souvislosti s různými projevy, např. pocity trapnosti, hádkami, apod.

Sociální identita však neexistuje sama o sobě, ale v interakci s dalšími složkami, je tedy operacionalizovatelná (Snow, Anderson, 1987). Autoři se liší v pojetí jednotlivých

složek. Zatímco Goffman (2003) přidává osobní identitu, kterou však chápe veskrze jako „věšáky na biografie“ a atributy sociální identity, Snow a Anderson (1987) oponují. Osobní identitu nevnímají jako něco pasivního, ale naopak jako aktivní složku, prostřednictvím které hraje člověk sám sebe. Doplnují ještě třetí složku, kterou je sebepojetí. Ta je idealizovaným obrazem sebe sama, která spojuje či zastřešuje složky předcházející, tvoří bio-psycho-socio-spirituální jednotu. Cílem je v každém stavu dosáhnout harmonie jak vnější, tedy v interakcích (Goffman, 1999), tak vnitřní (Snow a Anderson, 1987; Osborne, 2002).

Pokud má člověk nějaký znak, na základě kterého může být negativně označen, můžeme jej nazvat stigmatem (Goffman, 2003). V případě zjevného bezdomovectví jich může být více - od špinavého oblečení, přes specifický zápach až po využívání stigmatizovaných technik jako je vybírání kontejnerů apod. Mít tyto rozeznatelné atributy nebývá u lidí žijících krátce v bezdomoví nijak výhodné, protože jsou jako bezdomovci rozeznatelní, a to se mnohdy zcela neslučuje s jejich sebepojetím (Snow a Anderson, 1987; Osborne 2002). Jak Osborne (2002) podotýká, ve shodě s poznatky k adaptaci nastíněnými v předcházející podkapitole, pokud se člověk dostane do bezdomoví a nejedná se o dobrovolný akt, snaží se co nejrychleji dostat nahoru, zachovává si identitu plnohodnotného občana, věří v dočasnost své situace, je nejaktivnější a ochotný využívat všech zdrojů nabízené pomoci. Objevuje se však i sociální identita bezdomovce, kterou jedinec zpočátku odmítá, ale s postupem času se tento akt stává čím dál tím obtížnější. Z dlouhodobého hlediska je, pokud má být zachováno duševní zdraví, tento stav zcela neudržitelný. Člověk se musí rozhodnout, kterou z identit vnitřně přijme a kterou odmítne, tomu pak odpovídá i to, jak se prezentuje.

Osobní identita vychází ze sebepojetí. V čase stráveném na ulici se mění, jak je možné vidět např. u Jana. Platí, že pokud se jedinec rozhodne přijmout bezdomoveckou identitu, dostává se mu vyššího sebevědomí, mění své chování, jinak se prezentuje, jak tomu je patrné např. u Stanislava. Může dojít až k přerámcování, kdy znaky, které dříve byly stigmatizující, jsou nyní nošeny jako znaky prestiže (Goffman, 2003), jak ukazuje i Petr Holpuch (2009) ve své diplomové práci, ve které se zabýval změnou životního stylu patrného u dlouhodobých bezdomovců. Právě proto, že se s přijetím bezdomovecké identity zvyšuje vědomí vlastní sebehodnoty, je i mnohem náročnější odchod z bezdomoví. Trvá delší dobu, neboť došlo k vnitřní transformaci. Bezdomovci sebepojetím se navíc již tolik neupínají k materiálnímu zajištění, jako je možné vidět u těch, kteří se za ně nepovažují. Zaměřují se

spíše na vnitřní prožitky, tj. navazování kontaktů, vlastní sebehodnotu a sebevědomí, apod. (Osborne, 2002). Právě u Jana je podobné přerámcování patrné.

Jak jsem zmínila, Snow a Anderson (1987) klasifikovali tři základní typy osobní identity, a to „vymezování se“ (distancing), „přijetí“ (embracement) a „nereálná vyprávění“ (fictive storytelling).

„Vymezování se“ je typické pro osoby, které nepřijaly bezdomoveckou identitu, protože je vzdálená od jejich sebepojetí buď kýženého nebo aktuálního, mají potřebu se vůči ostatním vymezovat např. různými tvrzeními, oč oni jsou rozdílní (Anna) nebo třeba odmítáním se setkávat na stejných místech (Barbora), případně i haněním sociálních služeb (Alois).

Druhým typem je „přijetí“, kdy se vyprávějící ztotožňují sebepojetím se sociální rolí jim prisouzenou. Charakteristickým je např. prohlášení se za trampa, které bylo slyšitelné u Jana.

Posledním případem jsou „nereálná vyprávění“, která se váží buď k přikrášlování své minulosti či současnosti, nebo vykreslováním si budoucnosti, jaká bude (patrné u Anny ve zjevné fázi bezdomovectví a u Stanislava dosud). Jsou patrná u obou předchozích skupin, slouží k pozvednutí sebe před očima druhých, tím ke zvýšení sebevědomí.

Sebepojetí a osobní identitě je třeba porozumět s ohledem na možné bariéry v obratu. Člověk, který se identifikoval za bezdomovce, prošel vnitřní transformací, která mu umožnila dosáhnout vnitřní harmonie. O to složitější je následně najít dostatečnou motivaci k tomu, aby změnili svou vlastní situaci. Odpovídající impulsy musí být poměrně intenzivní.

Dále se věnuji identitě, resp. sebepojetí v náhledu respondentů.

Identita v průběhu adaptační fáze z pohledu respondentů

V průběhu rozhovorů jsem standardně kladla otázku, zda se člověk někdy považoval za člověka bez domova. Odpovědi lze rozdělit do tří pomyslných skupin s množstvím různých promluv o sobě, které variují zejména ve druhé skupině.

Dále se na tyto výpovědi podívám blíže.

- Ano, někdy – Jan, Lucie, Aleš
- Ne nikdy – Milan, Alois, Marta, Barbora, Anna
- Ne, nicméně ulice se nejde zbavit – Stanislav

Jan, Lucie a Aleš o sobě prohlásili, že se v některé době své bezdomovecké kariéry považovali za bezdomovce. Jednotlivé názory se od sebe částečně odlišují. To, jak o sobě hovoří v dnešním kontextu, může ovlivňovat i jejich současná znalost problematiky bezdomovectví, jistá forma expertnosti, kdy všichni tři respondenti nějakým způsobem s bezdomoveckou komunitou pracují, případně se o ní učí, jako je tomu například u Lucie, která studuje střední školu sociálního zaměření a běžně se vyjadřovala v odborných termínech. K vlastnímu chápání sebe sama jako bezdomovce, Jan říká: *„Jo, ten první rok určitě. První rok jsem byl bezdomovec, úplně jako prostě. Chodil jsem [jméno organizace] i, na nějaký tyhlety, chodil jsem tam za sociálníma pracovníkama, chodil jsem tam do jejich šatníku, nějak. Ale to byl fakt jako první rok. Pak v podstatě už ne, protože jsme měli nějakou um..možnost..um..uplně jako jinou...“* Právě nutnost využívat sociální služby je pro Jana něco, co je svázáno s přijímáním sebe jako bezdomovce, do jisté míry i proto, jak jsou tyto služby obecně vnímány. Ve druhé části této výpovědi zmiňuje, že se mu podařilo potřeby, které uspokojoval prostřednictvím sociálních služeb řešit jinou formou, tedy to, co on sám chápal jako stigmatizující, zajišťuje jiným způsobem, snaží se oddělit od služeb, které v jeho očích na něj vrhají špatné světlo, snaží se překlenout nesoulad mezi jeho sociálním statutem a vlastním ideálním sebepojetím. Byť jeho vztah k sociálním službám je pozitivní díky tomu, co mu poskytly, hodnotí: *„Já bych řekl, že mně docela hodně pomohly, takže jako. Různý církevní organizace, jo. A nedělní bohoslužby pro mě byly spojený s tím, že jsem se tam třeba i vykoupal.“* U Jana je tedy patrná touha se oddělit, i když konkrétně v jeho případě výraznější změna nepřichází ihned s příchodem do vagónu, tedy období, které vnímá pozitivně z hlediska hodnot, které mu přineslo, ale až později, kdy se jeho promluva o sobě mění ze snahy vzdálit se od stigmatu ostatních lidí bez domova - dle Snowa a Andersona tzv. vymezování se (1987) - na chápání a zároveň hraní sebe jako tuláka.

Lucie se také v období adaptace chápala jako člověk bez domova. Za klíčová k tomuto období u ní považují slova z vyprávění: *„No, tak jako status, když by se to dalo vzít do statusu, tak jsem bezdomovec byla. Ale furt jsem se snažila jakoby nějak tu úroveň si držet, že jsme neklesli na tu úroveň, že jak v těch začátkách jsem byla těžkej, to jsme fakt neměli vůbec nic. Ale potom vlastně jakoby, jak jsem si jakoby zvykla, že se musím o sebe sama postarat, a že ta ulice mi to prostě nedá sama...?“* Lucie v tomto případě jako hlavní atribut bezdomovectví, stejně jako je vnímán ve společnosti, vidí fyzickou nečistotu, tohoto zjevného znaku se snaží zbavit tak, aby nebyl překážkou na její cestě zpátky. U Lucie vidíme, že ačkoliv se stále chápala jako bezdomovec, z vlastního pohledu přece jen došlo později ve srovnání s adaptačním obdobím ke změně, nebyla již *„těžkej“*, to souvisí s vybudováním si

strategií pro přežití, jak je popisují v další části. Poslední, velmi obdobnou výpověď o vlastním bezdomovectví, podává Aleš: „*No tak byly chvíle, kdy samozřejmě nebylo kde spát a to, tak to jsem věděl, že jsem bez domova, že nemám kam jít a tak jsem nějak přečkal tu noc a ráno jsem se šel opláchnout, najíst a zase celý den přemýšlet kam jít, aby to uteklo prostě.*“ Zatímco Jan svou stigmatizaci vnímá prostřednictvím využívání sociálních služeb a Lucie skrz zjevné znaky bezdomovectví, u Aleše je bytí bez domova spojeno v základní rovině s nepřístupem k bydlení. Zároveň jsou zde v této době již patrné strategie, jakými zajišťoval své životní potřeby spolu se stereotypním vnímáním života v tomto období. Jakožto gambler vždy, pokud něco vydělal, tak peníze prohrál, tedy se snažil alespoň si zajistit peníze na noclehárnu. Zvrat v jeho případě nastává až o mnoho let později. Ve srovnání s Janem a Lucií nevidím rozdíl v jeho sebepojetí v průběhu epizodního bezdomovectví nijak markantní, to lze dát do souvislosti i s tím, jak u sebe bezdomovectví definoval, zde se více přibližuje skupině druhé.

Každý z těchto respondentů naráží na jiný aspekt chápání toho, co to z pohledu společnosti znamená být bezdomovcem, zároveň jak oni sami vnímali archetyp bezdomovce, který se stal faktickým referenčním rámcem. Právě náhled primárně skrz optiku společnosti znamená, že se tito lidé stále nacházeli před tzv. bodem návratu, jak se tento termín objevuje v diplomové práci Holpucha (2009). Změna sebepojetí, a tak i osobní identity, u nich nastává až v době po fázi adaptace, u každého proběhne jiným způsobem.

Nyní se více zaměřím na druhou, většinovou skupinu respondentů, kteří se sebepojetím za lidi bez domova nikdy nepovažovali, byť se velmi různí dle míry, nakolik vlastní stigma pociťovali, či se ho snažili skrývat a jak úspěšnost tohoto skrývání hodnotili. Z respondentů se zabývám Aloisem, Barborou, Annou, Martou a Milanem. Zde podotýkám, že ve srovnání s první skupinou, u které je zejména v případě Jana a Lucie patrná proměna sebepojetí v průběhu adaptační fáze a období zvyknutí si zde zůstává konstantní až do teoretického bodu zvratu. Právě pro relativní neměnnost mezi první a druhou fází (bylo-li jí dosaženo) jsem se identitou i této skupiny rozhodla zabývat zde. Nejodlišnějším respondentem z hlediska odpovědi je Milan, který žádnou formu bezdomovectví nepřipouští, ani se tak nikdy nechápal: „*Tak jako nepovažoval. Já jsem se považoval za člověka, kterej je ve finanční tísní, ale kterej se z toho může dostat. Já jsem se necítil jako bezdomovec...*“ Právě chápání sebe samého jako člověka ve finanční tísní je to, co jej od ostatních odlišuje, u ostatních respondentů je za samotným skrýváním patrný větší přiznávaný tlak ze strany společnosti. Dle vlastních slov Milan ani nikdy nepociťoval stigmatizující pohled

společnosti: „*Naštěstí ne, naštěstí ne, protože měli jsme se kde s manželkou koupat. Občas jsme přespali na [název noclehárny]. Takže vypadali jsme jako normální lidi, takže tam nikdo nic neřekl špatného.*“ Proti stigmatu působí preventivně. Byť se v průběhu dvou let bezdomoveckého způsobu života adaptoval a využíval strategií k zajištění obživy, jeho promluva je odlišná v tom, nakolik jednoduše a přímo popisuje cestu do ubytování, jak ukáží v dalších částech, v jeho sebepojetí se navíc předjímá i řešení vlastní situace. Téma smytí viditelných znaků bezdomovectví, a tak i ochrana sebe sama před tímto stigmatem, je patrná i u Anny: „*Já ne, já jsem se nepovažovala. Na mně lidi ani nepoznali, že jsem. Já jsem byla fakt čistá, všechno. ...Já jsem prostě nebyla žádná špína v té době. Já třeba i prostě když ty ostatní lidi byli špinaví, tak já jim říkám: Ty jo běžte [jméno organizace] se vysprchovat, nebo někam prostě. A oni říkali: Proč? My nejsme nějaký takový, to, nějaký takový že bychom tam měli jít. A já říkám: Dobrý, jste jako třeba ponížený, ale budete čistý. Víte co prostě.*“ U Anny, byť je využití sociálních služeb do jisté míry ponižující, nepřechází zde ponížení k chápání využívání služeb jako stigmatizace, jak tomu bylo u Jana. Tento pohled má pravděpodobně souvislost i s vnímáním nízkoprahového centra jako bezpečného místa. Právě oproti Lucii Anna vzniku stigmatu předcházela, rychleji se naučila starat se v rámci na pohled viditelného a společností chápaného atributu lidí bez domova, tedy o svůj fyzický zjev. To lze doložit i druhou větou, že lidi na ní ani nepoznali, že je bezdomovec. U Anny ovšem toto stigma nikdy nebylo tím hlavním, tím je její zneužívání drog. V dnešních výpovědích ve vztahu k tomuto stigmatu má obavy z prozrazení, resp. z možné společenské diskreditace v rámci zaměstnání tak, jako se to stalo u Lucie v průběhu poadaptací fáze. Téma, které se nastoluje nejen u Milana, ale i u Anny a Marty, je míra skrývání nebo také maskování, která je u těchto tří respondentů vysoká. Ve srovnání se zbývajících dvěma vystupujícími v této skupině, v goffmanovském náhledu, se tito tři respondenti přesunuli takřkajíc z hlediska sociálních informací z roviny diskreditovaných, do roviny diskreditovatelných. Charakteristické je i jejich chování i z hlediska komunikace vůči ostatním bydlícím členům společnosti, kdy si tito, zejména důslednou kontrolou svého zevnějšku, hlídali informace, které o sobě předávají tak, jak je patrné u úryvků výše uvedených, a dále také u Marty: „*No já jsem akorát řekla, že bydlím u kamarádky, řekla jsem trvalej pobyt, přechodnej tadyhle, protože vlastně můj zaměstnavatele nevěděli, že bydlím na [název organizace], že jo. No já už jsem třeba v tom [název organizace] zápasila s tím, že už jsem tam byla vlastně nejmladší, um že jsem tam byla nejmladší, práci jsem se odvážila dělat po svém no a byla jsem matka samoživitelka v té době. No tak to už stačilo tohle a mam dojem, že už v té době hodně, hodně negativně vnímaný.*“ Zde dokonce u Marty

dochází ke kumulaci negativně vnímaných sociálních rolí v pracovním kolektivu. Téma vlastního nestandardního bydlení je zde do jisté míry potlačeno, možným vysvětlením je právě vlastní sebepojetí, a tak i nižší přiřádaná míry důležitosti.

Ve srovnání s Martou, Milanem a Annou, kteří stigmatizující okolnosti z vlastního pohledu v té době skrývali tak, že na nich nebylo nic poznat, stojí Alois a Barbora. K vlastnímu chápání sebe sama na ulici v průběhu prvního měsíce Barbora říká: „*Ne, ne, ne. Vždycky jsem se stranila tědletěch lidí, když um. Strašně mi vadilo, když jsme byli v tom azylovém domě [místo], že prostě přišlo ráno a měli jsme jít ven a já jsem se prostě bránila. Kam mám jít ven, proč mám jít ven jako, vždyť jsem ženská, jako, já chci být tady. Proč mám chodit po ulici jako, co tam najdu, mám si hledat práci? Když budu chodit po ulici, tak než přijde tři hodiny odpoledne, tak budu tak unavená. To se mám tam válet po nějaké lavičce? Nebo proč mám být venku jako, já nejsem bezdomovec jako, rozumíš, jo, a nešla jsem s těma holkama. Jako jednou jsem šla s těma holkama, někam jsme šli a nebo že jsem tam navázala kontakty, nebo tak...* I u Barbory, obdobně jako u Jana v prvním období vidíme tzv. vymezování se (distancing) od bezdomovecké komunity, snahu se k nim nepřirážovat, ať už jejich vlastní situace byla jakákoliv. Vlastní pocit z toho, že není bezdomovcem, se projevuje i v jejím rozhořčení vůči pravidlům azylového domu. Barbora, stejně jako další respondenti z této skupiny, v této době myslí v kategoriích typických pro bydlící společnost. Nechápe tedy, z jakého důvodu jsou tak pravidla nastavena, když, pokud člověk bydlí v bytě, tak tato omezení neplatí, ani jaký je jejich účel. Pravděpodobně jí byl sociálními pracovníky vysvětlen, jak ukazuje druhá část výpovědi, nicméně vnitřní řečí je zde patrné nepřijímání vysvětlení, až jeho chápání iracionalita. Při srovnání výpovědí Jana a Barbory o sociálních službách pro osoby bez přístřeší Jan chápe samotné jejich využívání jako stigmatizující, proto jich nechce využívat a později, v poadaptacním období, jich ani nevyužívá. Barboru z tohoto pohledu vlastní využívání služeb nepřirazuje do skupiny lidí bez domova, nýbrž pravidla, resp. nedostatečně individuální přístup k jejím potřebám. V tomto je patrná i úzká souvislost s tím, jak se člověk v daném okamžiku chápal. Mnou vnímaný rozdíl mezi Aloisem a Barborou a prvními třemi respondenty z této skupiny tkví v tom, nakolik intenzivně na sobě stigma ze strany společnosti pociťovali. Zatímco první tři, jak jsem ukázala, lze zařadit jakožto diskreditovatelné, Aloise a Barboru spíše jako diskreditované, a tedy blízko Janovi a Lucii. Čím se oproti nim liší, je připuštění si tohoto stigmatu, byť zejména u Aloise bylo pociťováno velmi intenzivně: „*...z mého pohledu já jsem to nikdy nevnímal, že bych byl nějak úplně jako spodina, protože jsem se pořád snažil vypadat vcelku normálně, jo... Vždycky jsem se snažil nějakým způsobem nevnímat, že tam jsem. Spíš jsem*

se na to koukal z venku, jak to vnímají lidi kolem, jak by to asi mohli vnímat. A snažil jsem se to vnímat tímhle tím pohledem.“ I zde je velmi patrné nacházení se před tzv. bodem návratu. Alois si uvědomuje, že je diskreditovaným, zároveň se však střeží toho, aby si bezdomovecké stigma nepřipustil, je pro něj znakem rezignace, překročením zmíněného bodu, odkud je jen velmi obtížné se navrátit: *„Cítil jsem to, ale nikdy jsem si to nechtěl nějak připustit, protože jak si to připustíš, tak už začínáš padat. A těžko se zvedat.“* Tato citace také nepřímou odkazuje a potvrzuje vlastní touhu dostat se zpátky, ke které se vracím v kapitole Cesta ke stabilitě – proces reintegrace.

Výše zmíněné respondenty jsem seřadila dle promluv o sobě v době příchodu na ulici, přitom jsem však měla na mysli i to, jak o sobě hovoří dnes. Z tohoto důvodu jsem také Stanislavovi přiřkla samostatnou vytvořenou skupinu o jednom člověku, protože byť dnes Stanislav bydlí na ubytovně, zůstává vnitřně bezdomovcem. Pokud bych odhlédla od toho, jaké je jeho dnešní sebepojetí, vnitřní mluvou je velmi podobný Janovi v jeho fázi zvyknutí si, tedy přímo nezapadá do této kapitoly a věnovat se jim budu na příslušném místě.

Na základě vnitřní podobnosti jsem popsala zejména první dvě skupiny respondentů, do textu jsem integrovala pro lepší vysvětlení i pojetí konstruování identity u Goffmana (2003) a Snowa a Andersona (1993), tedy jsem ve vztahu k této části pro zpřehlednění použila již vytvořených interpretačních rámců. Do jisté míry jsou tyto obrazy statické, důvod je ten, že jsem dosud nevyužila v této podkapitole zasazení do širšího kontextu, to následuje.

Širší kontext

V každé životní etapě naplňujeme určité role, přináležíme k určité sociální skupině, následujeme její normy, vytváříme vazby. V kterémkoliv okamžiku, kdy člověk žije ve společenství většího počtu osob, ne sám, probíhají mezi jedincem a jeho okolím interakce. Na podkladě toho, jak jsem už zmínila, se konstruuje identita skládající se ze složky sociální, osobní a sebepojetí. Tyto složky jsou nedělitelné, samostatně jsou popisovány jen pro důkladnější pochopení všeho, co člověka utváří. Změní-li se výrazněji jakákoliv životní okolnost, kvůli které dojde k zaznamatelné změně interakcí mezi společností a jedincem, odrazí se to na vlastní identitě. Schématicky dáno - uvědomovaná změna v jedné složce vyvolá reakce těch zbývajících za účelem dosažení harmonického stavu bytí člověka. Jednou ze zásadních změn je i propad člověka do bezdomoví, přičemž tato situace je extrémní, většinou společností negativně vnímaná. Propadlý člověk je označen za bezdomovce, sociálního vyždědence. Vzhledem k chápání společnosti se toto označení stává stigmatizujícím. Ať už je propad do bezdomoví jakkoliv rychlý, jedinec v každém okamžiku

má představu o své sociální identitě, má vizi toho, jak jej společnost vnímá a vztahuje se jak k osobní identitě, tak k sebepojetí. Všichni z mých respondentů přišli z bezdomoví, nebo se do něj propadli z některé z vyšších sociálně-statusových skupin a v okamžiku, kdy se zde ocitli, posuzovali sebe skrz optiku této skupiny, vždy však bydlící společnosti. Tedy i sdíleli náhled na členy této subkultury, měli svůj archetyp bezdomovce (Sborník z konsenzuální konference, [online, cit. 14. 4. 2015]), ke kterému se vztahovali i se vůči němu vymezovali a sami sebe hodnotili. Vždy je tento obraz minimálně patrný v kontextu příběhu, někdy je i přímo vyslovený. Příkladem může být Lucie ještě v adaptační fázi: „...*tak je prostě období, že prostě nebyly, že nebyly, a že jsme chodili prostě [název místa], dolů, abychom se nějakým způsobem z těch popelnic prostě najedli, jo? To bylo prostě. A to bylo pro mě už potom, že jsem prostě padla na dno. Ale to jsem nechtěla...*“ Zde prohlášení rozšiřuje kontext Luciina sebepojetí jako bezdomovce. Variaci na vymezení lze spatřit u všech respondentů, a to i v kontextu výpovědí této kapitoly.

Samotná odpověď na to, proč se někteří za lidi bez domova označili a jiní nikoliv možná nespočívá jenom v harmonizaci vlastního já a vztažení se, resp. identifikování se s vlastním obrazem či jeho představou o univerzálním bezdomovci, může také souviset s tím, jak respondenti v dnešním náhledu hodnotí svou bezdomoveckou etapu a kde nalézají vlastní sebehodnotu. Připuštění sebepojetí jako bezdomovce může souviset s tím, nakolik vítězné a důležité úspěchy v následujících fázích byly nebo také nakolik jsou dnes respondenti s vlastní zkušeností vyrovnáni. Teoretické rámce autorů uvedené v úvodu kapitoly nepracují s minulostí člověka, ale s jeho aktivní účastí v době pobytu na ulici. Je otázkou, zda by se respondenti stejně prezentovali za života na ulici jako ukazují své tehdejší já dnes. Pouštím se zde pouze do spekulací, nicméně i nad tímto zkrácením je třeba uvažovat.

Dále se věnuji strategiím v životě v bezdomoví.

3.3 Strategie v průběhu života v bezdomoví

Život v bezdomoví je extrémně náročný, velká část dne je zaplněna starostí o to, jakým způsobem uspokojit své základní životní potřeby, jejichž hierarchizace je uvedena například v Maslowově pyramidě potřeb. V případě lidí v bezdomoví se jedná primárně o potřeby fyziologické, tedy stravu, bezpečí a teplo, spánek, hygienu a další (Hrdá, 2013), v případě Anny lze k těmto potřebám přiřadit i uspokojení závislosti na drogách, které je veškeré získávání prostředků v té době podřízeno. Výpověď o náročnosti podává například Jan: „*Člověk na ulici je děsně zaměstnaný člověk... Od nevidim do nevidim a ještě celejch čtyři*

a dvacet hodin, jo. Um..takže se nelze divit, že lidi na ulici jsou unavený, protože si zajišťují za celou, po dobu těch čtyřiaadvaceti hodin si zajišťují v podstatě nějaký základní život. To znamená kde se vyspat, normálka, a jak prostě sehnat potravu, základní potřeby. A to řešit celejch čtyřiaadvacet hodin.“ Popis zde shrnuje to, co i další respondenti, kteří se dostali až na ulici, potvrdili, jak je to možné vidět např. i u Aleše: *„...nemám kam jít a tak jsem nějak přečkal tu noc a ráno jsem se šel opláchnout, najíst a zase celý den přemýšlet kam jít, aby to uteklo prostě.*“ Z obou výše zmíněných promluv je patrná nejen náročnost zajištění těchto potřeb, ale také jistá stereotypnost tohoto života, ať už se jedná o uspokojování potřeb na začátku života v bezdomoví či již ve fázi zvyknutí si. Zejména v počátečních fázích, jak si lze všimnout z již použitých úryvků, např. u Barbory a Lucie, jsou pokusy o zajištění potřeb více náhodné. Pokud člověk v bezdomoví žije déle, zvykl si na ně, vyprávění o uspokojování potřeb nabývá druhého rozměru stereotypu dne, a to v žitých strategiích, kdy jedinec popisuje jejich každodenní zajišťování, jak je to vidět výše u Aleše, případně i u Jana: *„Pak v podstatě už ne, protože jsme měli nějakou um..možnost..um..uplně jako jinou, to znamená praní prádla..um..hygienu jsme řešili úplně jinak. Hygienu jsme řešili buď tím, že jsme měli nějakou kanystr, kterou jsme vždycky chodili si někde naplnit, kousek tam byla pumpa. Takže tam jsme si vždycky naplnili vodou, vodou z pumpy. Měli jsme tam těch pět litrů, takže jsme tam měli normálně na umytí a já nevím dvakrát, třikrát do tejdne jsme buď šli na záchody na [místo], takže tam jsou záchody i sprchy, stojí to, já nevím čtyři, čtyři pětky, to sprchování, takže to zase jako, když člověk jako něco si vydělá, tak není problém se za čtyři pětky se vykoupat a nebo jedna kamarádka z jiný církve, tak tam jsme třeba chodili k ní, dávali jí prádlo a mohli jsme se tam vykoupat taky.*“ V tomto případě jsou popisovány zaběhnuté způsoby v uspokojování hygieny. Ve fázi zvyknutí se je také charakteristické množství uplatňovaných strategií, které je logicky širší, než u těch, kteří na ulici právě přišli. Při vzpomínce na Stanislava se mi vybaví jeho poznámka o svých začátcích: *„Já jsem do té doby neměl informace ani o ulici, byl jsem takový to ucho, který neví, co dělat, jak, jak se postavit, což mi [jméno pracovníka] pomohl, vysvětlil, ukázal...“* Jak jsem již dříve psala v průběhu popisu adaptační fáze, vše spočívá v naučení se. Čím jistější jsou jedinci v uspokojování potřeb, tím větší prostor se otevírá i pro další činnosti, nejen bazálního charakteru, jakými jsou například vlastní zájmy, jak tomu bylo u Jana: *„... ten večer, když skončil prodej, že jsme vždycky měli tam kousek, tam byla hospoda, kde jsme se vždycky sešli, dali jsme si to pivo, popovídali si, jaký byl den a psaly se tam básně, psaly se tam hry, tvořilo se tam prostě. Někdo četl si, jo, takže, tak.*“ Za takovouto činnost lze považovat i práci, byť i brigádního charakteru, která je zmíněna nejen u Jana,

ale i Lucie: „...zvykla, že se musím o sebe sama postarat, a že ta ulice mi to prostě nedá sama, že musím, musím prostě někam, začala jsem vlastně chodit do práce, jsem pracovala v [název organizace], tam jsem pracovala dlouho.“ U Lucie lze hovořit o pracovní náplni dne, patrná je zde v kontextu její další promluvy vysoká motivace k posunu, snaha o zajištění příjmu na zaplacení kauce, a tak i získání nájemní smlouvy.

Ne vždy však práce dle promluv respondentů směřuje v myšlení tak daleko, někdy se jedná spíše o způsob, jak si zajistit ubytování či jídlo pro přežití, jak to můžeme vidět např. u Aleše: „No vždycky jsem si našel nějakou brigádu, něco jsem si vydělal a zaplatit si třeba na dva dny ubytovnu a to“... „takovej jednotvárněj život prostě no, hlavně abych byl co nejvíc v teple, protože to bylo na zimu a nějak něco sehnat k jídlu.“ Nutno podotknout, že důvodem, proč Aleš nemyslel dále, bylo v jím určeném kontextu jeho gamblerství. Pokaždé, když měl více peněz, tak je prohrál. I Jan svého času na ulici hrál, tedy i u něj zpočátku vydělané peníze padaly do automatů, nicméně s příchodem do vagónu a s tím spojenými vnímanými benefity, Jan přestal. Získat a udržet si práci trvalejšího charakteru není pro lidi v bezdomoví ničím jednoduchým, v tomto ohledu Alois příléhavě poznamenal: „... a i když si seženeš práci, tak blbý, blbě se pracuje, když nemáš kde spát, nemáš se kde vykoupat, nemáš si kde vyprat, protože všechno stojí nějaký peníze, že jo. A když celou noc třeba někde trajdáš, já nevím, tramvají nebo takhle, spíš někde pod mostem, nebo takhle, a pak ráno do práce na nějakých osm, deset hodin. To je docela složitý, těžký a náročný. Nebudeme si nic povídat.“ Přitom právě získání si a udržení si práce je klíčové pro úspěšný plnohodnotný návrat do společnosti. V získání práce existuje z pohledu respondentů celá řada dalších bariér, zmiňovány byly překážky vnější, příkladem může být diskriminace a záznam v rejstříku trestů u Milana či Aloisem zmiňované strukturální podmínky, zejména přístup zaměstnavatelů: „A zaměstnavatelé, i když se hodně říká o tom, že zaměstnavatelé by měli nějakým způsobem spolupracovat na tom, aby tydlety lidi, který jsou vyčleněný ze společnosti, řekněme nějakou formou podporovali, tak většina zaměstnavatelů se na to vykašle. Nebo zaměstnají tě, ale po dvou dnech hotovo“ Aloisovu výpověď je třeba chápat v kontextu k té předchozí, tedy ze strukturálního hlediska vlastní bezdomovectví člověka může limitovat – a často také omezuje – v přístupu k zaměstnání a jeho udržení, pokud člověk není v bydlení stabilní. Za jistých okolností je podobnou bariérou i zdravotní stav člověka. V případě respondentů Aleše a Barbory trpící psychickým onemocněním, v rámci reintegračního procesu oba dva pracovali na chráněných pracovních místech různého druhu, které jim pomohly v získání pracovních návyků, jak uvádím později. Aleš má dodnes sníženou pracovní schopnost, zhruba na 0,75 úvazku. Občasným jevem je u něj

hospitalizace. I z tohoto důvodu přechod na otevřený pracovní trh není možný. U problémů spojených s tímto typem zdravotních omezení, tedy i přes jisté možnosti v pracovním uplatnění, existují i překážky. Zde podotýkám, že pokud byly v rozhovorech zmiňovány vnější překážky v přístupu k zaměstnání, jinak je tomu v případě překážek v jeho udržení, ty respondenti jmenovali jak vnitřní, tak vnější a věnuji se jim v následující kapitole.

Při rozboru vyprávění o životech respondentů jsem si všimla dvou náhledů na toto období, kterým je rozdíl mezi žitím a přežíváním na ulici, které tvoří i z hlediska konstruování identity zásadní rozdíl, také v nich lze vyčíst míru navyknutí si na něj. I přesto, že je život na ulici pro každého člověka náročný, jeho vnímání je diametrálně odlišné. Velmi výrazně svou mluvou o sobě se od ostatních respondentů odděluje Jan a Stanislav. Z vyprávění obou je patrné pozitivní sejetí s bezdomoveckým obdobím života. Život na ulici má pro ně i výrazné pozitivní hodnoty a zkušenost, byť hodnocena jako tvrdá i náročná, má v řeči kladné konotace, Stanislav dokonce ulici označil v jeden okamžik za krásnou zahradu. Mnoho znaků má Jan se Stanislavem společných, a to nejen při vyprávění, ale i v interakcích. Vysoce ceněna je u obou vlastní svoboda, cenné zkušenosti, možnost kreativního vyžití, hraní divadla, či dělání travesti, jako je tomu v případě Stanislava, u Jana byly naopak zmiňovány přátelské vztahy. Stanislav, který v podstatě za celý svůj život nezažil nic jiného, má ulici do té míry zvnitřněnu, že ji popisuje jako živý organismus, který má své nároky, nicméně pokud se člověk chová slušně, dostává se mu odměny. Objevuje se u něj paralela školy života a různé způsoby rizikového chování jsou pro něj třídy. Pro představu předkládám výňatek z rozhovoru: „*Takže byla to taková škola..já jsem za ní rád, protože dneska vim, žee jsem schopnej přežít, kde se dá, žít na tý ulici, že jsem schopnej ee se umět o sebe postarat v krizových situacích, žee nepanikařim, nehysterčim, nejsem člověk zralej pro psychiatra, jako většina lidí z ulice. A ukázala mi ulice, kde mám hranice, kde mám a jaký mám rezervy, třeba co se týká vůle a houževnatosti a přizpůsobování se, takže v podstatě i když nejsem na tý ulici dneska, tak pořád s tou ulicí spolupracuju...*“ Z úryvku lze vyčíst značnou míru sebehodnoty, kterou Stanislav získal právě v náročných podmínkách. Vnímám, že právě nalezení sebehodnoty i v okolnostech tak náročných je klíčové pro přijetí této skutečnosti tvořící rozdíl mezi životem a přežíváním a k tomu pochopitelně i přináležející zvyknutí si. U obou respondentů, Jana i Stanislava, lze pozorovat i změnu sebezpojetí, a tak i osobní identity, jak jsem naznačila v předchozí podkapitole. U Jana k ní došlo v jeden klíčový okamžik ještě za doby vagónu: „*Ne. Nejsem v pohodě, nejsem z toho venku, ale přijal jsem. Vlastně já jsem to otočil. Tím, že jsem už jako tenkrát se [jméno] a to byla zajímavá ženská, tím že jako říká: Hele prosím tě, bezdomovectví je stav*

duše..bezdomovectví není jako to, že je někdo na ulici. Člověk, kterej je na ulici vůbec nemusí vypadat a chovat se jako bezdomovec, ale ty se tak chováš. Zkus to jako otočit tak, že nejseš bezdomovec, seš člověk – a ty ses člověk, kterej se toulá, má to rád. Jseš svobodnej, a ty to prostě přijímáš, že to máš rád. Tak to tak vezmi a ..být tulákem, kterej támhle spí, támhle spí, ale jako, ale má nějaký základní věci, to znamená. Jako, jo, že prostě má to základní. No takže takhle jsem si jako odpích od tohohletoho, že tu filosofii jsem viděl trochu jinak.“

U Stanislava je vnitřní řeč následující: „...ne nepovažoval, já jsem se považoval za člověka, kterej žije určitej typ života, ale nepovažoval jsem se za odpad.“ Paradoxně právě patrná změna řeči u Jana a stabilní u Stanislava je klíčová ve výrazné sebehodnotě, která taktéž naznačuje změnu chápaných rámců, vnímání sebe v novém kontextu (srov. Holpuch, 2009), život na ulici jako životní styl, nikoliv přežívání. Právě změna náhledu se tak do jisté míry může stát bariérou k dosažení zvratu. O to zajímavější je Janova cesta z bezdomoví zpátky do společnosti – nutno podotknout, že Jan nebyl bezdomovcem chronickým, a byť se vůči standardním technikám obživy lidí bez domova nikterak nevymezoval, sám jich využíval, nestal se rezignovaným, jako je tomu právě u respondentů z Holpuchovy studie (2009).

Ačkoliv rutinizace umožňuje v některých ohledech produktivnější využití času, a tak i dovoluje umožnit uspokojování vyšších potřeb, nejen těch primárních, nezbytných, stále je jedinec závislý na životních podmínkách, ve kterých se nachází. I pokud člověk žije na jednom místě, které mu dává možnost nalézt relativní stabilitu, která mu pomáhá otevřít prostor pro vlastní seberealizaci, stále je do značné míry limitován vlastní schopností zajistit si dostatečné množství financí pro uspokojení potřeb biologických, fyziologických a pocitu bezpečí, tedy těch na prvních dvou příčkách Maslowovy pyramidy. Tak to také popisuje Jan, pro kterého byl vagón stabilním prostředím: „Jako člověk, když jde do zimy, když je to v létě, tak to ještě jde, ale když je to v té zimě, tak tam to bylo asi horší, ne vždycky se finančně jako dařilo, takže byl problém, že fakt jako nebylo na jídlo a tak. Oblečení, s měněním se prádla, s hygienou..to jako nebylo úplně ta dobrý, jak bych si představoval. Takže v tomhleto směru to nebylo úplně ideální, v tom směru svobody a toho jakoby..um..že jsem jakoby poznal spoustu zajímavých lidí, že jsem začal hrát divadlo, tak, tak to bylo dobrý.“

Pro život v bezdomoví je právě velká míra závislosti na vnějších podmínkách charakteristická. I pokud má člověk dostatečné finance na koupi stravy, např. v případě, že nemá přístup k hygieně, ztrácí každý týden na přejezdech apod. množství času, který by jinak mohl využít jiným způsobem. Tímto a již zmíněnou velkou závislostí na vnějších podmínkách bez ohledu na vůli jedince je kvalita života ve srovnání s lidmi stabilně bydlícími limitována. Závislost na vnějších podmínkách lze doložit i u Marty, která byla oproti ostatním respondentům po celou

dobu mnohem stabilnější: „Vždycky to bylo um...v něčem mě to omezovalo, jo. Ať jsem bydlela u kamarádky, tak vždycky jsem..nemohla jsem přijít kdy jsem chtěla, že jo, protože tam byly děti, kamarádka nakonec prozradila, že fetuje, takže nakonec prostě i kolikrát se tam vařily drogy, takže jsem pro jistotu v ten moment vdešla než tam přijdou policajti, tak ať prostě já s nimi nemám nic společného. A i tak jsem musela na sociálce vysvětlovat.“ ... „tak z pár dní vzniklo dva, tři měsíce, jo, prostě dokud i oni se z té chatičky nemuseli vystěhovat, no a od té tchýně, to byl opravdu jako útěk jo...“. U vybraných úryvků je patrná vedle závislosti na vnějších podmínkách i proměnlivost v životě v bezdomoví ve smyslu subjektivního vnímání. To lze prokázat i u některých dalších respondentů, např. u Anny: „Prostě tam jste jednou dole, jednou nahoře.“ Někteří respondenti, jak uvádím výše, popisují i pozitivnější chvíle, nejen ty negativní, které jsem předpojatě očekávala ve vztahu k drsným prožitkům.

Vrátím-li se k Martě, z obou jejích promluv v případě spolubydlení limitace vyplývá, a to dvojího druhu. Jednak je patrná nemožnost ovlivnit termín odchodu, jednak nutnost přizpůsobení se určitým pravidlům, nejen těm vlastním, či daných domovním řádem. Právě omezení, která jsou svázána se životem na ulici, respondenti reflektovali, např. Lucie: „Rozdíl mezi tím, když jsem se jako dostala na ulici a zase zpátky, obrovskej protože když čekáte na spaní třeba na [noclehárnu] a čekáte, já nevím, od šesti hodin do osmi hodin nebo do půl osmý, je vám zima, máte hlad, chce se vám na záchod, a teď přijdu domů, otevřu si takhle klíčem dveře. Během chvíle se sebe všechno strhám a jdu na záchod. A nemusím se nikoho ptát, jestli se můžu, jestli můžu nebo jestli jako mám jít tamhle někam do křoví jak nějaký křovák. Ty lidi a hlavně ten přístup těch lidí, protože už třeba mezi sousedama, jo?“ I Lucie, podobně jako Marta, tak otevírá téma pravidel. Ta nejsou dána bydlením v rámci sociální sítě, nýbrž sociálními službami. Přidrží-li se nyní roviny vztahu respondentů k nim, lze vysledovat řadu pocitů a myšlenek.

3.3.1 Vztah k službám sociální péče

Věnuji-li se v tomto oddílu službám sociální péče, mám tím na mysli jejich širší význam, tak jak jej udává Tomeš a kol. (2009, s. 46), tedy ve smyslu „...social welfare, zahrnujícím i sociální zabezpečení, státní dávky, sociální pomoc i sociální a zdravotní služby, státní služby zaměstnanosti a další oblasti činnosti zajišťující státní i korporativní péči o občany a osobám jim na roveň postaveným.“ Zabývám se zde nejen sociálními službami, ačkoliv těmi vzhledem k nejčtetnějším zmínkám nejvíce, ale i sociální péčí

zajišťovanou veřejnou správou, tedy například SPOD, odbory sociální péče apod. Částečně pak, z roviny využívání služeb, odpovídám i na 4. výzkumnou otázku.

Sociální služby v mnohých případech provádí respondenty od začátku propadu do bezdomoví až po jejich současnou stabilizaci v bydlení, v některých případech hrají i v procesu reintegrace klíčovou roli. Každý jednotlivý respondent o nich v nějaké rovině hovořil, v zásadě lze z výpovědí rozlišit čtyři základní funkce, a to zajištění základních potřeb, dále funkci podpůrnou a zprostředkovací, která je důležitá zejména v okamžiku procesu opětovné stabilizace. Zbývající dvě identifikované funkce jsou úzce svázány se zkušeností, v podstatě se jedná o dávání jistot a možnosti růstu – zatímco první zmiňovaná se váže utvořenému názoru na služby po návratu do společnosti, druhá je spíše procesuální, budu se k ní vracet v průběhu popisu procesu stabilizace.

Z hlediska vztahu k využívání sociálních služeb se respondenti liší. Pro některé, jako třeba pro Jana, je samotné využívání sociálních služeb stigmatizující, jak jsem uváděla dříve. Přesto je využíval v začátcích svého bezdomovectví pro nemožnost zajištění základních životních potřeb jiným způsobem. Dá se říci, že v době příchodu na ulici je právě tato jejich funkce nejčastěji zmiňována a také využívána. Standardně respondenti využívají v nízkoprahových denních centrech možnosti stravování, ošacení, hygieny. V případě věkově starších respondentů ve spojitosti s touto konkrétní službou není zmiňována žádná další funkce, až na zprostředkovací, tj. na předání kontaktu na návazné služby. Marta dokonce zmínila až neefektivní poskytování těchto služeb ve vztahu k využívání stravovacího servisu: „...*na co já jsem narazila sama za sebe, že mi vadí, že ty různé poskytovatele nemaj jednotnej systém. Já znám kolem sebe hodně těch lidí, který ten systém zneužívaj. Oni říkaj hele, já musím být tamhle, protože oni tam dávaj v tolik a tolik jídlo. Pak za hodinu musím bejt tam a tam, protože tam dávaj taky jídlo.*“ Samotné duplicitní využívání služeb vnímá jako potřebnost pro tyto lidi v zajištění si stravy. Na bazální úrovni nízkoprahových denních center je mezi respondenty staršími a mladšími patrný rozdíl v přístupu k této službě. U některých věkově mladších respondentů do dvaceti šesti let se ukazuje denní centrum, vedle jiného, i jako základna a útočiště před vnějším světem. Ceněny jsou také vztahy s pracovníky založené na důvěře a jejich ochotě naslouchat. V případě Stanislava mu pracovník v době jeho mládí byl mentorem, až otcovským vzorem: „...*on byl takovej..jo..mentor, radil, poslouchal, taková vrba prostě, takže jsem se na něho mohl spolehnout, mohl jsem za ním kdykoliv přijít, což jsem v té době potřeboval, protože na té ulici tehdy sice byli kamarádi, ale většina byla taková..dokud máš, tak jsme okej, jakmile*

nemáš, jo, tak už nás nekontaktuj.... u něho to bylo výhodný v tom, že nic nechtěl, ale dával maximum, jo, takže..proto jsem s nim spolupracoval a...proto jsme jako využívali ty jeho...formy prostě formy pomoci, který on dělal...“ Dodnes se Stanislav s tímto pracovníkem identifikuje do té míry, že se sám dnes označuje za mentora pro lidi, kteří se chtějí seznámit s chodem ulice. S lítostí je reflektován úpadek tohoto vztahu v důsledku zklamání důvěry, kterou do něj pracovník vkládal. Při rozšíření náhledu i za rámec nízkoprahového denního centra se takto pozitivně vnímaný vztah ukazuje jako významný i pro starší respondenty. Samotná potřeba naslouchání a důvěry se silně objevuje i v případě Marty: „...*takže tam jsem byla, a tam vlastně paní psycholožka, která tam byla pro mě první člověk, kterej mi věřil, s kterým jsem mohla pracovat na tom svým dětství...*“ V jejím případě právě tento vztah více, než cokoliv jiného, označila jako důležitý pro vlastní přerod, stal se významnou oporou na cestě ke stabilizaci. Nejinak je tomu i u Aleše: „...*no že se člověku věnovala, byly možnosti s ní mít pohovory a že to nebylo na pět minut, ale na hodinku. A bylo to o tom si popovídat o tom, co se dá dělat, co se nedá dělat a jak dál, a to.*“ Vedle jiných, již zmíněných atributů, je podstatná i míra individualizace, to, že se jim někdo zcela konkrétně věnoval, což bylo výslovně pozitivně přijímáno i u Lucie i Marty. V tomto ohledu se tedy neliší od mladších lidí bez domova.

Kromě vztahu v nejužším slova smyslu byla některými respondenty označena za podstatnou i zprostředkovací funkce, která vychází z vnímané expertnosti pracovníků. Ta se ukazuje například u Barbory: „*Já jsem si ho jako soudně vymohla, víš? Jako tam to bylo takový, že já jsem požádala o pomoc [název organizace], a paní [jméno pracovníka], taková dobrá duše mi hodně pomáhala... takže mě musela paní [jméno pracovníka] vymocit, že mamka mi to dítě musela půjčit s tím, že ta paní [jméno pracovníka] byla se mnou, víš?*“ Z vyprávění Barbory vyplývá, že nejen napoprvé, ale i na podruhé tato pracovnice pomohla. Ve chvíli, kdy to Barbora potřebovala, opětovně se na ní automaticky obrátila. I v jejím případě je dále patrná zprostředkovací funkce v případě prvního příchodu do Prahy, pracovníci jí zde pomohli v nalezení ubytování i práce a křtu, tím se jí otevírá i cesta ke společenství. Nejen pracovníci sociálních služeb v nestátních neziskových organizacích, ale i ti na úradech, hráli svou nezastupitelnou roli jako tomu je v případě Adama i Lucie: „*Tak najednou prostě jsem se s ní, jsem se jí svěřila, ona říká podle jména, že pan [jméno pracovníka] tenkrát vyhledal jména. Nesmělo se to nikde používat. Ale řekl mi, že ty jména, že mi pošle. Tak mi je poslal. Já jsem je akorát věděla, ale nevěděla jsem, kde bych je hledala.*“ V kontextu příběhu adoptované Lucie byl tento okamžik počátkem vyprávění o zvratu. Byť v rozuzlení hrála větší roli náhoda.

V tomto oddílu byly prozatím zmíněny v zásadě jen pozitivní konotace. Nicméně ne vždy jsou tak sociální služby chápány, patrné je to např. u Aloise z chatové komunikace, kterou jsme vedli po skončení rozhovoru: „...soc. služby jsem zkusil na začátku, ale přesvědčil jsem se na vlastní kůži, že nemůžu a hlavně nesmím chtít nic moc velkého, protože pomoci se mi stejně nedostane. A být jenom číslem, to jsem nechtěl.“ Ve srovnání s dalšími respondenty tedy naráží právě na nedostatek individualizace. V rozhovoru souhrnně pro sociální služby použil mnohem expresivnější výraz. Patrné to je v následné promluvě i v jeho chápání sepjetí sociálních služeb s politikou. Aloisovo postavení k nim je pravděpodobně dáno i jeho potřebou vymezení se vůči vlastnímu bezdomovectví (Snow, Anderson, 1987).

Pro dokreslení názorových pólů v případě státní správy například u Barbory a Marty, jak bylo zmíněno v kapitole Proces destabilizace, připomínám jejich dramatický vztah k SPOD, stejně jako u Barbory i pocíťovaný nedostatek empatie pracovníků sociálních odborů, se kterými přišla do styku. Oproti tomu lze postavit kladnou zkušenost jak Milana, tak Lucie. Z hlediska vztahu tedy neexistuje dualita jen pozitivní, či negativní, ale i ambivalentní pocity k různým složkám sociální péče. Určující zde není rozdíl mezi institucí státní či nestátní, ve kterých jsou služby poskytovány, ale přístup jednotlivých pracovníků k respondentům jako k lidem, kteří mají své potřeby, které aktuálně potřebují řešit. Shrnutí těchto myšlenek dokresluje i Stanislav: „jsou sociální služby, který se snažej maximálně pomáhat. Narážej na odpor, že dlouhý léta se to nedojednávalo, neřešilo, takže ty lidi ztratili chuť to řešit, jo. Pak jsou lidi, který dělaj sociální pomoc, ale formou: my jim nabídneme pomoc, ale budeme čekat, co udělaj, jo. A pak jsou lidi, který místo aby nabídli tu berličku tý záchrany, tak řeknou: nám na těch lidech nezáleží. Takže v podstatě je odsouděj k tomu, že ty lidi je přestanou brát jako autoritu a nebudou toužit po tom se s nima dát do spolupráce, která by jim pomohla.“

Dosud jsem hovořila zejména o vztazích v úzkém pojetí, nyní bych se ráda zaměřila právě na samotné využívání sociálních služeb. Z popisů respondentů je patrná značně rozličná míra jejich využívání. Někteří z vyprávějících je využívali čistě pro zajištění základních životních potřeb ve smyslu bazálu, tedy stravy, hygieny, ošacení, přenocování, jak můžeme vyčíst u Jana, Aloise, Aleše v začátcích, či u Milana v průběhu. U Jana, jak jsem vysvětlila, byla neochota dána pocíťovanou stigmatizací, potřebou vymezení se, byť sociální služby jsou i přesto hodnoceny kladně – poskytly, co od nich bylo očekáváno. Naproti tomu Marta sociálních služeb hojně využívala, rozměr jejich využívání je ještě rozšířen o pozitivně

vnímanou rovinu lidských vztahů s pracovníky, i proto je usnadněno dotazování se po pomoci. U Aloise byl již dříve zmiňován negativní vztah k nim, nicméně z výpovědi Jana víme, že je z nutnosti využíval. V náhledu Snowa a Andersona (1987) se jedná o tzv. instituční vymezování se. Zajímavé je i vyjádření Aloise o sociálních službách ve vztahu k podstatné činnosti, kterou je získání a udržení si práce: „...*Protože ekonomické problémy, protože ubytování na ubytovně nebo na lodi, ty nejlevnější formy ubytování jsou minimálně dvacet korun. Dlouhodobější ubytování jsou možný, ale je to jenom na základě toho, že musíš mít v ruce jakousi pracovní smlouvu. Na základě který tě někde ubytujou. To můžou tady potvrdit ti lidi, kteří tady jsou i v týhle tý chvíli. Nebo musíš mít prokazatelný důchod, a podobný věci, aby tě ubytovali. A je možnost i nějakýho krátkodobýho ubytování, ale to jsou dva, tři dny, a řekněme, že někdy není úplně nejteplejc, v létě to ještě jde, ale někdy není úplně nejteplejc, tak dva, tři dny ti nepomůžou, jo. To je, já možná k překlenutí toho nejhoršího a znovu se ocitáš tam, kde jsi byla, je to neustálý koloběh dokolečka.*“ V tomto případě Alois naráží na limitace i pravidla sociálních služeb, která vnímá jako znesnadňující pro udržení si zaměstnání. S obdobným pohledem se setkáváme i u Barbory: „*Strašně mi vadilo, když jsme byli v tom [název zařízení], že prostě přišlo ráno a měli jsme jít ven a já jsem se prostě bránila. Kam mám jít ven, proč mám jít ven jako, vždyť jsem ženská, jako, já chci být tady. Proč mám chodit po ulici jako, co tam najdu, mám si hledat práci? Když budu chodit po ulici, tak než přijde tři hodiny odpoledne, tak budu tak unavená.*“ Zde jsou tedy pravidla vnímána spíše negativně až kontraproduktivně ve vztahu k vlastnímu posunu, v daný okamžik tak mohou činit i překážku v posunu. Pokud nedojde k dobrovolnému respektování těchto pravidel, jen velmi obtížně se mohou stát sociální služby základnou pro posun. Zároveň lze vysledovat i druhý pól k témuž, tedy přílišné zvyknutí si na instituci jako se tomu stalo v případě Stanislava, který sice reflektuje, že by si rád v budoucnu našel něco svého, aby se nemusel řídit pravidly, nicméně na druhou stranu chápe pro sebe výhodnost těchto služeb. Budoucnost vlastního já se tedy odkládá do doby neurčité. Při uvažování o pravidlech v pobytových sociálních službách tyto završuje Aleš ve výpovědi o lidech, kteří zůstávají na ulici: „*No protože jakoby i [název organizace] se musí dodržovat nějaký pravidla, a to je pro ně prostě těžký. Hlavně nepít a to, a to je pro ně velký problém.*“ Aleš zde vidí lidi bez domova optikou většinové společnosti, v další výpovědi rozšiřuje pojem pravidel i na to, co je běžné ve společnosti, tedy platit nájem.

Dále shrnuji techniky zajišťování základních potřeb ve vztahu k jejich působení na identitu jedince i důležitost jejich uspokojování pro jejich možný návrat.

3.3.2 Techniky zajišťování základních potřeb

Sama jsem si kladla otázku, v jaké formě do této práce zařadit oddíl o uspokojování základních potřeb. Při provádění analýze jsem si opětovně uvědomila, že je výsadou bydlící společnosti komfort jejich možného zajištění na jednom místě, přitom má-li se člověk pokoušet o návrat do společnosti, je naprosto klíčové, aby všechny potřeby byly zvládnuty natolik, aby se jejich naplňování či nenaplňování nestalo překážkou tomuto procesu. V tomto případě má smysl dívat se na bezdomovecký svět očima člena společnosti a ptát se, co všechno mám já, co oni ne? Co je běžné v naší společnosti, čeho nejsou tito lidé schopni dosáhnout? Z těchto i dalších otázek vychází i shrnující struktura tohoto oddílu, který ve své podstatě putuje takříkajíc od podlahy s respondenty a sleduje, jak si počínali v životě v bezdomoví a jak využívané strategie k uspokojování potřeb ovlivňovaly sebepojetí jich samých. Jsem si vědoma, že jsem se až doposud otázkám uspokojování potřeb věnovala spíše nepřímě, zejména ve snaze o zpřehlednění. Pokud však později strukturně sleduji cesty z bezdomoví, všímám si i proměňování charakteru uspokojování potřeb, tedy se k tomuto textu budu opětovně vracet tak, jako nyní navazuji a doplňuji fáze adaptační a zvyknutí si. Završení této kapitoly je dáno do závěru práce. Jednotlivé techniky uspokojování potřeb popisuji v tomto oddílu spíše odděleně, nicméně je důležité si uvědomit, že se jedná o komplex potřeb, kdy jedna ovlivňuje druhou, nestojí samostatně, jedná se o strategie – pokud tedy tento název zmiňuji, uvažuji v širších souvislostech.

Při pohledu na návrat do společnosti si lze všimnout, jak se samotní respondenti snaží prezentovat, co je pro ně důležité dávat na odiv, resp. na co si dávat pozor při kontaktu s většinou společnosti. V případě celé řady respondentů je tím klíčovým atributem vlastní fyzický zjev, tedy to, jestli někdo vypadá jako bezdomovec. Právě tomuto tématu se věnuji v předchozí podkapitole, která se zabývá konstruováním identity. Tělesná hygiena je v podstatě nejviditelnější známkou toho, jak lidé ulici buď zvládají, případně nakolik jsou motivováni k návratu, či nakolik u nich dochází k rezignaci. Platí, že je náročné si ji zajistit v požadované míře, k tomu na ulici slouží jak různé sociální služby, tak i náhradní řešení, příkladem může být barel, který užívali obyvatelé vagónu. Bez fyzické čistoty je jen velmi nesnadné získat například práci nebo i bydlení. Pokud už jedinec práci má, může být právě nedodržování hygieny překážkou, jako se to stalo u Lucie, která se raději, než být vystavena stigmatizaci ze strany kolegů rozhoduje pro odchod ze zaměstnání.

Vedle hygieny člověk potřebuje získat i ošacení. Mimo charitní šatníky je toto často získáváno tzv. fáráním, tedy vybíráním z popelnic. I zde se jedná o stigmatizovanou techniku

obživy. U Jana dokonce v začátku vyprávění nebyla zmiňována, od jejího užívání se distancoval, přisuzoval ji Aloisovi: „*A my čtyři kromě Aloise jsme prodávali..., Alois se živil nevim sběrem. Nevim. Nebo prostě chodil po těch [organizacích], jakože dostal někde jídlo, a tak...A nosil nám teda zajímavý věci, chodil po popelnicích a vybíral popelnice...*“ V tento okamžik Jan účelově popisuje normálnost života, který vedl. Postavil se do role běžně žijícího občana. Vedle toho téměř v kontrastu je popisována přínosnost Aloise, který, byť užíval zmíněných technik, je Janem v rámci skupiny vnímán jako platný a užitečný člen – není tedy vyčleněn, jako se to stalo v bydlící společnosti. Později, s proměnou náhledu na sebe, kdy sebepojetím vystupoval jako tulák, již tyto techniky obživy sám přiznává: „*...no a pak možná můj způsob života, že jsem se pořád někde toulal, že jsme ještě s těma jinejma, co chodili po popelnicích. Jako chodil jsem s nima a protože těch peněz jsem třeba neměl tolik, abych si mohl koupit tohleto, támhleto, támhleto, tak jsme to prostě brali u popelnic. A vybavil jsem se tím celkem docela dobře, takže jako, všechno.*“ V tento okamžik již Jan má pronajatou chatičku, tedy začíná naplňovat atributy běžné v bydlící společnosti, dosahuje pomyslných vítězství. Díky vlastnímu sebepojetí je schopen se distancovat od stigmatu, které mu přisoudila společnost. Připouští, že ho lidé mohli považovat za bezdomovce, nicméně sám se tak necítil, protože měl kde bydlet, kam se vracet. Výjimečně i přímým darem může člověk získat oblečení, jako se tomu stalo nejednou v případě Lucie: „*...tam jsem byla dost často, dost častým návštěvníkem, a pán mě asi po čtvrtý návštěvě na mě huláká z okna. Já říkám, ježišmarja, ted' mi vynadá, že tady normálně vybírám popelnice a že tady dělám bordel... a on říká: Slečno, já vás tady vidím už asi počtvrtý a všiml jsem si, že za sebou zavíráte i popelnice, že to tam i uklízíte. Já vám něco přinesu, jo? Přinesl mi takhle boty, v tom ještě ponožky a říká, ty jsou ale pánský, máte doma přítele. Máte přítele? No říkám, mám, no, tak mu je vezmete, tak jsem mu takhle zavázala tkaničky a nesla jsem mu je.*“ Kromě samotného daru je zde zajímavý i akt uklízení popelnice jako určitá forma služby veřejnosti, také možná i vymezení se vůči dalším lidem bez domova v té době a snaha o zachování si jisté sebeúcty. V druhém Lucií zmiňovaném případě hovořila o daru tašky s oblečením: „*přišla ženská, dala tam takhle celej čistej pytel jako. A potom jsme měli takovouhle cestovní tašku jsem měla podobnou, oranžovou, a v tom jsem měla oblečení, a to bylo naprosto čistý, to bylo netknutý oblečení.*“ Zde je patrné poukázání na kvalitu, normalitu získaných oděvů, dále jsou tyto i rozdávány dalším lidem bez domova. Tím je doložena nejen touha pomoci, otevírá se zde i otázka vlastnění majetku, a to i v chudobě. V mnohých případech může být i hledání velikostně vhodného oblečení těžkým oříškem. Odpovídající oděv, obdobně jako udržování se v čistotě je i pro získání a udržení si práce

důležité, má-li člověk možnost, zajišťuje si i jeho praní. U některých respondentů získávání oděvů nebylo nikterak popisováno, důvodem může být jak neproblematičnost v této oblasti, tak i nezeptání se respondenta. V podstatě stejný počet zmínek, jako je věnován oblékání, se objevuje i ke stravování, kterému se nyní věnuji.

Získávání stravy, případně distancování se od jistých technik, vypovídá dosti o vlastním sebepojetí. Standardní je opět možnost zajistit si stravu za pomoci sociálních služeb, přičemž se může stát, jak popisovala Marta v případě neefektivit služby, že lidé bez domova přechází od jedné služby k další. Konkrétně v tomto případě je představitelná i varianta tzv. kolečkování tak, jak ji Marta naznačila, s možnou druhotnou funkcí ve vyplňování volného času. Další zmiňovanou variantou je vybírání odpadkových košů, které je však podstatně více stigmatizující. Marta sama se vůči němu vymezuje: „...jsme jeli natáčet ... tak tam je [název obchodu]. No, tak ta holčina prostě tam byl hnedka vedle toho kontejner. Já protože pro mě to bylo prostě takový trapný, trapný, tak jsem tam stála, pozorovala jsem a nezapojovala se. Jenom takhle jsem koukla, co to v tom kontejneru byla. No její poznámka byla- tak konečně po dlouhý době mám teplej oběd. Já jsem si tam takhle vybrala ovoce, zeleninu, pečivo.“ Odmítala přijmout stigmatizující techniku obživy, nicméně pokud jí strava byla nabídnuta, přijala ji. Pokud by stravu z popelnice vybrala, odrazilo by se to na její sebeúctě i sebepojetí. I Lucie tento způsob využívala, byť se sebezapřením a v případě, že nic jiného nezbývalo: „...tak je prostě období, že prostě nebyly, že nebyly, a že jsme chodili prostě po [název místa] nahoru, dolů, abychom se nějakým způsobem z těch popelnic prostě najedli, jo? To bylo prostě. A to bylo pro mě už potom, že jsem prostě padla na dno. Ale to jsem nechtěla, aby prostě. Hlavně na vás ty lidi koukaj, jo?“ V tomto případě je vnímaná míra stigmatizace vysoká, a to až do té míry, že využití této techniky je u Lucie ztotožňováno se dnem, tedy s maximálním přiblížením se vlastní představě bezdomovce. Dokud využívá těchto technik k zajištění stravy, tak i z vlastního pohledu je statutem člověk bez domova. Vedle těchto způsobů byly běžně zmiňovanými u mladších respondentů i krádeže jídla z nutnosti, případně i zajišťování prostředků na koupi jídla jítím tzv. na kleka.

Tímto jsem ve stručnosti popsala způsob uspokojování tří základních potřeb, a to takových, jejichž některá ze zmiňovaných forem uspokojování vede k okamžité stigmatizaci jedince v případě kontaktu se společností a která se i významně podílí na sebepojetí jedince právě proto, že se jedná o stigmatizované techniky.

Poslední zmiňovanou technikou v tomto ohledu je výběr místa pro přespávání s tím, že i to může být primárně stigmatizující, a to u těch respondentů, kteří zejména v počátcích přespávali například ve veřejných prostředcích, jako tomu bylo u Aleše či Barbory. Jinak spíše strategie jsou zaměřeny tak, aby zajistily přinejmenším relativní bezpečí, klid, ideálně i stabilitu a teplo. Právě pocit bezpečí se ukazuje jako důležitý např. u Anny: *„Já jsem tam prostě přišla a já jsem strhala třeba, to byla stará ubytovna, já jsem tam prostě strhala závěsy, všechno, to si ještě pamatuju. Já jsem tam měla postel, skříň jsem si otevřela, tam jsem měla zrcadlo, za ty dveře, co tam byly položený jsem si dala lavor s vodou aby když by někdo šel, abych to slyšela, kdyby něco. Před sebou jsem měla zrcadlo, abych viděla dozadu a tímhle způsobem já jsem byla takhle úplně.“* Konkrétně u Anny je tato potřeba navíc podpořena i halucinacemi z drog, kdy se cítila ve stavu permanentního ohrožení. Z logiky věci, byť tyto potřeby, tedy bezpečí a jistoty nejsou u ostatních respondentů jasně artikulovány, ale vyplývají z podstaty hledání zázemí. Jinak by, byť i hledání jiného ubytování, naprosto postrádalo význam. Také by neměly smysl úpravy prostředí a jejich stylizace do domácností, jako tomu můžeme vidět u Jana: *„...tak jsme si tenhle prostor zařídili celkem solidně, to znamená postele klasický a peřiny, neměli jsme spacáky, měli jsme normální peřiny, po stěnách jsme měli obrazy, knihovnu, nějaký ten konferenční stolek, skříňky s nádobím, venku se vařilo. Měli jsme propanbutanovou lahev. Vedle u kluků, u [jméno], teď jsem zapomněl jméno toho druhýho, tak ti to měli teda na zemi, že tam měli jenom nějaký matrace, spacáky a spali na zemi tak jako nekulturně a dokonce jako jeden čas jsme si říkali ježišmarjá, tady to začíná vypadat jako někde doma a my se budem stěhovat. No tak se odstěhovali.“* (Z rozhovoru poskytnutého Janem). Hra na jako se objevuje i u dalších respondentů, například u Barbory ve chvíli, kdy se i s dítětem dostává na ubytovnu: *„...to zázemí, prostě ten byt, ten domov, dá se říci, i když trošku to byla taková ta imitace domova, jo, i když to byly trošku takový podmínky, takový jeden menší pokoj. Ale pořád jsme v jednom pokoji, pořád máme jenom garsonku, ale tak jakože to bylo ještě takový, nebylo to moc veselý, neměli jsme pračku, měli jsme černobílou televizi jako kupodivu...a..ale už jsme měli počítač a..jsem koupila od jednoho pána.“* Nebo také u Anny: *„...jo a já jsem měla svůj squat, já jsem tam měla svůj pokoj a dobře jako udělanej, všechno jsem si tam prostě, ono se říká fátat na ulici, všechno jsem si tam prostě – T: fátat, vyfátala – prostě všechno, no.“* Právě tyto stylizace, hledání, je možné považovat i za doklad propojení se společností, za snahu o vytvoření domova nebo pokud to není možné, tak se mu co nejvíce přiblížit.

Na tomto místě považuji za vhodné připomenout, že stabilní bydlení je tím, co reálně otevírá cesty k zajištění všech potřeb i k vlastní seberealizaci. I z důvodů, které jsem uváděla dříve, neboť cítí-li se člověk v bezpečí, má-li adekvátní možnosti k uspokojování všech potřeb, tedy nebude muset vynakládat energii na jejich zajišťování, potom se může lépe soustředit na práci na sobě, na vlastní seberealizaci a tím předpokládaně i na zapojení se do společnosti a s tím související naplňování pravidel v ní běžných.

Z vyprávění respondentů se ukazují snahy o hledání lepšího, více vyhovujícího zázemí, v případě Marty o nalezení dalšího. Proto vyprávějící využívali různých způsobů, někdy přesun do vhodného, či alespoň vhodnějšího, či jiného bydlení byl dán dílem náhody, resp. nabídky od druhých, jak tomu bylo několikrát v případě Jana, ale i Aloise, u kterého roli významného zprostředkovatele zaujal právě Jan. Roli informátora o možnostech ubytování hráli v některých případech kolegové, někdy přátelé a známí, či pracovníci pomáhajících profesí. V dalších případech, například u Marty, je významná pro získávání vlastní iniciativa, aktivní doptávání se: „*Jo. Když jsem si potom o ní dokázala říct..hele nevíš o prosím tě, nebo nemůžu u vás pár dní..tak z pár dní vzniklo dva, tři měsíce, jo..*“

V předchozích odstavcích jsem nastínila důležitost stabilního bydlení pro soustředění se na další vlastní seberozvoj, různé strategie jeho zajišťování, a to jak aktivní, tak pasivní, resp. přijímanou na základě nabídky. Forma bydlení pro respondenty musí splňovat několik atributů, je jím bezpečí, jistota, klid, teplo a jak později ukáží i kvalita vztahů, vlastnění movitých věcí a další.

Při strukturování tohoto oddílu jsem měla na mysli i svou bakalářskou práci, ve které jsem se podrobně zabývala právě strategiemi uspokojování potřeb (Hrdá, 2013). Pro úplný popis tohoto bloku bych se měla zabývat do větší hloubky i vztahy, trávením volného času a získáváním zdrojů obživy. Na základě provedené analýzy, byť jsou tyto oblasti nedílnou součástí života na ulici, jsou v kontextu příběhů spojeny spíše s procesem stabilizace či reintegrace, proto se jim věnuji až v následující kapitole, kde je popisují opět s napojením na toto místo. Dále následuje krátké shrnutí Života v bezdomoví.

3.4 Shrnutí života v bezdomoví

Na začátku kapitoly jsem položila 1. specifickou výzkumnou otázku (Kdy můžeme hovořit o tom, že je člověk bezdomovcem?), konkrétně jsem pak odpovídala na rovinu sebepojetí, potažmo osobní identity, s ohledem na niž jsem sestavovala i následující výklad.

Ve chvíli, kdy člověk přichází do bezdomoví, které je charakteristické extrémním nepřístupem ke zdrojům obvyklým ve společnosti, tedy nenaplňováním atributů většinové společnosti, je nucen se na nový stav adaptovat, hledat způsoby, jak uspokojit své potřeby. Fáze adaptace trvá přibližně jeden rok, v některých případech dobu kratší, v některých delší. V několika prvních měsících můžeme pozorovat i fázi vyrovnání se s akutním stresem, v průběhu které se jedinec začíná od základu orientovat, zkouší si jakýmkoliv způsobem zajistit zdroje, je také obvyklá jistá nekoordinovanost těchto postupů v případě, že jedinec není přímo členem skupiny, která ho do života zasvětila a jejíž strategie, ale i pravidla přijme. Po adaptační fázi je možné vysledovat jistou míru zvyknutí si, ustálení způsobů fungování i sadu technik k zajištění si potřeb provázaných do komplexních strategií. Těm se věnuji zejména ve třetí části této kapitoly. S celým procesem bezdomovectví, s tím, jak se jedinec učí životu na ulici, se formuje i vlastní identita jedince, skládající se ze tří složek, tedy z identity sociální, osobní a sebepojetí. V každém okamžiku probíhá mezi člověkem bez domova a společností interakce, zároveň se každý jedinec vnitřně vztahuje k tomu, jaký je jím chápaný obraz člověka bez domova. Na sebepojetí tedy v jeden okamžik působí více faktorů, a to, jak se člověk nakonec sám k sobě i ke světu vztáhne, je jejich výslednicí. O sebepojetí a osobní identitě lze navíc říci, že nejsou v průběhu času konstantní, mění se. Snad nejmarkantnější proměnou v tomto ohledu prošel Jan.

Identita jedince je naprosto nedělitelná, v některých případech člověk sebe pojímal i sebe hrál jako člověka bez domova. Výsledkem byla vyšší sebehodnota i menší ochota měnit svůj životní styl. V řadě případů se však dostaly do nesouladu složky sebepojetí a sociální identity, výsledkem je potřeba hrát sebe jako ne-bezdomovce, distancovat se, chránit si např. projevy vlastního bezdomovectví. Teprve pokud respondent nepocituje na sobě stigma a splní další podmínky, které popisují v podkapitole 4. 11, přestává být člověkem bez domova. V této podkapitole také více rozpracovávám společenský náhled na bezdomovectví.

S ohledem na formování sebepojetí jsem identifikovala tři různé skupiny dle vnitřní promluvy. První skupinu tvoří ti, kteří se v nějakém okamžiku za bezdomovce označili, druhou skupinu potom ti, kteří sebepojetím nikdy lidmi bez domova nebyli, ve třetí pomyslné skupině je Stanislav, který prošel dlouholetou bezdomoveckou zkušeností a být se za člověka bez domova neoznačuje, mentálně na ulici stále zůstává.

Pokud o sobě některý z respondentů prohlásil, že se chápal jako člověk bez domova, je u něj velmi patrné přiblížení se vlastnímu chápání jeho představy o archetypu bezdomovce, která se formuje optikou společnosti. Beru-li v potaz dnešní posun každého jednotlivého respondenta, je možné, že tito se označili za bezdomovce, kteří z vlastního subjektivního pocitu i v rámci života na ulici jej zvládli natolik, že se tím zvýšila jejich vlastní sebehodnota a tím spíše nyní, kdy se považují za členy společnosti, kdy mají za sebou velmi náročné zkušenosti a vědí, co zvládli, jsou ochotni si toto stigma připustit. Stejně tak jsou možná ochotni připustit změnu svého sebepojetí a osobní identity, protože se s sociální rolí bezdomovství sžili, a proto se jim zvedlo sebevědomí, jak by zněla interpretace v intencích Snowa a Andersona (1987). V tomto ohledu se ocitám v rovině dohadů, které si zaslouží bližší prozkoumání i ověření např. kvantitativním šetřením. V rámci této diplomové práce i výzkumných možností nejsem schopna na tuto otázku odpovědět.

Závěrečná čtvrtá část této kapitoly se věnuje strategiím a technikám uspokojování potřeb. Zmiňuji zde podstatný rozdíl mezi žitím a přežíváním, dále strategie a techniky uspokojování potřeb, které ukazují jako působící na vlastní sebepojetí i další složky identity. Protože právě na zajištění potřeb se snaží odpovídat náš současný systém sociální péče (chápano v definici výše uvedené), promítá se logicky do vyprávění respondentů vztah k němu. Služby, které tento systém nabízí, jsou jednou z alternativ uspokojování základních potřeb, proto jsem se jim zde stručně věnovala. Za podstatný i pro proces reintegrace se ukazuje kvalitní vztah pracovníků k vyprávějícím i ten více popisují v následující kapitole. Společně tyto dvě části pak tvoří odpověď na 4. dílčí výzkumnou otázku (Jak jedinec vnímá sociální služby ve vztahu k cestě z bezdomoví?)

4. Cesta ke stabilitě – proces reintegrace

V předchozích kapitolách jsem vysvětlila, jak se respondenti propadli do bezdomoví, následně jsem se věnovala jejich životu na ulici, jak vše vnímali, jak si zajišťovali své živobytí, tedy co formovalo jejich identitu. V tomto smyslu kapitola tvoří pomyslný závěr v popisu reintegračního procesu, navazuje na předchozí tři kapitoly, bez kterých by nedávala smysl, byla by vytržena z kontextu, neboť to, s čím respondenti přišli do bezdomoví, je mnohdy velmi důležité mít na paměti, zvláště pokud tak samotní vyprávějící určili. Zároveň však bez pochopení jejich života v bezdomoví, bych nebyla schopna určit nejen veškeré bariéry, ale i opory, které se do stabilizačního či reintegračního procesu promítají, a proč tomu tak je. V tomto náhledu tak vzniká pomyslná osnova této kapitoly, ve které více popisují model utvářené identity. Také odpovídám na 6. dílčí výzkumnou otázku. V této kapitole nejprve uvádím teoretický rámec procesu reintegrace v náhledu konkrétního případu. Dále přecházím k vlastním výpovědím respondentů, konkrétně se věnuji bariérám obratu a motivacím ke změně, dále impulsům, které se ukázaly jako důležité při návratu, a podpurným nástrojům v pokračování na cestě ke stabilitě, stejně jako konceptu vítězství a růstu sebehodnoty, v závěru se pak věnuji atributům stabilizace i strukturálním bariérám reintegrace. Výstupy celého modelu jsou potom prezentovány v následující kapitole.

Pokud v textu hovořím o cestě z bezdomoví, mám stále na mysli vlastní transformaci jedince ve směru k chápání sebe jako člena společnosti. Z již ze zmíněné osnovy je patrné, že cesta z bezdomoví je lemována silami působícími opačným směrem, jak na úrovni jedince, tak na úrovni strukturální. Právě duální systém mi do jisté míry umožňuje vykreslit cestu z bezdomoví takřka jako hrdinský epos s prvky dosahovaných vítězství, neboť každý z těchto lidí bojoval o přežití, v němž, vzhledem k současnému stavu, zjevně vyhrává, či dokonce již vyhrál. Někteří z respondentů, se kterými jsem mluvila, jsou výjimečnými vypravěči, kteří zvrat ve svém životě popisovali velmi dramaticky i to je pro zachycení charakteru cesty důležité. Na tyto význačné okamžiky v popisu poukazují. Nejprve se věnuji již zmíněnému přehledu k tématu reintegrace.

4.1 Teoretický rámec k procesu reintegrace

Tento teoretický přehled podávám s ohledem na hlavní výzkumnou otázku, ve které se ptám: Jak se lidé dříve bez domova dostali ze svého pohledu zpět do společnosti? Otázka je zamýšlena jako metafora reintegračního procesu, kdy mým hlavním záměrem je právě zaměřit se na subjektivní zkušenost každého z respondentů. Reintegraci je pak možné chápat

nejen jako výsledný stav, ale i jako proces (Vágnerová, Csémy, Marek, 2013). Hovoří-li o stavu, potom výsledkem procesu reintegrace je člověk, který dosáhl plnohodnotného a plnoprávního občanství, je společnosti platným a užitečným (Levinston in Vágnerová, Csémy, Marek, 2013). Také však by bylo možné definovat plnoprávního člověka protipólem k jedinci exkludovanému, tedy jako někoho, kdo má přístup ke všem potřebným zdrojům, má možnost aktivně se podílet na jejich redistribuci a současně participovat i na dění ve společnosti. Takový člověk dosahuje naplnění ve všech společenských dimenzích, tedy sociální, kulturní, politické, ekonomické a mnohých dalších. Má možnost uplatnit spotřebitelskou volbu, získává tolik prostředků, aby zajistil veškeré své potřeby, žije podle norem většinové společnosti. Jinými slovy naplňuje veškeré její atributy. Stav reintegrace touto optikou je možné nahlížet i jako na dosažení stability v bydlení a sociálním statusu.

Levinston (in Vágnerová, Csémy, Marek, 2013) kromě reintegrace, kterou ještě doplňuje o nutnost být bez dluhů, definuje i resocializaci, a to sice jako stav, kdy již v průběhu procesu ke stabilizaci přijal člověk pravidla a normy většinové společnosti, nicméně nenaplňuje veškeré atributy, mimo jiné nemá vlastní bydlení, nachází se tedy v rámci typologie ETHOS¹. V tomto náhledu mezi respondenty dosáhla reintegrace pouze Barbora, ostatní respondenti s výjimkou Stanislava, jsou resocializovaní. K Levinstonově Encyklopedii bezdomovectví jsem bohužel nezískala přístup. Tak, jak jej Marek interpretuje, se zdá, že bezdlužnost, mimo stálé bydlení, je jedním z nejdůležitějších prvků stavu reintegrace. V prostředí České republiky, kde je společnost k zadluženosti poměrně benevolentní (Centrum pro výzkum veřejného mínění, [online, cit. 15. 6. 2015]), lze s tímto názorem polemizovat. Hranice mezi resocializací a reintegrací nejsou dle mého názoru natolik ostré. Relevantním ukazatelem může být čas a míra ohrožení, propadem z důvodu možné ztráty, bydlení.

Reintegrace však není pouze stavem, ale je i procesem, již zmíněnou cestou za dosažením plnoprávního občanství. Lze na ní nahlížet z různých rovin, např. systémové (hodnocení úspěšnosti různých programů v ukončování bezdomovectví), sociálně-vzdělávací (např. práce Pavla Pěnkavy (2010)), psychologické, resp. psychoterapeutické

¹ Evropská typologie bezdomovství a vyloučení z bydlení ETHOS je velmi podrobně rozebrána v publikaci Hradeckého a kol. (2007). Definice vychází z určení domova jako místa konstituovaného z oblastí sociální (mít prostor k uspokojování sociálních potřeb, vč. soukromí), legální (mít právní nárok k užívání) a fyzické (mít přiměřené místo k užívání). Nedostatek v kterékoliv, popř. v některých, či všech dimenzích určuje 4 základní formy vyloučení z bydlení, a to bez střechy (zjevně bezdomovci), bez bytu, nejisté bydlení, nevyhovující bydlení. V každé z těchto skupin jsou prostřednictvím generických definic zařazeny osoby žijící v různých prostředích a podmínkách (cca čtyřicet různých prostředí). Tyto jsou buď bezdomovectvím ohrožené, nebo jsou bezdomovci. Kompletní typologie je k nalezení v příloze č. 1.

(studie Vágnerové, Csémyho a Marka (2013)) a mnoha dalších. Pro mě se staly určujícími práce akcentující působení na identitu s ohledem na představený model.

V předchozí kapitole jsem se věnovala konstruování bezdomovecké identity, zmínila jsem také, že čím déle člověk žije v bezdomoví, tím větší je šance, že přijme bezdomoveckou identitu. Nalezne vnitřní harmonii, která mu umožní získat pocit sebehodnoty. S postupem času tito jedinci méně často využívají sociálních služeb, čímž se mimo jiné i umenšuje možné působení na ně. V důsledku se snižuje i šance na jejich návrat do společnosti. (Osborne, 2002; Snow a Anderson, 1987). Čím rychleji se tedy člověk dostane z bezdomoví, tím je to pro něho z tohoto pohledu lépe, stejně jako je na tom z pohledu reintegračního procesu výhodněji člověk, který bezdomoveckou identitu nepřijal, distancoval se od ní. Tak se ukázalo i mezi respondenty. Kdy někteří jsou příkladem jednoduché cesty s téměř přímým kauzálním projevem, jak je tomu u Milana, u respondentů, u kterých došlo k přeměně identity, lze naopak sledovat dlouhou cestu z bezdomoví, kdy docházelo k její postupné proměně. Ve své podstatě nejčistším případem je zde Jan.

Pokud člověk sebe identifikoval jako bezdomovce, potom proto, aby se vrátil do většinové společnosti, musí dojít k jeho vnitřní, identitní transformaci. Tento proces popsala Ebaughová (in Parker, 2012). Dle ní musí nejprve proběhnout dezidentifikace s bezdomoveckou rolí následovaná zaměřením se k roli občanské (zvažováním jejích výhod), postupnou adaptací na ní (s ohledem na zvládání překážek) a přerámčováním, tedy identifikováním se s novou rolí. S tím souvisí i odmítnutí té původní.

V tom, aby člověk vůbec začal uvažovat o změně, mohou sehrát důležitou roli sociální služby, resp. plnohodnotně navazované vztahy, kdy je jedinec brán jako lidská bytost nadaná důstojností. Millerová a Keys (2001) v tomto směru vyzkoumali, že jedinci, kteří rozpoznávali, že je s nimi takto jednáno, se cítili šťastnější, měli vyšší sebehodnocení i sebevědomí, byli motivovanější ke změně své situace. Právě takové vztahy se ukázaly jako důležité i mezi účastníky mého výzkumu. Podněcovaly ke změně i ji přizívovaly. Velmi výrazné jsou tyto postavy např. u Aleše, Marty, či Barbory a dalších. Na důležitost podpůrných vztahů upozorňuje i MacKnee a Mervyn (in Parker, 2012, s. 26). Tito dva také na základě studií určili oblasti zásadní pro úspěch reintegračního procesu. Kromě již zmíněné oblasti vztahů také *„zvýšení sebevědomí, přijetí osobní odpovědnosti, dosahování životního stylu většinové společnosti a odmítnutí bezdomoveckého života jako přijatelné alternativy.“* Odmítnutí bezdomoveckého způsobu života zároveň souvisí s odlučováním se od komunity bezdomoveckých přátel, jak se ukázalo i v mnou provedené analýze rozhovorů

(viz podkapitola 4. 8). Obdobně se v souvislosti s dosahováním životního stylu objevuje i nutnost zvládnutí vlastních závislostí, já doplňuji, že i traumat a nemocí (oddíl 4. 6. 1.). Na některých z těchto oblastí je možné cíleně pracovat i v rámci socioterapie, která je vhodnou metodou pro nácvik sociálního chování ve smyslu dosažení reintegrace (Pěnkava, 2010).

Dále se dostávám k samotnému popisu cest ke stabilitě tak, jak mě s nimi seznámili samotní respondenti.

4.2 Překážky v obratu

Jak jsem popsala v předcházející kapitole, život na ulici je náročný na čas, který člověk věnuje zajišťování základních potřeb. Čím více si člověk zvyká, tím trvaleji se ustaluje způsob zajišťování jeho potřeb, a proto je v některých případech schopnější organizovat si svůj čas. Pokud však nemá stabilní bydlení s věcmi potřebnými k uspokojení základních potřeb na jednom místě, potom bude svůj čas marnit jejich opatřováním. Velmi se tak snižuje prostor pro vlastní rozvoj, případně pro zařizování si dalších náležitostí, než jen těch nezbytně nutných, včetně rozšíření možností pro zajištění dostatečného objemu financí pro získání všeho potřebného. Tak se lidé žijící na ulici mnohdy dostávají do začarovaného kruhu, ze kterého v prvopočátku nemohou najít cestu ven a dokonce se v některých případech postupně přestávají snažit. Spolu s tím, jak se rozšiřuje bezvýchodnost situace, hledají lidé bez domova cesty úniku v alkoholu nebo drogách, přejímajíce bezdomovecké způsoby obživy i bezdomovecké sebepojetí, přestávají se o sebe starat, dostávají se za tzv. bod návratu, žijí bezdomoveckým životním stylem (Holpuch, 2009). Jsou v podstatě těmi, vůči kterým se respondenti vymezovali i se kterými se srovnávali. Každý z respondentů promluvil o lidech bez domova, v mnohých případech podali i určitou typologii bezdomovců na základě vlastní zkušenosti s tím, že někteří rozlišují tři skupiny, jako například Stanislav: *„Ale jsou lidi, který to vzdaj, tak oni zahořknou... A už nechcou vrátit se do normálního života, zapomenou, že někdy měli nějaký lepší život. Pak jsou lidi, který jsou povahově slabší a ty nejsou schopný ustát tu ulici, tu rivalitu a zákeřnost aa ta ulici je, jak si říkala, je zlikviduje...a pak je třetí varianta, lidi který maj snahu a využijou ty negativní věci ulice k tomu, aby je překoncentrovali do pozitivních okolností a dostali se z ní....“* Někteří čtyři skupiny např. Alois: *„...a nechtěl jsem skončit tak jako spousta lidí, protože je několik kategorií těch lidí na ulici, no. A jsou lidi, který chtějí něco dělat, udělají. Pak jsou lidi, který se sebou chtějí něco udělat, jo, to je druhá kategorie. Pak třetí kategorie je, který už víceméně jakoby ani ne, že rezignujou, ale začínají být takový jakoby apatičtější, a ty už ani moc nějak nechtějí s tím něco dělat. Spíš jenom koukaj na to, jak se dá někde sehnat nějaké*

pití, nebo něco takového, co je běžné, to už všichni víme. A pak je čtvrtá kategorie, který už na ničem nezáleží, kteří už rezignovali natolik, že už ani nechtějí přijmout žádnou pomoc, a jsou, žijou jenom ve svém vlastním světě, který unáší alkohol, specifickéj, specifickou vůni, kterou všichni známe, pak žebrání, obtěžování a takovéhle věci.“ Oba respondenti vnímají lidi bez domova vlastní optikou, vlastní zkušeností, kterou si prošli. V souladu oba definují rezigované jako ty kteří si už nepamatují jiný život, mají bezdomovecký způsob života, který je spojen s alkoholem a specifickým zjevem. Další skupiny se liší podle preferovaných vlastností, patrné je to zejména u Stanislava, který své současné hodnoty staví na síle vlastní zkušenosti, sám se staví až téměř do role přeživšího. Větší míru objektivity v tomto směru prokazuje Alois, který při promítnutí si vlastního příběhu se přiřadil do třetí skupiny, v jeden dramatickém okamžiku až téměř do čtvrté: *„Protože do čtyř let, pokud se to někomu nepovede, tak pak už většinou začíná ten moment, že začne rezignovat a dostává se do těch spodních pater, dokud se mu to nepovede do těch čtyř let. A mně se to naštěstí povedlo.*“ Obrazně řečeno Alois ze svého pohledu utekl hrobníkovi z lopaty, byť se pohyboval velmi blízko tzv. bodu návratu a přijetí bezdomovecké identity, jak jsem popsala v podkapitole 3. 2.

Právě vztah k zásadním momentům ve vlastním životě respondenty předkládaná rozdělení upravují, prostřednictvím formulací tak je možné spatřit jako v zrcadle samotného vyprávěcího, zároveň se tak i lépe dají identifikovat překážky v obratu, a to na dvojí úrovni, jednak u samotných respondentů, jednak v obecné rovině, se kterou se vyprávěcí setkali a je tedy vhodnou pro dokreslení a poznání subjektivního chápání jejich žitého světa. Oběma se nyní budu věnovat.

Když Alois hovořil o druhé kategorii respondentů, do které se v kontextu jeho vyprávění i sám přiřazoval, uváděl i podmínky, které mohou stát za obtížnostmi obratu. Vedle již dříve zmiňovaných překážek v práci hrají roli i další omezení, jako např. věk a zdravotní stav. Právě o něm hovořil i Jan: *„Většina lidí, která je na ulici má ...má nějakou diagnózu, anebo, já nevím, je potřeba, aby se vyléčili ze závislosti na alkoholu a nealkoholových látkách aa další a další jsou tam, jsou tam lidi, kteří jsou fakt hodně psychicky narušení, mají různé. Tak to je jedna věc, samozřejmě pak jsou to ty základní věci, jako je bydlení, pr..příjem nějaký, práce. Buď práci, nebo příjem z toho, že těm lidem bude uznaný nějaký důchod. Nebo něco jinýho, jestliže nemůžou pracovat, protože nemůžou pracovat. Aa a další následný věci jako je zdravotní péče.*“ Ve výňatku jsou zmiňovány tři oblasti, které mohou být, pokud se s nimi nepracuje, překážkou v posunu, a to oblast

materiálního zajištění, tedy především bydlení a příjmu a věci s tím spojené, jak jsem uváděla výše, dále léčba závislostí, zde na alkoholu a nealkoholových látkách. Z vyprávění Jana, ale i Aleše víme, že oba byli závislí na automatech a zvládnutí této závislosti bylo důležité v procesu reintegrace. To dokládám sdělením Aleše: „...*furt jsem padal do té závislosti na automatech a to, tam to byla otázka peněz, který jsem neměl prostě...*“ i Jana: „*To byl pro mě v podstatě takovej očistec, protože do té doby jsem hrál a když jsem ocitl v takovýchhle podmínkách.um..bez peněz, když jsem nějaký peníze měl, protože jsem prodával tedy časopis, protože jsem z toho měl nějaký příjem, tak jsem i přesto ještě hrál, ale už ne tolik a došlo to až k tomu, kdy jsem si řekl: A proč vůbec hraješ? Když tam jako dáváš, já nevím, kdyby blbou stovku, tak jako za blbou stovku se můžeš dobře najíst, že jo.*“ Za zajímavou považuji i skutečnost, že žádný z respondentů nesdělil, že by měl problémy s alkoholem, právě ve srovnání se vzorovým obrazem člověka bez domova. I v těchto případech je tedy možné si uvědomit velkou variabilitu mezi lidmi bez domova, kterými v té době z pohledu společenského respondenti byli, stejně jako jejich vzájemnou odlišnost. V rámci vymezení se vůči lidem bez domova lze uvést také Alešovu zmínku: „*No protože jakoby i v té [název organizace] se musí dodržovat nějaký pravidla, a to je pro ně prostě těžký. Hlavně nepít a to, a to je pro ně velký problém.*“ Výpověď se v tomto ohledu týká nejen alkoholové závislosti, ale i v rámci pravidel nemožnosti přístupu k sociálním službám, a tedy limitace přístupu k zajištění důležitých podmínek, které by potenciálně mohly člověka posunout díky zajištění dostatečného příjmu. Vedle materiálních věcí a závislostí zazněly v Janově případě i překážky ve formě psychických nemocí, které jsou mezi lidmi bez domova, jak mladými, tak věkově staršími, diagnostikovány častěji, než v běžné populaci (Šupková a kol., 2007; Marek, Strnad a Hotovcová, 2012; Hradečtí, 1996), v tomto ohledu může být zajímavá i skutečnost, že čtyři z vyprávějcích mají buď diagnostikovanou psychickou poruchu, nebo se vyrovnávají s různými traumaty. Ve spojení s náhledem skrz pohled na druhé Barbora skutečnost komentuje: „...*čili to není o tom, že ted'ka všechno všude ta pomoc je, jenže oni mnohdy nevědí, víš co, a pak je tam psychika u těch lidí na ulici, jo, že je hodně, hodně, o té psychice, si myslím, jo, takže takhle.*“ Z rozhovorů také vyplývá, že dostání nemoci pod kontrolu a práce s ní je v některých případech klíčovou pro podporu a získání stability, jindy alespoň k ní napomáhá, jako se tomu uvádím později.

I ze samotné fáze bezdomoveckého života, ve které se vyprávějící nachází, lze vysledovat množství bariér, z nichž o některých jsem se zmínila v jiných kontextech již dříve. Při pohledu na osobní identitu dle Snowa a Andersona (1993) lze říci, že lidé, kteří na ulici přišli v mladším věku a kteří se za ně nepovažují, u nich je možné předpokládat, že při

práci s primární příčinou kvůli které se dostali na ulici, budou schopni rychlejšího návratu. Čím více let žije člověk na ulici, a tedy čím déle si zvyká a mění se jeho vnitřní osobnostní struktura, tím náročnější bude zprostředkování návratu zpátky. Při pohledu na případ Jana, u kterého došlo k proměně identity bezdomovecké na chápání sebe jako tuláka, je možné vysledovat i jistou spokojenost s vlastním životem a pocit vítězství i nárůst sebevědomí a hrdosti na to, čeho všeho už dosáhl. Právě nalezení se a růst sebehodnoty může v určitém náhledu člověka i konzervovat, tedy lze předpokládat i sníženou motivaci a časově delší cestu ven. Nejinak tomu je i u Stanislava, který si svých zkušeností velmi cení a který prakticky celý život prožil po různých zařízeních, z nich nejdéle v tom, ve kterém je v současné době ubytovaný. Jakékoliv plány na získání bytu se v jeho podání nachází spíše v nejasné budoucnosti. Stanislav pro mě, tak, jak chápu jeho výpovědi, je stále vnitřně bezdomovcem, nicméně s velmi specifickým postavením v tom smyslu, že ačkoliv jím je, díky soustavnému procesu učení a vlastnímu seberozvoji bydlí, byť v zařízení ubytovacího typu. Právě nalezení sebehodnoty v jiném způsobu života, spolu se spokojeností s tím současným, působí proti motivaci změnit svůj současný stav a posunout se směrem k bydlení, které je ve společnosti chápáno jako obvyklé. Vlastní motivaci respondentů rozpracovávám dále v souvislosti s impulsy ke změně a podpůrnými faktory reintegračního procesu.

Úzce spojeným konceptem s identitou jsou i jednotlivé fáze života v bezdomoví. Ve vztahu k tomu lze i určit pravděpodobné bariéry. Některé mají charakter povšechný, např. zdravotní stav, závislosti a psychická onemocnění, nemožnost přístupu k materiálním podmínkám a další skutečnosti s tím související, např. již zmíněná sebehodnota a navyknutí si na životní styl, či naopak neznalost systému, jako se tomu stalo například u Barbory, která nebyla schopna nalézt pomoc, nevěděla, kam se obrátit. Některé z těchto překážek působily i na samotné respondenty, v určité chvíli byly těmi, které bránily u nich cestě zpátky. Právě překlenutí těchto překážek se ukázalo pro opětovné začlenění respondentů jako důležité.

4.3 Podněty k nastoupení cesty ke stabilitě

Při popisu podnětů, které se ukazují ve vyprávění respondentů, je velmi důležité vnímat konkrétní kontext daného příběhu, tedy identitu a životní styl, jejich motivaci, respondenty nastíněné překážky, které museli překonávat, také intenzitu a důležitost jednotlivých stimulů, jež v některých případech dosahují až bodu zvratu i jejich četnost, souběžnost a emoční náboj, který je s událostmi spojen a celou řadu intervenujících podmínek. Již z uvedeného výčtu je patrné, že stejně jako při popisu procesu destabilizace

a života na ulici i s utvářením identity i zde se nejedná o jev jednoduchý, ale velmi komplexní, který právě vzhledem k této složitosti činí každý příběh jedinečným. Dále se k impulsům, které vedly k nastoupení cesty reintegrace systematicky vyjadřuji a uvádím je do vztahu k již popsaným kategoriím (subkategoriím, vlastnostem, dimenzím) jevu. V každém případě, kdy se respondent rozhodl nějakým způsobem pro změnu své situace, člověk byl motivovaný. Tuto skutečnost v následujících odstavcích mám na paměti s tím, že motivaci nelze od podnětů oddělit, resp. pokud by člověk nechtěl sám se sebou něco dělat, nedalo by se hovořit o podnětech jako takových. Dále se dívám jejich optikou, motivaci se zde věnuji jen rámcově. V dalším oddílu právě motivaci samotnou, jakožto kategorii, jejíž subkategorií impulsy a body zvratu jsou, rozpracovávám. Činím tak zejména proto, že motivace pro dostání se zpět je z podstaty dlouhodobá, a tedy ji vnímám z hlediska popisu jako vhodnější spojovací článek této kapitoly.

Zcela základně lze podněty v příbězích respondentů dělit na vnitřní a vnější, málokdy stojí zcela odděleně, spíše se vzájemně prolínají. Jen obtížně lze říci dle pořadí, v kterém respondenti podávají výpovědi o tom, který z impulsů předcházel či následoval, zda vnější, či vnitřní. V jeden okamžik může dojít i k jejich hromadění, jako tomu bylo například u Aleše: „*No vedlo mě k tomu hlavně to, že se blížila zima a nechtěl jsem být prostě na ulici.... To taky vlastně, protože v té době jsem dostal invalidní důchod vlastně a věděl jsem, že tu práci budu shánět těžší, no tak prostě jsem se soustředil na tohle.*“ Nejen nepříznivé vnější podmínky, tedy zima, ale i vlastní motivace jako chtění se dostat v negativním vymezení se, tedy nechtěl jsem tam být, lze v úryvku vyčíst. Při sledování časové osy dále Aleš poznamenává: „*Obrat? Ten nastal asi tak tři roky zpátky, kdy jsem byl na ulici vlastně a dostal jsem se potom na nocležnu a potom jsem se po měsíci dostal na ubytovnu azylového domu vlastně, na tu celodenní, a tam jsem potkal sociální pracovníci, která mi hodně pomohla, no...*“ Právě časová blízkost prvotních impulsů je v případě Aleše završena setkáním se se sociální pracovnící v azylovém domě, která se zároveň pro něj stává podporou pokračování v procesu reintegrace. V případě Aleše se schází několik podnětů, tedy finanční zajištění spolu s přijetím do azylového domu prostřednictvím nízkoprahového denního centra ve spojení s vlastní motivací, resp. jejím negativním vymezením. Tuto lze nalézt i u Aloise: „*Já už jsem to trošku avizoval. Z ulice mě vlastně dostali, dostalo odhodlání, protože je už, je mi už dost let nebo už dávno mi bylo dost let a nechtěl jsem skončit tak jako spousta lidí...*“ Dále dodává: „*Já osobně jsem měl štěstí. Měl jsem štěstí v tom, že jsem jednak jsem začal dě..um hrát v [název divadla], a pak jsem měl kamaráda, toho Jana, kterej vytáhl jeden kontakt na... jednoho faráře do [název místa], to je kousíček od [název města].*

Zavolať jsem tam, řekl, ano, přijed' a strávil jsem tam rok, na faře přímo. Zajímavá zkušenost. Musím říct.“ Stejně jako u Aleše i u Aloise jsou stimuly vzájemně provázané. Velmi významným aspektem stejně jako u Jana, Marty či Stanislava je kreativní uplatnění, které zároveň v nějaké míře u všech respondentů vytváří podporu reintegračního procesu. K těm se vrátím později. Stejně jako u Aleše i u Aloise je pozorovatelná změna vnitřního nastavení k řešení vlastní situace, tedy motivace. Její parafrázi lze poznat i v dalším vyjádření: „*Možná tím, že jsem si tam namaloval terč, a rozeběhl jsem se, a bouchl jsem proti zdi, proto mám tak blbě vytvarovanej ksicht, a když člověk to dá desetkrát po sobě. Tak ta betonová zeď to většinou vydrží, ale tady se něco možná sepne, a pak začne přemýšlet.*“ Jako společnou s Alešem lze vyčíst motivaci, zároveň však i intervenující podmínku, kterou je poměrně vysoký věk. Oproti Alešovi Alois popsal v zásadě pouze jeden vnější podnět, a to nabídku od Jana. Tu později také označuje za zásadní, zlomový moment: „*Byl to asi zlomovej okamžik, protože rok na faře s farářem.*“ V případě Aloise tedy nabídka od Jana, spolu s jeho vnitřním nastavením hrála významnou roli v pomyslném nástupu na cestu z bezdomoví. Podnět charakteru nabídky lze nalézt i u dalších respondentů, příkladem je Jan po odvozu vagónu: „*...já jsem v podstatě těsně před tím, než se měl vagon odvážet, tak od jedny kamarádky dostal nabídku na tedy asi na půlroční, do konce zimy, tedy asi to května, že ji umřela babička a že má tedy volnej byt a že v tom bytě muže bezplatně bydlet... Jo dobře, tak jsem si tady žil na vagónu, ale mám tady byt, kterej je mnohem lepší, než nějaký vagón a už jsem se nikdy nevracel zpátky.*“ Jan tedy nabídku přijal, přičemž tato skutečnost se pro něj stala důležitou ve smyslu pochopení lepšího, jak říká. V počátku Jan naráží také na důvod přijetí této nabídky, tedy odvoz vagónu, místa, které považoval téměř za domov. Situace je ve vyprávění spíše konstatací skutečnosti, později však nabývá až pozitivního hodnocení, je jí přiřknuta důležitost. I u Jana tedy dochází k řetězení ve srovnání s Alešem, u kterého se zásadní posun udál v podstatě ve velmi krátké době, Jan popisuje podněty jako přicházející rozložené po celou dobu procesu reintegrace. Samotná rozloženost v čase je tedy další vlastností subkategorie. I Barbora v prvním pokusu o návrat zmiňuje vnější impuls jako charakter nabídky: „*...až vlastně ten [jméno pracovníka] přišel, chcete se nechat pokřtít? – Jo, přišel, toto je paní [jméno pracovnice], dělá prostě vedoucí [název organizace], máme pro Vás práci prostě – jo, dobrý. Ona mi řekla, jsme šly k jedné paní - jestli chceš, můžeš, to jsme si už tykaly, jestli chceš, můžeš prostě musíš mít teda živnostenský list, jo..můžeš...um dělat na živnosták, my tě vezmeme normálně jako na plno. Co jsem udělala já, když mi to řekla – hurá, tak to už jako nebudu na pracáku? To je paráda, že budu prostě samostatná, že prostě budu si vydělávat na sebe, jo, že budu taková jakoby moderní ženská, jo,*

nezávislá...“ V tomto případě k řetězení podnětů došlo, byť jsou tyto stejné povahy, ze stejného směru, až se dá hovořit téměř o jednom skládaném vnějším impulsu. Napodruhé je možné pozorovat souhru podnětů různorodějších. U Barbory lze hovořit ve skutečnosti o dvou proběhlých bezdomoveckých cyklech, byť stability bylo dosaženo až při druhém z nich.

Jestliže v prvním případě má u ní vnější stimul charakter přijaté nabídky, napodruhé podnět vychází spíše z konkrétní situace, která se stává podnětem. Varianty jsou mnohé. Pro Milana bylo takovým impulsem zjištění existence doplatku na bydlení a jeho následná návštěva na Úřadu práce: *„Protože jsem přímo na sociálce řekl, že jsem se s manželkou ocitl na ulici a že nevíme, co s tím. Tak nám zatím poskytli hmotnou nouzi. Ale až po nějakým čase jsem se dozvěděl, že existuje něco jako doplatek na bydlení, takže díky tomu jsem o to požádal a oni nás dostali na ubytovnu. A od té doby jsme na té ubytovně.“* Sám Milan, jak jsem dříve zmínila, se považoval za člověka ve finanční tísní, tím také předeslal možný způsob řešení situace, kterým se stalo zajištění ubytování a následně i nalezení práce a překonání tak bariéry obratu, kterou je v jeho případě záznam v trestním rejstříku a existence nedostatečných finančních prostředků k nakoupení potřebného. Je oproti ostatním výjimečný v přímosti popisované cesty, byť na ulici i se současnou manželkou strávili téměř dva roky, dále také v osamocenosti podnětu samozřejmě na podkladě motivace. Ta je vzhledem k intenzitě i bodem zvratu. Vycházejíce ze situace, obdobným prvotním impulsem je v případě Jana odvoz vagónu. Z jeho vyprávění, z hlediska vlastního sebepojetí, pravděpodobně předcházela již diskutovaná změna daného stavu. Při zhodnocení vztahu k vagónu, který Jan měl, a současná míra adaptace je pravděpodobné, že by pokud by nedošlo k jeho likvidaci, zřejmě by zde žil dál. Srovnávám-li celý rozsah konceptu situačních vnějších stimulů, tento je v případě Jana ze všech respondentů v nejčistší podobě právě i pro jeho časovou oddělenost od ostatních podnětů.

Specifický popis situačního podnětu podává i Barbora: *„...no a blížily se bráchovy narozeniny a já jsem za nim přijela na ty narozeniny, jsem mu chtěla popřát, no a vlastně jsme druhý den, jsem se tam vlastně nějak nedostala, mě tam nechtěli pustit za ním, nikdo prostě, jo, to bylo takový strašně divný všechno... druhý den jsem někde, se to nějak zorganizovalo aaaa jeli jsme s mamkou a i s bráchou na příjem na psychiatrii, vlastně...to bylo vlastně ani já nevím, jak to přesně bylo, jakože. To je paní doktorka jednoho, a i ta moje obvodní, prostě podchytila, ať se něco děje, ať se to nějak spraví, jo, že to co je potřeba tak nějak řešit, jo...“* Barborou je zde popisována až patová situace, neměla už jiné východisko,

na tento podnět nereaguje aktivně, spíše ho pasivně přijímá. Tím je taky liší od dalších respondentů, kteří, ať byla jejich situace jakákoliv, aktivně řekli ano. Jistě specifická je i míra pokročilosti její nemoci, celková destrukce vlivem života v bezdomoví a z popisu vyplývající až apatie: „...no a ta paní doktorka a taková bezvýchodná situace a taková situace, kdy mě ta máma s tím bráchou zavezli a trošku takový jako že už takový jako ne přímo, že by dril, ale takový jakože prostě že už jsem ani neviděla jiný východisko, že už jsem se nebránila, neutíkala, že už jsem z toho prostě byla tak vyčerpaná, z toho života...“ Právě proto, že zde Barbora nezaujala aktivní postoj, je otázkou, nakolik lze vlastně celou situaci označit za stimul, který má ze své podstaty aktivizovat daného člověka. Zcela určitě tento moment je i tzv. bodem zvratu ve vztahu k její reintegraci, aktivní roli přebírá rodina a obvodní lékařka. Na druhou stranu při pohledu na předchozí situace v kontextu jejího příběhu i rozhodnutí o tom nedělat nic v jejím případě vyžadovalo určitou aktivitu.

Podstatně více činorodosti lze v tomto případě vysledovat u Anny, u které jsou nejvíce ze všech vyprávějících patrné vnitřní impulsy. Zároveň u ní tyto podněty vznikají v reakci na situaci, tím se dostávám k vnitřní rovině situačních podnětů: „Já si to pamatuju. Jako já jsem si prostě sedla na [název místa], bez lidí, bez ničeho...a říkala jsem si: No jo, já vlastně nikoho nemám, co já budu dělat? Kam půjdu? Já nic nemám. No a tím jsem se odpíchla, že jsem začala takhle sama. A bylo to jako strašný si takhle najednou uvědomíte, no jo. A pak to začlo taky tím, že jsem se poznala jednoho kluka, když jsem sháněla perník. Tak se zeptal, jestli pro něho nechci dělat. Já bych to teď už v životě neudělala, ale my jsme chodili krást mёд...“ Anna v citaci popisuje postupnou vnitřní transformaci, souhru vícera vnitřních impulsů, jednak osamělost, jednak morální poškozování vlastních zásad. Paradoxně však u ní nelze hovořit o motivaci ke změně vlastní situace, tím je oproti ostatním zcela výjimečná. Vždy rozhodovala v daný okamžik, byť zřejmě extrémní prožitky svou roli sehrály při pocíťovaném pomyslném dně: „Takže jsme to tam jako uklízeli, a my to všechno prodávali, ne. No. A tak jsme nakonec skončili a já si pamatuju, jeden den, jsme byli fakt strašně moc a on co? Mám pro to jet? A já jsme říkala, nevím proč: Ne nejezdi... Bez toho nevstanete, bez toho nežijete, prostě. Jsme v tom stanu prostě prospali asi tři dny, úplně v křečích, jo, prostě... jeden den on se teda zvednul, prostě, že má něco, že to půjde prodat někomu, no a on mi říkal jestli teda půjdu s ním. A já jsem nemohla vstát, mě strašně bolelo břicho, a já říkám: ne počkej, tak jed', já se pro něco vrátím a pak pojedu taky. Přišla jsem do toho stanu. Všechny ty věci, co jsem měla, všechny ty věci jsem nechala v tom stanu. Vzala jsem si jenom nějaký věci, všechno jsem tam nechala a dobelhala jsem se na zastávku, tam na tu a viděla jsem směr [název místa], jo. Tam prostě, kde bydlím.... A já prostě jsem se

vzala takhle a jela jsem domů, fakt domů.“ Jak jsem poukázala dříve, Annino pocíťované stigma je spojeno nikoliv s primárně s bezdomovectvím, nýbrž se zneužíváním drog. Právě pro její vlastní sebepojetí u ní zřejmě nelze identifikovat motivaci dostat se z bezdomoví, která je patrná u těch, kteří se vztahovali pouze k obrazu bezdomovce. Samotné bezdomovectví je z jejího pohledu vnímáno jako důsledek braní drog. V navazujícím vyprávění vysvětluje sice motivace k tomu nevrátit se zpátky na ulici, a proto se řídí pravidly společnosti, chybí ji ovšem odhodlání a důvod skončit se závislostí.

S výroky o osamělosti, či o porušování pravidel jsou u Anny spojeny i silné emoce, v tomto případě s negativním nábojem. Právě proto je třeba vzít je v úvahu při uvažování nejen o podnětech, ale pochopitelně i o motivaci, jak uvádím později.

Pro potřeby popisu jsem výše rozdělila vnější impulsy charakteru nabídky a podněty vycházející ze situace. V některých případech je možné spatřit i kombinaci obého, jako je tomu například u Stanislava: „...*protože když mě ten klient nakazil a M zjistil, jak to se mnou vypadá, tak on: hele mám pro tebe okamžitě možnost bydlet tam a tam... Takže byl první, kdo mě do toho domu vůbec přived, kdo mě tam ubytoval, kdo mi to zajistil...takže asi tak.*“ Nabídka samotná, v jakožto vnější podnět, byla učiněna pracovníky pomáhajících profesí. Již z výše uvedených výpovědí lze tuto skutečnost pozorovat u mnohých dalších respondentů, např. u Barbory v prvním cyklu bezdomovství, také Aleše nebo Milana či částečně i Marty, kdy poskytnutá důvěra velmi napomohla při dlouhodobé práci s traumatem: „...*a tam vlastně paní psychologka, která tam byla pro mě první člověk, kterej mi věřil, s kterým jsem mohla pracovat na tom svém dětství...*“ Vnější podnět, tedy akt uvěření ze strany psychologky, inicioval pozvolnou cestu ke stabilitě. Pomáhající pracovníci se pak stávají jednou z podpor v procesu reintegrace.

Až dosud jsem popsala zejména prvotní podněty, které dopomohly ke změně ve smyslu nastoupení na cestu reintegrace. Zcela základně lze rozdělit podněty vnitřní a vnější, přičemž povětšinou jsou tyto provázány a není vždy možné určit, který z nich zaujímá prvotní postavení. Na základě analýzy se domnívám, že existuje velmi úzká spojitost mezi podnětem a motivací, z retrospektivního pohledu respondenti byli vždy motivovaní, tedy podněty se na ni kupí. Z hlediska zvratu v celkové situaci je v tomto ohledu výjimečnou Barbora, za kterou iniciativu převzala rodina. V případě vnějších podnětů se může objevit koncept nabídky, případně impuls vycházející ze situace, přičemž lze o něm hovořit i v případě vnitřních podnětů. Z hlediska prvotních vnějších stimulů se objevuje i standardní běh života a světa. U vyprávějících bylo spíše výjimečné, pokud označili jenom jeden stimul,

častěji se jednalo minimálně o dva a neznámka i celou sérii v různých podobách. O prvotním podnětu jsem hovořila zejména, pokud byly tyto časově blízko u sebe. Taktéž jsem vzala v potaz, pokud vyprávějící absolvovali cyklus vícekrát. Impulzy čili podněty nejsou jen prvotní, tedy pro nastoupení cesty, nýbrž se v některých případech, zejména pokud tato byla dlouhodobější, se objevují i dále, jakoby přiživují motivaci k postupu. V některých okamžicích mají charakter až vítězství a jsou úzce spojeny s růstem sebehodnoty, jindy se ukazuje jako významný různý druh vztahů s rodinou, v určitých případech je intenzita prožitku spojená s podnětem až tak vysoká, že lze hovořit o tzv. bodech zvratu. K těmto impulsům se vrátím po podkapitole věnované motivaci ke změně vlastní situace. Ta prolíná celý proces reintegrace a s některými následujícími koncepty je úzce svázána.

4.4 Motivace ke změně vlastní situace

U každého z respondentů lze nalézt množství prohlášení týkající se vlastní motivace ke změně svého života ve smyslu vrácení se zpět do běžné společnosti. Přirozeně se o ní hovoří v různých kontextech, svým způsobem se u ní odráží celá řada jevů, zároveň je úzce svázána s vlastní identitou jedince, která se proměňuje spolu s jeho postupem procesu reintegrace i s jeho emocemi. V různých okamžicích vyprávění respondentů má různou sílu, někdy je popisována jako konstantní, jindy spíše na pozadí. Zejména je to patrné u těch respondentů, kteří byli schopni na ulici žít nebo kteří svou situaci nepociťovali jako zásadně tíživou, či sebepojetím byli tzv. feťáky, jako tomu bylo u Anny.

Vyjádření motivace se objevuje nejen v pozitivním, nýbrž i v negativním vymezení, Tak jako tomu bylo i u dalších respondentů na počátku cesty, např. u Aloise: „*Z ulice mě vlastně dostali, dostalo odhodlání, protože je už, je mi už dost let nebo už dávno mi bylo dost let a nechtěl jsem skončit tak jako spousta lidí...*“ Nebo také u Aleše: „*No vedlo mě k tomu hlavně to, že se blížila zima a a nechtěl jsem být prostě na ulici.*“ Zde je možné nalézt i spojitost s již dříve zmíněnými vnějšími podněty, kdy tyto byly přijaty právě pro sílu motivace v negativním směru vymezení se. V jiných okamžicích je tato motivace již od počátku stálá, povětšinou lze nalézt výroky obdobné Milanovu: „*...když jsem byl na ulici? To jsem myslel. To jsem věděl, co chci...hlavně mít práci a střechu nad hlavou...což se naštěstí podařilo.*“ Případně Janovu: „*Aa už od začátku jsem říkal, že jsem do Prahy jel s vizí aa když jsem odjížděl z [města], tak jsem tam jeden kamarádce říkal. Já i kdybych měl šplhat po zádech jinejch, tak já se vyšplhám. A takže a jestli to bude trvat dva roky, nebo pět let, tak prostě.*“ Velmi výpravně také vlastní motivaci ke změně popisuje Lucie: „*No, hlavně to, že jsem chtěla žít normálně. Chtěla jsem jít, rozsvítit si doma, chtěla jsem si prostě pustit*

kohoutek normálně. Chtěla jsem, aby mi nebyla zima, aby mi bylo prostě teplo, abych nebyla hladová, to se stávalo, že prostě, když jsme neměli peníze, tak jsme byli i hladoví, a to jsme řešili, že to byl půst, a šli jsme spát. Jo, a říkám, jak ty můžeš usnout s prázdným břichem, to by mě zajímalo. Potom, chtěla jsem, chtěla jsem moc se dostat z tohohle.“ Jak je patrné, u některých respondentů se výroky objevují již od samého začátku a ačkoliv se třeba někdy nedařilo vše zvládnout, motivaci si vyprávějící někdy udržovali po celou dobu, jak to lze pozorovat u Milana. Ve srovnání s tím z vyprávění Jana vyplývá, že ne vždycky musela být motivace v takové míře, zejména patrné to je při jeho zvyknutí si, kdy změnil vnitřní sebezpojetí, navíc s tímto obdobím má svázány i pozitivní emoce. V těch chvílích zmínky ustupují do pozadí až do okamžiku dalšího impulsu, v Janově případě vnějšího, který je nutný proto, aby motivace zcela nevyhasla. I u Aloise a Aleše je tato potřeba patrná, byť v jejich případě se jednalo o prvotní stimul, který jim umožnil se posunout. V některých případech jsou tyto stimuly nejasné i pro pracovníky pomáhajících profesí, a tak může být náročné odhadnout, co je jim nutné zprostředkovat. Pokud už jsou potřeby vyslovené, potom je důležité na nich pracovat, aby nedošlo k vyhasnutí motivace.

Jak vyplývá z výše uvedeného, i pokud se u člověka objevují výroky o chtění nastoupit cestu zpět, pokud tyto nejsou spojeny s reálnými cíli, u kterých jedinec ví jak jich dosáhnout a má k nim potřebné schopnosti a dovednosti, potom se jedná o prázdné proklamace, jak říká Anna: *„No jasně. Prostě sníte. Jdete a říkáte si. Jo dobrý, my bychom si mohli otevřít tamto a tamto. Nebo my si postavíme baráček. Prostě chaty si postavíme, že jo. A prostě sníte takhle. A vy to vidíte, že je to fakt reálný. Ale ono to není... Nemáte co jíst, ale najednou prostě máte v hlavě peníze, máte všechno.“* Motivace musí tedy mít vnitřní obsah a být dokazována, což velmi úzce souvisí s úspěchy a vítězstvími i se sebehodnotou, jak ukáží později. Také samotné cíle musí být dosažitelné, jak podotýká výše nejen Anna, ale i Jan: *„...ve své fázi života, vždycky jsem měl nějaký plány, ale záleží jaký plány. Já jsem někdy měl jako takový děsně velký plány, na který se nedalo dosáhnout, aalle po čase došlo k tomu, že jsem si dokázal říct, že ano, tady na to bych chtěl a hlavně na to jsem viděl. Bylo to tak jako že se na to dalo dosáhnout a dosáhlo se na to. Třeba někdy pomalejš, než bych chtěl, nebo než jsem si představoval, když si to zpětně vezmu, že jsem to mohl udělat rychlejc, ale dosáhnul jsem na to.“* V dosažitelnosti se skrývá nejen schopnost si cíl představit, ale i vědomí toho, jak svého cíle či objektu zájmu dosáhnout. Pokud člověk nezná odpověď jak uspokojit své potřeby, potom dochází k jeho frustraci a traumatizaci, jako to je možné vidět Barbory. Motivace ke změně svého života je tedy, v kontextu bezdomovectví, svázána i s uspokojováním potřeb.

Je zcela přirozené, že některé motivy mohou převážet právě motivace k cestě (tedy chtění dostat se zpátky), příkladem může být opatření si drog u Anny nebo také touha po získání vlastních dětí, mateřská láska, jak tomu bylo u Marty a Barbory. Pro obě je charakteristický soustavný boj o vlastní děti, domnívám se, že právě upřednostnění této motivace, tedy vychovávat vlastní děti a být s nimi a upírání jim toho, nevedlo ke změně jejich života, ale v těchto případech spíše k odtržení. U těchto žen, stejně jako u Lucie, je hlavní mateřská role. Právě u Marty dospění dětí a skutečnost, že se již o ně nemusela starat, vedla, spolu s dalším, k nalezení stability. V případě Barbory, jejího dítěte a představě o vytvoření rodiny a domova bylo všechno podřízeno, a to až do takové míry, že došlo k zúžení celé motivace na bytí s dítětem, jak lze doložit například tímto: „*Takže ho strčili do dětskýho domova, samozřejmě, že to nemohlo být blízko, to zas muselo být daleko, hehe... Já jsem prostě neměla co jíst, já jsem se pořád toulala, pořád jsem jezdila za [jméno dítěte] do toho domova, zoufalá, tam mě za nim nechtěli pouštět, jo, chodila jsem, nachodila jsem denně pěšky třeba 20 kilometrů, jo, chodila jsem tam lesem za nim, prostě tam to bylo úplně v takové malé osadě, ten domov, jo, že byli prostě tak šikovně daleko, že...*“ Právě vysoká nadřazenost této potřeby se zdá až na překážku změny vlastního života ve smyslu návratu do společnosti. Zdá se pravděpodobné, že pokud by nakonec Barbora nebyla nastoupila léčbu, zůstala by z pohledu společnosti bezdomovkyní, a to i z důvodu nemožnosti náhledu na situaci v důsledku nemoci i neschopnosti nalézání priorit. Dle mého názoru je dokonce možné, že tím, že Barbora a Marta byly primárně sebepojetím matky, proto se nepovažovaly za bezdomovkyně. U Marty podpurným faktorem byla i její schopnost bydlet v rámci své sociální sítě, tedy nižší potřeba se od nich vymezovat a přijímat bezdomovecké techniky obživy v letech, kdy pracovala. Zejména u Barbory lze z vyprávění pochopit zjevnost jejího bezdomoveckého statusu i poměrnou dlouhodobost setrvání přímo na ulici. Právě jiné vlastní sebepojetí by tak v jejím případě rozšířilo náhled k proměňované identitě. Pro velmi nízkou četnost matek žijících v bezdomoví jsou tyto myšlenky pouze spekulacemi, jejichž potvrzení, rozšíření, či vyvrácení přesahuje možnosti této diplomové práce.

Doposud jsem se věnovala spíše technickému popisu motivace k návratu. K té však také přirozeně přináleží emoce. Samotná intenzita prožitku je u různých respondentů pochopitelně rozdílná, záleží zde i na osobnostním nastavení jedince a nakolik je schopen emoce projevit. Tak lze i dokreslit koncept změn. V některých okamžicích jsou příběhy velmi dramatické, se silným emočním nábojem, snad nejmarkantnější jsou zřejmě při popisu vlastního dosaženého dna, jak můžeme spatřit např. u Barbory, Anny, Marty, ale i Aloise a Jana. Potom je i potřeba jakékoliv změny silnější. Někdy se může stát hybatelem i prostá

pociťovaná nespokojenost se sebou, v pozitivním slova smyslu pak touha se sebou něco dělat, jako lze vidět například u Marty: „...*takže jsem přemýšlela, proč to je a zase jsem se dostala k tomu, že to všechno pramení z toho dětství, jo. Z toho zneužívání, z toho týrání, jo a že to je jeden možnej důsledek toho všeho, jo, takže jo, takže prostě ty informace se ke mně dostaly a já zase mám důvod, hele tady na tom můžu pracovat, jo.*“ Právě soustavná práce na sobě je patrná i u mnohých dalších respondentů, a to jak nyní, kdy jsou stabilní, tak i v průběhu cesty, kdy výsledky byly spojeny s pozitivními prožitky, které tak podpořily proces pokračování v činnosti, a tak i postup v návratu do života většinové společnosti.

Tak, jak z analýzy vyplývá, motivace je zde kontextem cesty z bezdomoví, nově utvářené identity. Obdobně jako při životě na ulici, kdy se srovnávají s archetypálním obrazem bezdomovce, při cestě reintegrace či stabilizace je patrné jejich zaměření se na obraz člověka žijícího ve společnosti, proto jsou jimi zmiňovány i dosahované atributy. Více se jim věnuji v dalších podkapitolách.

Jak jsem zde uváděla, je třeba, aby motivace k cestě do společnosti byla podporována až do doby dosažení stability. V následujících odstavcích se proto vracím zpět k vnějším podnětům, které v průběhu cesty napomáhaly, jedná se zejména o rodinu a vztahy, materiální zajištění a proměňovanou identitu.

4.5 Podněty v pozdějších fázích reintegračního procesu

4.5.1 Rodina

Rodina jako stimul nabývá celé řady podob. Například u Jana, jehož cesta skrz různé typy ubytování byla velmi dlouhá, se tato stala důvodem k zajištění sebe i své rodiny v řádném bydlení: „*Hm. Až když jsem začal se svojí ženou asi. Přišlo dítě, to je další věc asi, takže starost o dítě a celý způsob života byl jinak, takže jo, nějak tak.*“ Snaha o zajištění bydlení pro vlastní rodinu se jeví i v přemýšlení a v aktivním vyhledávání také u Milana, který aktuálně s manželkou očekává prvního potomka: „*No teďka už vyhledáváme byteček nějaký, protože už nebudeme dva, ale budeme tři...takže víceméně už vyhledáváme nějaký byt.*“ V tomto ohledu značnou míru aktivity lze vyčíst i u Lucie, která se v současné době připravuje na návrat dítěte z pěstounské péče. Právě za touto vidinou se snaží pro ně zařídit vyhovující prostředí a i přes nelehké podmínky se zdržuje jakéhokoliv jednání, které by mohlo jeho návratu zamezit. Nejen v současné době, kdy je aktivním vnějším impulsem, ale i v přemýšlení o budoucnosti ve smyslu podnětu ke změně, může právě ona předpokládaně zastat tuto roli, jak vypověděla Anna: „*A já to nemám úplně, že bych chtěla přestat. To by*

prostě muselo být něco, že bych měla dítě. Tak to bych úplně přestala jako, to vím prostě. Jako já děti úplně miluju.“ Do jisté míry je zde patrná nereálnost této představy, nicméně při uvažování o možných stimulech je třeba ji vzít v úvahu. U Anny také již dříve rodina sehrála významnou roli při stabilizaci její vlastní situace po návratu z ulice, např. při dokončení studia: *„Já jsem to měla přerušeno na rok, potom jsem zase začala chodit do školy, pak jsem to teda udělala, no... Bylo to pro mě hodně důležitý, protože já jsem to slíbila dědovi, já jsem to slíbila oboum dědům, když umřeli.“* Podnětem, který u Anny zafungoval, byla možnost návratu na školu, tedy že ji nemusela celou od začátku studovat. Významná motivace k jejímu dokončení je zde opět spojena s rodinou. Jedná se tedy o vnější podnět spojený s primární rodinou. Vztah k ní je patrný i u Lucie, poznání biologické matky se stalo skutečným bodem zvratu, tedy velmi silným podnětem pro změnu vlastního života: *„No a chtěla jsem jakoby vědět proč, proč jakoby, a že mi to jakoby v životě hrozně pomohlo, proto i proto jsem se hrozně jakoby dostala taky z té ulice, protože jsem takhle nechtěla a už jsem jako byla se vším smířená. Všechno, jo, a můžu jakoby, od toho jsem se odpíchla dál, že vím jakoby, že ta máma, že stojí úplně za hovno s prominutím, tohleto se prostě nedělá. Já jsem sama máma, a nikdy bych v životě dítě nedala pryč, i kdybych měla deset dětí.“* Vymezení se vůči biologické matce v tento moment reálně pomohlo Lucii srovnat si svůj vlastní život.

Rozšiřující náhled na rodinu jako vnější podnět podává i Marta: *„No pak se člověk snaží jít proti tomu systému, pak narazí, pak si řekne hele, tak tudyma to nejde, tak to zkus jinudy, tak jsem prostě hledala, hledala. A jak dětem bylo těch osmnáct let, tak už jsem se tím jako nemusela, téma sociálkama se zabývat.“* Tím, že mohla po celých dvanácti letech přestat bojovat, tak se mohla posunout dále, nicméně dodnes v ní zůstává vina z nezvládnutí mateřské role.

4.5.2 Vztahy

Vztahy v tomto oddílu, myslím nejen ty s rodinou, ale i s ostatními lidmi, včetně zástupců různých institucí jsou důležité. Intenzita těchto vztahů je obecně velmi různorodá, spíše je mezi respondenty typická jejich větší povrchnost. Výjimky v tomto ohledu tvoří obyvatelé vagónu, mezi nimiž se dají charakterizovat jako přátelské. Jak jsem uváděla v předcházejících kapitolách, vzájemně si pomáhali, jak tomu bylo v případě zajištění ubytování a práce od Jana k Aloisovi, později i nabídka zůstat, k dalším členům komunity, v chatce, kterou si Jan pronajal. Společné jim jsou i jejich zájmy.

Zejména Janovi pomohla celá řada kontaktů, často i pro zajištění ubytování: „*Já jsem tam půl roku bezplatně žil a ta holka, protože dělala na právnický fakultě, dělá na [název školy]..um..knihovnici, tak mi zařídila..., že jsem tam nastoupil jako údržbář. Nebo zařídila. Řekla mi, že je tam volný místo, ať tam napíšu životopis. Tak jsem životopis napsal, odeslal dotyčným, šel jsem na pohovor a byl jsem vybrán.*“ Tento okamžik Jan hodnotí jako důležitý pro tvorbu referenčního rámce: „*Jo dobře, tak jsem si tady žil na vagónu, ale mám tady byt, kterej je mnohem lepší, než nějaký vagón a už jsem se nikdy nevracel zpátky.*“ Nepřímo zde Jan odkazuje i na další úsek života, kdy se přesouvá do chatky. Dále opět přes přátele a známé do prvního a posléze i druhého současného bytu. Všichni známí vyslovili nabídku, kterou Jan přijímá.

Jinou variantu podnětu vyslovuje Alois: „*Odešel jsem z fary, protože jsem byl nějakým způsobem asi, už jsem byl nějakým způsobem požádaný, abych se přestěhoval do Prahy kvůli tomu, že byla potřeba a možnost nastoupit jako pečovatel v sociální sféře, tak jsem to vzal, samozřejmě...*“ Popisována je až jistá forma nátlaku, který mu pomohl zde najít uplatnění. Charakter výroku svědčí o jisté nedobrovolnosti v opuštění zázemí, na které si zvykli, nicméně vzhledem k předem zasláné nabídce, tedy možnosti získání práce a uplatnění, koná podle těchto podnětů. Ve své podstatě jsou pro Aloisovo vyprávění důležité.

Výše uvedené vztahy nabývají v případě podnětů podoby zprostředkovací. Tu lze potom vnímat nejen ve smyslu nabídky, ale i jistého popostrčení, jak tomu bylo u Lucie a jejího přítele, na jehož podnět zavolala v první etapě života v bezdomoví domů a obnovila s rodinou své kontakty. Obdobný trend lze vysledovat i u Barbory v případě podání žádosti o městský byt, kterou ji doporučila právě sociální pracovnice, jíž věřila. Abych uzavřela toto téma, připomínám, že důvěra v konkrétního pracovníka či instituci se může znamenat pro práci s klientem na cestě k reintegraci důležitou roli, jako tomu bylo třeba u Aleše a v prvopočátcích i u Marty, případně u Jana při změně sebepojetí.

4.5.3 Body zvratu

Tak, jak je pojmám v této práci, tzv. body zvratu jsou podněty jak vnitřní, tak vnější povahy, se kterými jsou často spojeny silné emoce, a zároveň jsou v kontextu příběhu důležitým okamžikem. Významově po nich následuje změna ve smyslu posunu nejen materiálního, ale někdy i osobnostního. Tyto body jsou hypotetické, nestojí totiž samostatně, nýbrž bývají obklopeny podněty, které ve vyprávění toliko nevystupují, ale ke změně z pohledu vyprávějících přispívají. Tzv. body zvratu je možné označit za důležité díky tomu,

že se v nich sešla v některých případech i řada podnětů, pozitivních okolností, ať už vnitřních, nebo vnějších, jsou tedy do značné míry kumulativní. Navíc jedinec na ně v nějaké podobě mnohdy byl připraven, případně se k nim upínal. Řadu z těchto tzv. bodů zvratu jsem již dříve zmiňovala v různých kontextech, zejména při popisu podnětů. Následující podkapitola tedy tvoří spíše shrnutí a poukazuje na možné přesahy, zároveň dává odpověď na 3. dílčí výzkumnou otázku.

Ne u všech respondentů je možné tzv. bod zvratu, tak jak jsem ho popsala výše, nalézt, jako je tomu u Stanislava, pro kterého je celý život, který strávil na ulici, dlouhým vnitřním procesem proměny. I u něj je jistá forma důležitého období, tzv. bodu zvratu patrná, nikoliv však ve smyslu nastoupení cesty změny, ale ve změně sebepojetí: „...ale já to беру opravdu tak, že jsem se na ní učil postupně, v každý tý části tý ulice a pak se to propojilo dohromady v tý maturitě, do toho jednoho celku a člověk se musel postarat o to, aby ten celek ustál.... v podstatě maturita nastala někdy kolem třidvaceti, pětadvaceti, opravdu, kdy jsem si prošel ty nejtěžší zkoušky, hlavně co se týká vězení...“ Maturita, jak toto období nazývá, spočívá v integraci všech těchto okolností do jednoho celku. V tomto vyjádření také zaznívá paralela na proces přechodu do dospělosti tak, jak je tato zkouška chápána většinovou společností. Když dám do spojitosti tento pomyslný okamžik se současnými názory na konec bezdomoví, Stanislav zde překročil pomyslný bod, díky kterému vnitřně mentálně, zůstává člověkem bez domova, byť ve společnosti akulturovaným.

Kromě Stanislava lze obdobné tzv. body zvratu identifikovat, v některých případech jich je dokonce více, např. u Jana. Určení těchto okamžiků či krátkých období je snazší díky dramatickému talentu jednotlivých respondentů.

Stejně jako jsem popsala výjimečnost osobnosti Stanislava ve vztahu k tzv. bodu zvratu, tak se nyní zaměřuji na Jana, u kterého lze určit dva body. Významným okamžikem, Janem identifikovaným, se stává odvoz vagónu: „Já když jsem se o tomhle někde bavil, v podstatě o tom, co mě nakoplo, tak jsem došel k tomu, že když odvezli vagón, tak mě to nakoplo dál...“ Pro pochopení tohoto výroku je třeba si uvědomit, že s tímto místem měl Jan spojeno slovo domov, resp. hru na jako, navíc do této doby spadá i změna vnitřního sebepojetí v tuláka, díky jemuž byl schopen na ulici žít, nejen přežívat. Tím, že mu byla odebrána tato jeho jistota, musel se rozhodnout, co dál. Nakonec dostal nabídku bydlení a tato pozitivní zkušenost se stala jedním ze základních opěrných kamenů v procesu učení se životu běžnému ve společnosti. Druhým tzv. bodem zvratu se potom stává narození dítěte, k tomu Jan poznamenává: „Až když jsem začal se svojí ženou asi. Přišlo dítě, to je další věc

asi, takže starost o dítě a celý způsob života byl jinak, takže jo, nějak tak. Že už to stýkání s těma lidma není jakoby jaký bylo. A jestli je, tak je v podstatě jenom v rámci zas nějakých úzkých v divadle, a nebo v církvi.“

Nejen u Jana, ale i u Marty se význačný bod týká i dětí, konkrétně jejich dospělosti, jak jsem poukázala výše. I u Lucie hraje rodina, resp. její poznání zcela zásadní roli. Stejně jako u Marty je tento okamžik zmíněn až v posledních minutách rozhovoru: „...*takhle otevřu dveře. Stojí tam ženská, taková jako menší, tmavá ženská, ještě jedna s dlouhejma vlasama, hezká, a chlap. A když jsem se podívala na tu mladou holku, tak říkám si, vždyť to je jako kdybych byla já v mladší, v mladší jakoby verzi, když mi bylo já nevím čtrnáct, patnáct na tom obličej. A ona na mě vyhrkla. Ahoj, já jsem tvoje máma. Cože? Se mi podlomily v tuhle chvíli kolena, měla jsem úplně černo před očima, prostě takovej jako nějakej, jak bylo i to horko bych řekla, tak nějak menší úplně kolaps, že jsem vůbec nevěděla, nevěděla jsem. Neměla jsem vůbec tucha, no, a tak jsem po ní chtěla občanku. Ona mi ukázala, že byla vdaná, pak mi ukázala úplně nějakej doklad, že prostě měla to své jméno. Že bydlí ve squatu.“ „No a chtěla jsem jakoby vědět proč, proč jakoby, a že mi to jakoby v životě hrozně pomohlo, proto i proto jsem se hrozně jakoby dostala taky z té ulice, protože jsem takhle nechtěla a už jsem jako byla se vším smířená. Všechno, jo, a můžu jakoby, od toho jsem se odpíchla dál, že vím jakoby, že ta máma, že stojí úplně za hovno s prominutím, tohleto se prostě nedělá.“ V posledních dvou zmiňovaných případech jsou tyto chvíle spojeny druhotně i se získáním jakési vnitřní jistoty, možná až klidu, byť v případě Marty je s ním spojena i vina. S jinou formou jistoty, danou materiálním zajištěním se lze setkat i u Milana: „No můžu poděkovat úřadu práce a sociální péči. Protože jsem přímo na sociálce řekl, že jsem se s manželkou ocitl na ulici a že nevíme, co s tím. Tak nám zatím poskytl hmotnou nouzi. Ale až po nějakým čase jsem se dozvěděl, že existuje něco jako doplatek na bydlení, takže díky tomu jsem o to požádal a oni nás dostali na ubytovnu. A od té doby jsme na té ubytovně.“ Právě od tohoto momentu se Milanovi přes známého i povedlo získat práci na plný úvazek na dobu neurčitou, aktuálně také díky očekávání potomka hledají spolu s manželkou vhodný pronájem.*

I u Aleše je klíčový okamžik spojen s institucí, konkrétně se sociální službou a ochotnou sociální pracovnící v ní: „Obrat? Ten nastal asi tak tři roky zpátky, kdy jsem byl na ulici vlastně a dostal jsem se potom na nocležnu a potom jsem se po měsíci dostal na ubytovnu azylovýho domu vlastně, na tu celodenní, a tam jsem potkal sociální pracovníci, která mi hodně pomohla, no...“ „...byly možnosti s ní mít pohovory a že to nebylo na pět

minut, ale na hodinku. A bylo to o tom si popovídat o tom, co se dá dělat, co se nedá dělat a jak dál, a to.“ Při sledování struktury vyprávění právě tento okamžik setkání je pomyslným vrcholem v celé sérii různých podnětů jako získání důchodu, blízkost zimy a s tím související motivace nebýt venku, k němu se všechny okolnosti sbíhají. Po půl roce Aleš z azylového domu odchází do spolubydlení, dále do samostatného pokoje. Nachází si i práci v tréninkové kavárně, navštěvuje lékaře, pracuje na sobě, věnuje se i arteterapii. Tento stav je setrvalý až do dneška, tedy přibližně tři roky. Stejně jako u Marty a Lucie je zde přidanou i hledanou hodnotou klid, snad i jistota.

Míru variability tomuto okamžiku přidávají poslední tři respondenti, tedy Anna, Barbora a Alois. Prvním dvěma jmenovaným je společný bod obratu v prožitém dně, tedy pocitu, že člověk již nemůže dál. V obou vyprávěních jsou tyto okamžiky nadmíru dramatické, u Anny až s mystickým nádechem: *„Vzala jsem si jenom nějaký věci, všechno jsem tam nechala a dobelhala jsem se na zastávku, tam na tu a viděla jsem směr [název místa], jo. Tam prostě, kde bydlím, ... A já prostě jsem se vzala takhle a jela jsem domů, fakt domů. Já nemůžu prostě. A jela jsem domů a prostě jsem takhle přišla k tomu zvonku, úplně takhle jsem se klepala, úplně v křečích a máma takhle, když otevřela, tak se rozbrečela. Já taky jsem se rozbrečela, no. A takhle mě vzali nazpátek.*“ Nejen skutečnost, že ji možná podvědomí dovedlo poblíž míst, kde dříve bydlela, zvláště, když ve vyprávění zaznívá, že s rodiči byla v kontaktu a ještě týž den jim psala. Ale i fakt, že ji rodina přijala zpět, k této situaci neodmyslitelně patří a vytváří tam její přesah. Je otázkou, zda by bez přijetí doma měla úvodní událost význam. Po tomto okamžiku následuje již popis dosahovaných atributů běžných ve společnosti. Stejně jako u Anny i s Barbořiným tzv. bodem zvratu je spojeno totální dno, to však má podobu počínající apatie, neschopnosti cokoliv dělat, nicméně se stále přetrvávající přirozenou potřebou vídat potomka, který byl v té době v dětském domově. Okolnosti, které přivedly Barboru do léčebny jsou zahaleny její nejistotou, přiznávanou roli zde nicméně má rodina, stejně jako obvodní lékařka, díky jejímuž popudu byla léčebna pravděpodobně zprostředkována. Vracím-li se v tento okamžik k výpovědi o druhých lidech bez domova jako v zrcadle, je tímto způsobem reflektován způsob vybědnutí se z bezdomoví: *„Noo. Asii..že tam zakročila dost ta, podstatnou mírou, ale taktně paní doktorka moje praktická. To tak většinou bývá, když je někdo na ulici a má psychický problémy, tak to vždycky vlastně většinou je o tom, že je nějaký člověk, že řekne: tak a teď se to prostě jakoby změní. Víš? Že se vyskytne někdo v tvém životě, kdo tě nějakým způsobem nasměruje, i když je to do té psychiatrické léčebny.*“ Nejen v tomto výroku, ale i v bezvýchodnosti a psychickém onemocnění, které jakožto časté zmiňují u osob bez

přístřeší v různých částech textu, je možné spatřit odraz vlastních překážek v obratu, jak jsem je popsala v podkapitole 4. 2.

Posledním z respondentů, o němž jsem se prozatím nezmínila, je Alois. Tzv. bod zvratu v jeho případě má počátek ve vnějším podnětu, v nabídce, kterou přijal od Jana. Skutečným obdobím vnitřního přerodu se však stává teprve rok pobytu na faře: „*Zajímavá zkušenost .. Musím říct. A měl jsem dostatek času o sobě přemýšlet, ale je to řehole, to je pravda.*“ ... „*Teda je pravda, že nechtěl, abych ve tři hodiny vstával a modlil se, ale celej ten rok je docela teda jako, je věc, která. Dá to člověku hodně, samozřejmě, nakonec jsem se tam vypracoval k tomu, že jsem tam dělal průvodce po kostele. A dělal jsem správce tý farnosti místo faráře. Farář se věnoval mším a kázáním a takovýmhle různým věcem. A já jsem dělal správce těch farností a taky to bylo o tom, že to nebylo ze dne na den, ale musel jsem se k tomu prokousat a probojovat a ukázat, že opravdu chci.*“ Je zde vyzdvihován nejen proces vnitřního přerodu, který je s reintegrací spojen, jak konstatuji dále, ale také velká motivace, odhodlání a množství dosažených vítězství. I těm se budu později věnovat, stejně jako okamžikům, při kterých respondenti uvedli, že jsou z bezdomoví pryč.

Jak je patrné, mezi všemi respondenty nelze určit pouze jeden jediný tzv. bod zvratu. Někdy mohou být vyvolány odejmutím jistot v životě v bezdomoví, které si člověk vytvořil, jindy pomyslným dnem, na které jedinec klesl a které ze své podstaty zvyšuje ochotu přijmout různá, do té doby třeba nemyslitelná opatření. Případně nastaly natolik pozitivní okolnosti, že jedinec vydržel motivovaný. V neposlední řadě jsou takto popisovány takové události, kdy došlo k vyřešení těch okolností, které vyprávějící označili za původní destabilizátory, jako tomu bylo u Barbory, Milana a částečně i u Marty.

4.6 Podpůrné faktory v procesu reintegrace

Tato podkapitola je tematicky jednou z nejširších v této diplomové práci. Váže se k ní celá řada kategorií i konceptů souvisejících se všemi složkami identity tak, jak ji popisují v podkapitole 3. 2. Za účelem dání struktury procesum reintegrace jsem podpůrné faktory zařadila za prvotní impulsy i motivaci respondentů k cestě z bezdomoví. Za podpůrné faktory jsem identifikovala takové, které přispívají, či přispěly k dlouhodobé stabilizaci jedince, jakožto člena společnosti, a zároveň měly delší trvání než impulsy. Pokud by těchto podpůrných faktorů nebylo, je velmi pravděpodobné, že by se jedinec z hlediska identity opět stal bezdomovcem. Některé z podpůrných faktorů mají větší dopad na osobnost daného člověka, jiné jsou spíše stabilizační ze strukturálního hlediska. Rozličenost mezi nimi je

i v délce doby jejich působení, některé splnily svou roli pro respondenty v daný okamžik, byť časově v minulosti trval déle, jiné trvají až doposud. Většinu podpůrných faktorů se věnuji v této podkapitole, konceptu vítězství potom pro jeho důležitost věnuji samostatnou část.

4.6.1 Zvládání překážek obratu

Jak jsem popsala, za příčinami destabilizace, a tedy i propady do bezdomoví, stála celá řada faktorů. U respondentů se pak jejich zvládnutí stalo velmi podstatným podpůrným faktorem při jejich vlastní reintegraci, bez kterého by nemohli dojít k chápání sebe jako člověka patřícího do společnosti. V těchto případech se většinou jedná o zvládnutí psychických onemocnění, traumat, či závislostí různé povahy, u některých respondentů o kombinaci obojího. Několik následujících odstavců je také odpovědí na 5. specifickou výzkumnou otázku (Jak souvisí cesta do bezdomoví respondenta s cestou do bydlení?).

Zejména u Marty, Aleše a Barbory byla psychická onemocnění a traumata definována jako hlavní příčina propadu do bezdomovectví, jak jsem ukázala v první podkapitole věnující se destabilizaci. Bez výjimky se jedná o dlouhodobý proces pokračující do dneška, rozdíl je pouze v době, kdy jej začal jedinec řešit. Například u Marty lze o práci s traumatem hovořit již v prvním roce pobytu v azylovém domě. V jejím případě právě důvěra psycholožky byla zcela zásadní: „...psycholožka, která tam byla pro mě první člověk, kterej mi věřil, s kterým jsem mohla pracovat na tom svém dětství.“ Celou řadu událostí v jejím životě trauma ovlivnilo, mimo jiné i výdrž v pracovním procesu: „...já jsem přemýšlela, že mě sta stávalo, že každý tři roky jsem měla práci, prostě tři roky jsem makala, pak jsem udělala něco, proč tu práci nemít. Pak jsem tři roky byla doma a pak zase, takže jsem přemýšlela, proč to je a zase jsem se dostala k tomu, že to všechno pramení z toho dětství, jo. Z toho zneužívání, z toho týrání, jo a že to je jeden možnej důsledek toho všeho, jo, takže jo, takže prostě ty informace se ke mně dostaly a já zase mám důvod, hele tady na tom můžu pracovat, jo.“ Z úryvku je patrné, že Marta na tomto důsledku pracuje dodnes. Samotné zvládání se odráží i ve jmenovaných přínosech hraní v divadle: „...tam mě to divadlo naučilo hodně. Vystupování, sebevědomí, se rozhodnout. Dokázala jsem konečně o sobě mluvit bez nějakých takových zábran, pokud se nešlo ještě úplně hodně do hloubky.“ Viditelná je dle Marty i změna náhledu okolí: „no takže jsem si zamakala na sobě. A dneska, když někomu řeknu, jaký jsem měla dětství, ty kecáš! Ne, jenom to mám zpracovaný.“ Stejně jako Marta i Aleš pracuje se svým traumatem, jak vysvítá z polních poznámek. Samotnou zprávu o prvopočátečním traumatickém zážitku, na jehož podkladě se u něj rozvinul

posttraumatický stresový syndrom s prvky schizofrenie, Aleš zmínil až v samotném závěru rozhovoru. Tehdy mě zmínka přímo zaskočila, a tak jsem na ní nebyla schopna zcela adekvátně reagovat. Různé nárážky však byly činěny již v průběhu rozhovoru samotného, např. získání invalidního důchodu je jedním z impulzů proč se rozhodl pro ubytování v azylovém domě. Dále např. dodržování stanovené medikace stojí naroveň jmenovaným atributům socializace člověka: „*No abych chodil pravidelně do práce, bral prášky a tak, chodil k doktorovi.*“ V celkovém náhledu i možnost využívání sociálních služeb a zejména spolupráce se sociální pracovníci v azylovém domě je důležitým podpůrným faktorem. Prostředkem pro stabilizaci se v Alešově případě stává i návazná cílená arteterapie, které se osvědčuje i u Marty. Na podkladě vlastního traumatického zážitku se rozvíjí i jeho gamblerství.

Jak jsem zmínila, kromě Marty a Aleše i u Barbory, je onemocnění kontextem celého příběhu. Jmenovaným spouštěčem je taktéž traumatický zážitek, v jejím případě týrání manželem: „*...protože mě mlátil a přijela jsem do svojí země, hledám pomoc a že už jsem se prostě z toho ze všeho zbláznila, jo, nebo tohle, tak třeba bych pomoc našla.*“ Aspektem společným s Martou, ale i Alešem potom mlčení o vlastním spouštěči. Obrat ve zvládání nemoci u Barbory, jako jediné, má charakter tzv. bodu zvratu tak, jak byl popsán výše. Stejně jako Marta i Aleš dodnes navštěvuje příslušné odborníky, medikaci dodržuje i za cenu nepříznivých důsledků: „*...velkej problem u těchleťech léků je to přibírání, jo, ale...já bych to pro tohleto, pro tohleto nepřestala brát, protože co jsem zažila v tom Španělsku, kdy to bylo fakt jako hluboký, jo, když žiješ prostě v úplně jiným světě, jo, tak uť, to už bych nedala...*“ Jak víme z jejího vyprávění, některé důsledky jsou únosné, zejména když je viditelný přínos, napoprvé však pro to, že se pod vlivem dusila, odmítla je brát. Po hospitalizaci v psychiatrické léčebně se podporou pro pokračování v procesu stalo i postupné získávání náhledu a návrat normálního života, jak jej Barbora chápe: „*Nikdo ti nic pořádně nevysvětlil, ale začneš se probírat a začneš se vracet k tomu, cos uměla předtím. Jakás byla předtím, cos uměla, cos dokázala, jak sis dokázala poradit, jakás byla samostatná, jakýs měla názory na život, jaký tě bavily různé věci předtím.*“ Spojitost je zde nejen se zájmy, jakožto s dalším typem podpůrných faktorů, ale i s vlastním procesem učení, který zastává při cestě za vlastní identifikací se členem společnosti, nepominutelnou roli.

Ne u všech respondentů však zvládání onemocnění, či traumatu zaujímá natolik stěžejní roli jakožto podpůrný faktor. Tak tomu je např. u Jana trpícího maniodepresivní poruchou. Možným vysvětlením je hledání vlastního důvodu, kterým tuto, stejně jako

závislost na automatech vysvětluje: „...to znamená, že ona odjela do Ruska a já jsem tam byl vlastně nějakých půl roku sám. To znamená, že jsme nebyli spolu a já jsem v té době začal hrát automaty, což byl pak jeden z hlavních důvodů, proč jsem se rozvedl.“ Vlastní maniodepresivita a její řešení z hlediska podpůrných faktorů zůstává spíše nezmiňována, jinak je tomu však u vnímané příčiny, kterou je samota. Její zažehnání díky poznání nových přátel ve vagoně mu napomáhá, kromě jiného, v rychlejší adaptaci i ve zvyšování spokojenosti s dřívějším způsobem jeho života, stejně jako ve zvládnutí závislosti na automatech. V případě této závislosti i další faktory napomáhají: „To byl pro mě v podstatě takovej očistec, protože do té doby jsem hrál a když jsem ocitl v takovýhlehle podmínkách.um..bez peněz... a došlo to až k tomu, kdy jsem si řekl: A proč vůbec hraješ? Když tam jako dáváš, já nevím, kdyby blbou stovku, tak jako za blbou stovku se můžeš dobře najíst, že jo.“ U Aleše potom rozhodnutí o nehraní souvisí s dosaženým pokrokem, konkrétně získáním místa v azylovém domě, a tedy možnosti stabilizace. Stejně jako u dalších respondentů i tento je pouhým jedním aspektem při budování chápání sebe jako součásti společnosti.

Všechny výše uvedené příklady souvisí do značné míry i s růstem osobnosti a vnitřní transformací jedince.

Nejen zvládnutí psychických onemocnění, traumat, či závislostí, ale i pochopení jedincova původu se může ukázat důležitým. Příklad zde poskytuje Lucie a její poznání vlastní biologické matky. Samotný akt je tzv. bodem zvratu, práce s ním ve smyslu rozvoje vlastní osobnosti potom faktorem podpůrným.

4.6.2 Zájmové aktivity

Koníčky a zájmové aktivity mají ve vyprávěních respondentů dvě úrovně. Nejsou jen podstatným podpůrným faktorem vlastní reintegrace, a tedy i přibližování se obrazu člověka běžně fungujícího ve společnosti, ale právě i atributem členství ve společnosti. První rovině, tedy podpůrnosti, se věnuji na tomto místě, další potom v podkapitole Atributy bydlení společnosti v části věnované financím.

Jak je patrné již z vlastních medailonků respondentů, u čtyř z nich významnou roli zastává divadlo, či jiná forma předvádění se. Divadlo se stalo Martě, Stanislavovi, Janovi i Aloisovi oporou, se kterou spojují mnoho pozitivních hodnot. U Marty, z již výše zmíněného úryvku, se jedná o schopnost vystupování, zvýšení sebevědomí, rozhodnutí se otevřít. S divadlem jsou spojeny i pocity úspěchu, rsp. vítězství, jejichž zažívání je naprosto

zásadním pro proměnu identity i výslednou stabilizaci, či reintegraci. I přesto, že Stanislav se primárně vnitřně nevztahuje ke společenským atributům, ale spíše k vlastnímu rozvoji a transformaci v sebe skrz integraci ulice: „...*vlastně když si to tak vezmu tak on byl první člověk, kterej mě přivedl k Travesti, který dělám, díky němu jsem vůbec tohleto začal dělat. Protože využil toho mého talentu a toho mého provokatérského stylu, kterej mám dodneška, že mě, že mě prosadil vlastně a pomáhal mi vlastně, takže díky němu ta kariéra mého travesti vystupování trvá nějakých dvanáct, patnáct let...což je docela slušný.*“ I u Stanislava se tedy jedná o podporu procesu transformace, i když v jiném smyslu, je u něj patrný prožitek úspěchu a růstu sebehodnoty, ten se objevuje také u Aloise. Kromě výše zmíněného divadlo či spíše vystupování na jevišti, přináší i další podporu, např. regulérní zdroj příjmů. Jak Jan, tak Alois hrají občas i ve filmech. Zejména u Aloise je s touto činností spojen i růst sebevědomí díky dosaženým úspěchům. Z vyprávění vyplývá, že dalším z aspektů podpory je i vzájemné sdílení v divadelní komunitě. Pokud však bylo zmiňováno, a to zejména u Jana a Marty, potom lze vysledovat, že ruku v ruce s vyšší identifikací s chápáním sebe jako člověka bydlícího, dochází k transformaci vztahů i v rámci skupiny, kde jsou ve vyprávěních popisovány silné vazby. Návaznosti nejen z hlediska oprošťování se od komunity zmiňují v podkapitole věnující se atributům bydlící společnosti.

Ve vztahu k divadlu lze u respondentů vysledovat velké přikládání důležitosti, až životní naplnění. Například Jan ke svému divadelnímu působení podotýká: „*Mělo no. No byl jsem vždycky upjatý na něco jinýho. Ale jsou, jsou věci, který jsou stálíci, během těch, těch od toho roku 2000, to znamená třináct, dvanáct let?... Stálíci tam je divadlo. ... Divadlo, sbor.*“ Z předcházejícího Janova vyprávění vyplývá, že právě hraní divadla pro něj bylo velkou oporou v průběhu jeho života, nejínak je tomu i u Aloise až po současnost: „... *nastoupit jako pečovatel v sociální sféře, tak jsem to vzal, samozřejmě, a dělám to už nějakou dobu, a i když mě to psychicky strašně ubíjí a strašně vyčerpává, tak si říkám, že je to pořád lepší, než být někde pod mostem nebo něco takového, a kompenzuju to tím divadlem, touhle kanceláří.*“ ... „*začal jsem vlastně v divadle dělat to, co dělám, že vlastně dělám produkci, což mě nějakým způsobem naplňuje, že jsem asi něčím prospěšnej.*“ Divadlo u Aloise funguje jako forma úniku před náročnou prací, jejíž ztráty se obává, aby neskončil opětovně na ulici. Pro Aloise je hraní divadla až život naplňující činnost. Té také obětuje mnoho času, stejně jako Jan. Prostřednictvím divadla také pomáhá dalším lidem. S ním má také spojeny četné úspěchy, příkladem může být tato zkušenost: „*Tam jsme přišli loni. Nějakým způsobem jsme to tam odehráli a musím říct, že ten sál má, to se musím pochlubit, ten sál má sto padesát míst. My jsme ten sál vyprodali a nikdo během vystoupení neodešel. A setkali*

jsme se možná některý poprvý v životě s aplausem ve stoje.“ Prožité úspěchy mají u respondentů vliv na růst sebehodnoty, jak ukazují později.

Divadlo pro respondenty nemusí být jediným podpůrným zdrojem při setrvávání v procesu reintegrace, např. u Jana je možné vyčíst pro něj adekvátní substitut, kterým je víra a zázemí církevní komunity. Tedy i vlastní zájmy a koníčky se mohou z hlediska podpůrných faktorů měnit.

Kromě divadla zazněly mezi respondenty i další různé zájmové činnosti, u Barbory s napojením na její dřívější já před začátky psychických problémů: *„...jaký tě bavily různé věci předtím. Mě pustili, já začala chodit na bazén, já jsem pak začala pracovat pro jednu chráněnou dílnu, jo, já jsem začala chodit na španělštinu k jedné paní profesorce... Chodila jsem plavat, jezdila jsem na kole, jo, chodila jsem, jo, dvakrát jsem měla přes tu, přes pojišťovnu dvakrát týdně bazén zdarma, takže jsem chodila plavat aktivně, jo...“* Zapojování se do těchto činností je i znakem postupného uzdravování se, Barbora se zde identifikuje se svým předchozím já, z doby před nemocí, kdy vše bylo v pořádku, tedy se i sebepojetím dostává k normě bydlící společnosti. Ne nepodstatným aspektem zájmových činností je jejich neziskovost někdy až dokonce ztrátovost, jako vypráví Jan o divadle: *„Do divadla, do divadla akorát tak strkám peníze, to je tak velkej koníček, že ho financuju.“* Nejinak je tomu i u Barbory, kdy se dokonce pro financování svých zájmů musí uskromňovat v jiných věcech: *„Kdybych si to nezaplatila těch devět set dvacet korun teďka a neměla ten jazyk, tím pádem bych třeba nešla k těm přijímačkám ... A teď prostě přemýšlím. Kdybych já prostě odsekla tyhle věci jako, co nás stojí peníze, jako jenom u sebe samozřejmě, jo, a teď prostě se rozhlídnu po tom svém životě, a to jako si za ty peníze koupím třeba nový židle a budu šťastná jo, si koupím, nevím, koupím si novou ledničku, nebo...“* Patrný přesah je zde u zájmové činnosti, která v současné době u Barbory nabývá zprostředkovaně až smyslu života.

Z tvůrčích podpůrných činností bylo respondenty zmiňováno i kreslení, či fotografování a další kreativní činnosti. Stejně jako u Aleše i u Marty tyto činnosti napomáhají k vyrovnávání se s traumaty, zároveň v době potíží jsou i zdrojem úniku: *„Jo, takže nebyť těhle věci, tak je těch koníčků tak taky nevím jak bych to spousta věcí brala. Jo protože vim, že jsem kolikrát vzala tužku, pastelku a kreslila a najednou tři hodiny v čudu.“*

Vedle aktivit potom stojí formální vzdělávání se u Lucie a Barbory. Je podporou v procesu reintegrace, nicméně se neváže přímo k procesu cesty z bezdomoví, ale až k době vlastní stabilizace jedince, kdy obě byly schopny věnovat svůj čas i finanční prostředky

studiu. Jak u Lucie, tak u Barbory na vzdělávání tedy můžeme nahlížet z hlediska dlouhodobých cílů, a tak i jej přiřadit k vlastním atributům bydlící společnosti.

4.6.3 Vztahy

Vztahy se v nějaké podobě objevují ve vyprávěních všech respondentů, nejinak je tomu i v případech, pokud je tyto možné chápat jako podporu v procesu. A to v obou jejich dimenzích, kdy buď respondent hrál aktivní roli, jak je to možné vidět u Jana či Marty v případech jejich odlučování se od komunity, nebo kdy se vyprávějící stali příjemci podpory. Tato dimenze vztahů je zejména patrná u Aleše: „...dostal na ubytovnu azylového domu vlastně, na tu celodenní, a tam jsem potkal sociální pracovníci, která mi hodně pomohla...zařizovat různé věci, já jsem ještě chodil do práce zase, tak jsme udělali nějaký plán, a ten plán se postupně plnil vlastně no a po půl roce jsem si našel samostatný bydlení vlastně.“ Dále Aleš dodává: „no že se člověku věnovala, byly možnosti s ní mít pohovory a že to nebylo na pět minut, ale na hodinku. A bylo to o tom si popovídat o tom, co se dá dělat, co se nedá dělat a jak dál, a to...“ Vztah zde zprostředkovává celou řadu dalších podpůrných faktorů, z nichž některé přímo náleží vztahu, konkrétně vnímaný zájem, který se projevuje dostatečným prostorem pro vyjádření se, jak to můžeme vysledovat u Aleše. Dále také dáním důvěry v různých oblastech. Pokud důvěru dostali, dosahovali vítězství vztahovaných k atributům bydlící společnosti, tím se posilovalo vědomí jejich sebehodnoty i vlastní motivace v pokračování na cestě do běžné společnosti, tedy za utvářenou identitou plnohodnotného člena společnosti. To je možné pozorovat např. u Aloise: „...Teda je pravda, že nechtěl, abych ve tři hodiny vstával a modlil se, ale celej ten rok je docela teda jako, je věc, která. Dá to člověku hodně, samozřejmě, nakonec jsem se tam vypracoval k tomu, že jsem tam dělal průvodce po kostele. A dělal jsem správce té farnosti místo faráře. Farář se věnoval mším a kázáním a takovýmhle různým věcem. A já jsem dělal správce těch farností a taky to bylo o tom, že to nebylo ze dne na den, ale musel jsem se k tomu prokousat a probojovat a ukázat, že opravdu chci.“ Daná důvěra je zde tedy dokazovaná a úzce souvisí s motivací posunout se, respektive nespadnout zpátky. K tomu uvádím příklad Anny: „No úplně, jako rodiče mi pomohli. Já jsem se vrátila domů, já jsem neměla ani pas, já jsem neměla občanku, já jsem neměla ani telefon, já jsem neměla vůbec nic. Já jsem měla dluhy na zdravotním, já jsem měla přerušenu školu. Rodiče mi půjčili nějakých patnáct tisíc úplně na všechno. ... A já jsem se pak, já jsem se pak teda z toho vzchopila, hned jsem si našla práci a já jsem tátovi vracela ty peníze, to bylo patnáct tisíc, já jsem mu vracela deset tisíc a on říkal: ... to je dobrý, já vim, že snažíš, už nic nechci...“ V případě Anny celá etapa

bezdomovectví je svázána s jejím zneužíváním drog, a i když se čas od času vrací do komunity, která je pro ni z tohoto hlediska rizikovou, její motivace nevrátit se zpátky do stavu, ve kterém byla předtím, převažuje.

Nejen u Anny, ale i u Barbory rodina, konkrétně dítě, a také pomoc sociální pracovníce se staly důležitým podpůrným faktorem, jak Barbora prohlašuje: „...*před propuštěním jsem si našla...e..bydlení ... pak jsem se nějak rok, rok a půl rvala o dítě... no a pak mi ho zas vrátili, no a pak jsme bydleli vlastně [název města], já jsem chodila, pak jsme se vlastně v roce 2007 stěhovali sem, v tu dobu jsem si udělala kurz pracovníka v sociálních službách, mi vlastně poradila ta paní z [název organizace], jak pořád nad námi držela ochrannou ruku a ta mi poradila dneska, jako mám ten sociální, obecní byt.*“ V Barbořině vyprávění tato konkrétní pracovníce zasáhla hned několikrát, stála právě i u první její stabilizace. Podílela se na navrácení potomka, o které Barbora po celou dobu usilovala, nicméně vzhledem k nezvládnuté nemoci jej nebyla schopna získat zpět do své péče. Dále i zisk sociálního bytu se pro reintegraci ukazuje zcela zásadním. Spolupráce se s pracovníci a odpovědnost a láska k dítěti, možnost naplňování její mateřské role je zde faktorem podpůrným. Tak jako pro Barboru i pro Lucii vidina navrácení dítěte jsou podpůrným faktorem pro pokračování v procesu reintegrace. To se potom projevuje nejen v dodržování pravidel o styku s dítětem, jak je upravuje soudní příkaz, ale i ve zlepšování vybavenosti bytu a dosahování dalších atributů souvisejících s reintegrací. Rodina jako podpůrný faktor ve smyslu potřeby jejího zajištění se ukazuje i u Jana. U všech tří jmenovaných je podpůrný činitel v podobě rodiny zároveň motivací proč buď v současnosti, jako je tomu u Lucie, nebo v minulosti o dosažení stability v bydlení i sociálním statusu usilovali.

Přátelské vztahy rovněž neodmyslitelně patří také k divadlu, o tomto podpůrném faktoru se zmiňuji výše. Stejně jako zájmové aktivity souvisí z hlediska podpůrných faktorů se vztahy, souvisí i s mnohými dalšími činiteli. Žádný další z podpůrných faktorů nezůstává osamocen.

4.6.4 Denní režim

Vlastní proces reintegrace, při kterém dochází k transformaci identity v člověka bydlící společnosti, je zcela pochopitelně spojen s procesem učit se od samého začátku dodržování pravidel v ní běžných. Jedním z těchto aspektů, a zároveň tedy podpůrných faktorů, je i učení se běžnému dennímu režimu. Ten dále souvisí s pravidly, která byla zmiňována dříve. Užitečnost pravidelného denního režimu vysvětluje již z Alešovy výpovědi, kterou jsem

citovala výše. K němu dále Alois dodává: „*No, dalo by se to tak říct, že jsem se, protože ty lidi na ulici ztrácejí tenhle ten kontakt s realitou jakoby pravidelně co dělat nebo o sebe pečovat, starat se o sebe, pravidelně někam třeba docházet nebo něco takového, tak tam ta pravidelnost byla, a bylo to na mně. Bud' se tomu podvolím a přizpůsobím a nebo se nepřizpůsobím a potáhnu o dům dál.*“ Z dalšího textu je patrné, že pravidelnosti ve společensky produktivním využití dne bylo dosaženo. Přitom Alois přikládá důležitost i svému genetickému základu zděděnému po předcích: „*...Možná je to znamení, možná je to tím, že jsem v tom byl vychovanej. Nebo je to možná v genech, protože jak jsem zjišťoval svůj genofond a kořeny a takhe, tak mám v sobě hodně z Hunů, hodně z Avarů...a tohleto, a všichni tyhle lidi byli neobyčejně vytrvalí a šli si za svým a chtěli hlavně, že možná tím je daný, že se mi to nějakým způsobem povedlo.*“ Opačnou stranou těžé mince je potom i schopnost dlouhodobého udržení si zaměstnání a z tohoto důvodu je důležitá i stabilizace v bydlení, stejně jako dostatečné množství finančních prostředků. Těmto propojením se věnuji později.

4.6.5 Služby sociální péče

Kromě již zmíněných podpůrných faktorů respondenti zmínili i služby sociální péče jako potřebné v průběhu vlastního procesu reintegrace. Mnohé z výroků jsem v různých kontextech zmiňovala již dříve, např. u Aleše, a zásadní podporu, kterou mu poskytla sociální pracovnice z azylového domu, také u Barbory při zprostředkování navrácení dítěte do vlastní péče i poskytnutí rady, jak si zažádat o sociální byt. Určitým způsobem se to týká i Aloise, který získává místo na faře. To se ukázalo být zcela klíčovou událostí v jeho celkovém přerodu, byť v jeho případě je akcentován jiný aspekt této fáze života, totiž jeho vlastní počínající přerod, který vyústil ve své konečné podobě v rozhodnutí stát se platným členem společnosti.

K dalším podpůrným faktorům z hlediska služeb sociální péče se vyjadřuje Marta: „*A zase třeba ten projekt [název projektu] mi pomohl v tom, že jsem tam mohla chodit na internet, shánět si práci, shánět si bydlení a takhle, takže tam mi to pomohlo takhle... “... “ Já mám akorát pocit, že jsem měla občas, jeden čas bydlet na tý ubytovně a že jsem si mohla vyhledat práci, obtelefonovat si to...a pak tohle mi pomohlo, že jsem do toho nemusela investovat svoje peníze, jo a vždycky když eventuálně když jsem potřebovala nějaký jo konkrétní rady, tak jsem dostala odkazy – dojděte si tam a tam, nebo já vám zavolám tam a tam a domluvte si schůzku, jo..takže i jako na takový ty poradny jsem dostávala kontakty jo, takže v tomhleto mi to pomohlo.*“ Marta zde využívá řadu služeb z nabídky různých

organizací, tedy zprostředkovací, konzultační i poradenské činnosti, akcentována je zde i finanční dostupnost a kvalita získaných informací spolu s ochotou pracovníků pomoci. Podpora ze strany služeb sociální péče se objevuje v různých fázích reintegračního procesu. Zatímco Marta je využívala prakticky po celou dobu, jiní, jako třeba Jan, je upřednostnili zejména v začátku v adaptační fázi. Jak jsem poznamenala výše, s jejich využíváním byla spojena i stigmatizace i chápání sebe jakožto člověka bez domova. I přesto jim Jan přisuzuje ve vlastním procesu stabilizace jistou váhu: „*A hlavně na mně bylo vidět, když jsem odjížděl z těch [název města], tak jsem byl psychicky úplně na dně. A když jsem po dvou letech přijel, tak...jsem zářil, byl jsem šťastnej... Což je prostě ano, mně se něco podařilo. Takže, um, věci využívat sociální služby, ale já jsem prostě je chtěl využívat, protože pro mě to byl způsob, ...jak si pomoci.*“ V tomto případě mu pomohly vyzískat určitý posun směrem do společnosti, byť z Janova vyprávění vyplývá, že jeho cesta byla velmi dlouhá s častými propady.

4.6.6 Víra

Dalším z podpůrných faktorů se ukazuje víra v Boha. Pouze dva z respondentů, konkrétně Jan a Barbora jsou praktikujícími křesťany. Lucie má vlastní personalizovanou víru. Z důvodu malé četnosti výpovědí o víře ji nemohu spolehlivě zpracovat do předkládaného modelu, přesto není tato zanedbatelná.

U každého z vyprávějících se intenzita víry v čase mění, ne však vždy v závislosti na jejich aktuálním společenském statusu. Jan je členem staršovstva jedné z církví, k víře podotýká: „*Tak to bylo moje nějaký hledání, že jo, ale jako v té době na té ulici to bylo velmi intenzivní. Jako než – teď už to tak intenzivně neprožívám, tu mojí víru. Jsem věřící, ale už to tak neprožívám.*“ Prožitky pocitu lásky k Bohu s mírou naplňování potřeb klesly. Jak však lze vyčíst z dalšího vyprávění, neznámá to, že by jeho účastentví na dění sboru s odchodem z ulice zcela vymizelo, spíše se proměňuje v závislosti na hraní divadla tak, jak se v průběhu života mění jeho priority. Jak sám říká: „*...občas jako jsem byl intenzivnější v práci ve sboru, pro sbor a méně divadlo. Dokonce jako bylo období, kdy jsem ..um..vůbec..nebo jako přestal jsem zkoušet, nehrál jsem, protože jsem prostě měl důležitější věci. Ale, ale vrátil jsem se prostě. K divadlu jsem se vrátil a to je i..jako třeba ve sboru došlo na to, že jsem do sboru taky nechodil nějakou dobu, když jsem měl jiný věci.*“ I u Barbory je její víra spojena s hledáním vyššího smyslu. Dokonce se ukazuje, že nenalezení očekávaného prožitku ústí u ní v existenciální nejistotu, potažmo spolu s mnohým dalším v druhou destabilizaci: „*...hlavně já jsem si hodně slibovala od toho křtu a já jsem najednou prostě přišel křest,*

a byli jsme oba pokřtěni...ted' jakoo najednou jsem pořád něco hledala a nenacházela...že mi františkáni nedávali odpověď na to, co hledám, že jsem nevěděla co, co, co, co jako, a tak jsem měla zase pocit, že jako kdyby mě zatáhl ten, to druhý náboženství, ten islám v souvislosti s tou nemocí...a vlastně jsem dá se říct i za tímhle tím odjela, dá se říct...“

V tomto případě nelze pominout i vliv nemoci, který se prolíná celým Barbořiným příběhem. K víře se opět vrací po návratu z léčebny, tentokrát se jí stává v léčebném procesu oporou: „...byla jsem tam na tom srazu a pak nějak se to vracelo to křesťanství začalo nějak, jsem v tom hledala takové útočiště...začala jsem chodit do kostela, zase, tam jsem třeba i zpívala, vždycky jsem si k tomu vzala kancionál a strašně to na mě působilo pozitivně víc. Jsem si tam vždycky zazpívala s těma lidma, jo a tak a ty rituály, jo, a mě to prostě tak jako uklidnilo...“

Beru – li v potaz první cyklus, chápání víry jako útočiště napomáhá celkové stabilizaci. Přesto u ní občasné vnitřní konflikty z existenciálního hledání občasné zaznívají, a to i v souvislosti s přicházející dospělostí jejího dítěte a přípravou na vylétávání z hnízda.

K podpůrným činitelům přirozeně náleží i získání materiálního zabezpečení, tedy dostatku peněz na zajištění bydlení i dalších potřeb. Pro jejich přímou vnímanou souvztažnost s členstvím v běžné společnosti se jim věnuji v podkapitole Atributy bydlící společnosti.

4.7 Proces seberozvoje – učení se

Seberozvoj, neboli učení se, je spojovacím článkem v průběhu reintegrační fáze. Bez něj by nebylo možné, aby se proměňovala identita vyprávějících. Proces seberozvoje chápu v kontextu provedené analýzy a procesu reintegrace jako proces podpůrný a v několika následujících odstavcích se zaměřím čistě na tuto spojitost. To mi také umožňuje mezi učení se a seberozvoj klást rovnítko. Pochopitelně učení se prochází celým procesem bezdomovectví, nicméně jeho detailní popis přesahuje možnosti této práce. Identita a seberozvoj jsou koncepty velmi úzce spojené. Do komplexu se pochopitelně odráží impulsy i motivace respondentů i každá nová zkušenost, kterou vyprávějící učiní. To, že člověk dosahuje vítězství ve smyslu atributů bydlící společnosti a že se současně s tím se proměňuje jeho sebepojetí, tedy člověk sebe více definuje jako člena bydlící společnosti, je dáno právě i důsledkem učení se. Každý jedinec tak mění své obzory, jinak formuje svou zkušenost i sebepoznání a související vnitřní transformaci je možné vnímat touto optikou.

Výsledkem učení se jsou i různé strategie vyrovnávání se s životními situacemi. Jeho dopady jsou patrné v celé řadě výroků vyprávějících, např. u Jana: „*Jo dobře, tak jsem si*

tady žil na vagónu, ale mám tady byt, kterej je mnohem lepší, než nějaký vagón a už jsem se nikdy nevracel zpátky. Jakože občas se stalo, že jsem trochu spadnul, ale už jsem nenapadal. Ale už jsem vůbec... už jsem věděl, tady se musím hned. A hlavně to hrabání bylo rychlejší. “ ... „V průběhu toho byl proces učení, kdy se, um, nějak řeší ty situace. To znamená už jsem nějak uměl ty situace řešit. Rychlejš. Už to bylo efektivnější. “ Jan hovoří o zkušenosti s jiným typem bydlení. Ne vždy u něj byla cesta přímá, každá učiněná zkušenost mu ukázala, jak se dají situace řešit efektivněji. Kromě uvedených příkladů Jan dále vypráví i o reakcích na nezaplacení mzdy za práci a nepokračování v ní i o mnohém dalším, tedy o nastavení si vlastních hranic pro prevenci opětovného propadávání se. Přímé slovo učení se zmiňuje i Stanislav, u nějž díky tomuto procesu, dochází k proměně vlastních zkušeností s ohledem na to, jak definuje maturitu svého života, je výsledkem procesu vnitřní transformace jeho proměněná identita. Z vyprávění lze vyčíst, že právě samotná cesta mu přináší potěšení. Nejinak tento proces probíhá i u Marty v kontextu zvládání vlastního traumatu: *„...takže jsem přemýšlela, proč to je a zase jsem se dostala k tomu, že to všechno pramení z toho dětství, jo. Z toho zneužívání, z toho týrání, jo a že to je jeden možnej důsledek toho všeho, jo, takže jo, takže prostě ty informace se ke mně dostaly a já zase mám důvod, hele tady na tom můžu pracovat, jo.“* Mnohé další výroky potom směřují k učení se vyrovnávacím strategiím a řešení situací, například její obracení se pro pomoc v případě bydlení, tedy schopnost si o pomoc říci. Všechny tyto získané zkušenosti napomáhají tomu, že Martu lze označit za členku bydlící společnosti. Velké osobnostní posuny se projevují i ve spojitosti s působením v divadle.

Pochopitelně ne vždy je explicitně vyjádřeno, že jedinec interpretuje cestu ke zkušenosti nebo i ke zvládnutí závislosti jako učení se, jsou však použity také výrazy, které o tom vypovídají, jak můžeme vidět třeba u Aleše: *„Tak je to úspěch vlastně a zase jsem pochopil, že tenhle život je lepší, než život s automatama prostě a tak prostě se toho držím a nějak to funguje.“* Variantou je i Barbořin výrok o probírání se a návratu k předchozímu životu.

Vlastní proces učení se má přímou návaznost k stabilizaci, případně reintegraci jedince. Ve chvílích, kdy vyprávějící interpretují dosažená vítězství v kontextu znaků běžných ve společnosti a zkušenost integrují, projeví se tato ve všech složkách jejich identity, jak uvádím v příslušné podkapitole.

4.8 Atributy bydlící společnosti

V následujících čtyřech podkapitolách se, kromě jiného, vztahuji k prvním dvěma specifickým výzkumným otázkám (1. Kdy můžeme hovořit o tom, že je člověk bezdomovcem? 2. Kdy lze hovořit o konci bezdomoví?). U první dílčí otázky akcentuji sociální rovinu identity, tato tak tvoří doplnění ke kapitole Život v bezdomoví, kde jsem se zaměřila zejména na rovinu sebepojetí vyprávějících. Výklad v následujících odstavcích podávám spíše ve smyslu, co jsou vnímané společenské hranice bytí/nebytí člověkem bez domova. Druhé specifické výzkumné otázky věnuji samotnou podkapitolu.

Předtím, než přistoupím k popisu konceptu vítězství, považuji za důležité popsat, jak samotní respondenti vnímají atributy bydlící společnosti, tedy jak nebýt bezdomovcem. Vize normality života ve většinové společnosti je obrazem, ke kterému se vyprávějící v rámci cesty ke stabilizaci vztahovali a prostřednictvím kterých zaznívají vítězná prohlášení. Z pohledu člověka bydlícího, mně osobně některé z těchto znaků v kontextu, v jakém byly zmíněny, zarazily, ve svém současném životě je považuji za něco zcela normálního a ani mě nenapadlo uvažovat o tom, že by byly nějakým způsobem nadstandardními. Ve své podstatě se jedná o proces přijímání za své občanství ve smyslu příslušnosti k určité společenské skupině, či struktuře a zároveň přizpůsobování se jejím pravidlům. Jak jsem konstatovala v předchozích částech, pokud byl člověk z pohledu většinové společnosti člověkem bez domova, žil na ulici, případně v nevyhovujících podmínkách a své stigma pociťoval, vymezoval se určitým způsobem více vůči archetypálnímu obrazu člověka bez domova. Ve vyprávěních, pokud jedinec postupuje po cestě ke stabilizaci a daří se mu výzvy zvládat, potom se identifikuje spíše optikou člena bydlící společnosti a ukazuje, čeho dosáhl. K tomu patří i úspěchy v profesním životě. Když v tomto případě kvantitativně říkám častěji, neznamená to, že by v průběhu života v bezdomoví nezažili žádný úspěch, tedy se nevztahovali k obrazu bydlícího občana. Tímto konečně dokazovali i svou motivaci. Tak je to možné vidět i u Lucie: *„V té době, v létě je to úplně luxus, že si zajdete tamhle na [název místa], lehnete si tam a přijdete večer, lehnete si do postele, umyjete se, lehnete si do postele a jako peníze vlastně jsme měli, protože jsem pracovala v té době taky v tam [název organizace] ...takže jsme peníze měli, takže jako jsme si došli třeba na večeri, nebo jsme prostě dělali jsme spoustu, a hlavně jsem se taky oblíkla jako.“* I v takto krátkém úryvku lze poznat celou řadu atributů běžných ve společnosti, přičemž vstupní branou pro jejich zajištění jsou finance. Tak si mohla Lucie s přítelem dojít na večeri, což je z podstaty nadbytečným výdajem, případně si koupit oblečení, které nebylo z charitního šatníku, mohla

i ošatit svého přítele, pro nějž získat vhodný oděv bylo velmi náročné. Tím, co peníze tady umožňují, je nezávislost na systémech pomoci, alespoň dočasná. Lucie si sama mohla rozhodnout o tom za co, a jak peníze vydá, v ten konkrétní moment měla dostatek prostředků. Na jistou spokojenost a zároveň nestandardnost stavu ukazuje i kontextové slovíčko „*luxus*“, které Lucie použila. Právě dostatek prostředků na zbytné věci, tedy mimo rámec zajištění základních životních potřeb, je jedním z vnímaných znaků i u dalších vyprávějících, například Jana: „*Já jsem jako začal mít normální příjem aa začal jsem si prostě i užívat.*“ Různé další zmínky se však objevují i u dalších respondentů, například u Aloise a jeho koupě notebooku v současných dnech, také u Barbory a jejím výdaji za taburetky, dalo by se takto dále vyjmenovávat. Výše příjmu je zde limitní. Paradoxně pokud člověk bydlí, platí nájem, může mít nižší životní úroveň, jako se jeví ve vyprávění Lucie, která prozatím bydlí prakticky v holobytě, zatímco výše popisovaný stav je z doby, kdy i s přítelem bydlela na ubytovně. I přesto však zisk nájemního bytu a komfort, který tento nabízí, hodnotí velmi vysoko: „*Rozdíl mezi tím, když jsem se jako dostala na ulici a zase zpátky, obrovskej protože když čekáte na spaní třeba na [název organizace] a čekáte, já nevím, od šesti hodin do osmi hodin nebo do půl osmý, je vám zima, máte hlad, chce se vám na záchod, a teď přijdu domů, otevřu si takhle klíčem dveře. Během chvíle se sebe všechno strhám a jdu na záchod. A nemusím se nikoho ptát, jestli se můžu, jestli můžu nebo jestli jako mám jít tamhle někam do křoví jak nějaký křovák.*“ Klíči v kontextu, ve kterém jej zde uvádím, příkládám váhu vlastnictví, zhmotnělého znaku vlastního bydlení. Lze si všimnout, že bydlení má i svou úroveň, ať už z hlediska zázemí, svobody, či dokonce sousedských vztahů. V další podkapitole ukazují, jak bydlení jako atribut zázemí vyprávějící vnímali, co vše s ním spojovali, poté se věnuji i dalším znakům.

4.8.1 Bydlení

Pokud se řekne bydlení, respondenti vnímají, že s ním jsou spojeny platby. Právě jako důkaz svého členství ve společnosti mnozí z nich právě tento aspekt zmiňují. Tak tomu je například u Jana: „*...jako o mně můžou tvrdit, že jsem bezdomovec. Ale já, ale já já jsem si to o sobě neřikal a už..já jsem v pohodě. Já mám prostě střechu nad hlavou, platím nájem, vydělávám si, sice žiju v takovém možná trochu poustevnickým životem, ale to není nic proti ničemu.*“ Jan si v úryvku uvědomuje, že z pohledu společnosti, tedy na průmětu sociální identity byl diskreditovatelný, právě proto kontruje dosaženými znaky běžnými ve společnosti, tedy placením nájmu, také vlastní mzdou. Z vyprávění lze však vyplývá, že i přesto, co vše zvládal, čas od času využíval stigmatizujících technik obživy, konkrétně

vybíral popelnice, peněz nebylo nazbyt. Posun a definování sebe jako člověka bydlícího, oproti původní vnitřní řeči, kdy se považoval za trampa, zde vnímám jako zásadní. U Aleše nabývá placení nájmu až dimenze pravidla: „...*Musej dodržovat nějaký pravidla, platit nájem. Když potom šahnou po tý flašce vína, tak to je potom těžký.*“ S výší nájmu a celkových životních nákladů se ve vyprávěních spojují různé strategie vyrovnávání se s nedostatečným příjmem, těm se věnuji v části Otázka konce procesu bezdomovectví. Stejný náhled jako Janův se objevuje i u Stanislava, u kterého však, vzhledem k jeho mentálnímu bezdomovectví, slouží jím zmiňované atributy pro hraní sebe jakožto člověka běžné společnosti: „*Nejsem aktivní člověk z ulice... dělám přednášky, jezdím po školách, po univerzitách s prevencí ee hraju divadlo, dělám výstavy, dělám prohlídky pro jednu organizaci... takovej malej blázinec workoholika..ale v podstatě mě naplňuje...*“ ... „*Samozřejmě že um je tam sice otázka nájmu, takže já se snažím nájem platit, takže ty sociální dávky, peníze z prohlídek, používám pravidelně na placení nájmu, takže zatím um musím zaklepat, zatukat nehrozí, že by mě vyhodili...*“ I pro Stanislava, přes jeho specifické sebepojetí, je otázka práce a placení nájmu ve spojitosti s dodržováním pravidel hodná poznamenání. Stanislavův popis zmiňuji právě pro odlišnost jeho osobní identity od ostatních.

Kromě placení nájmu, je s bydlením spojena i řada dalších očekávání. Jedno z nich se týká vlastního komfortu obydlí. Týká se jak oblasti vybavenosti, tak i předpokladu klidu, či soukromí. Některé záležitosti týkající se praktického vybavení, je možné vysledovat u Lucie, kdy hovoří o možnosti využití toalety. Rozšiřující náhled podává Anna: „...*máte kde spát, že si můžete dát sprchu doma. Že prostě taková pohoda*“ Z hlediska kvality zázemí potom nebylo Janovo bydlení v zahradní chatce ideální, jak sám poznamenává: „*A pořád to byla jenom nějaká chatka. I když jako zděná, normální prostě chatka. Tam jedinec problem, co byl, tak byla voda. Protože ta tam jako nebyla, nebo ona tam byla, ale děsně, děsně málo, takže celý špatně.*“ Bydlení tedy musí splňovat i určité očekávané standardy, má – li se mu říkat domov. Dokud tyto nesplňuje, člověk cítí, že se má kam posunout, jeho cesta není zcela u konce, jak i samotní respondenti ve vyprávěních reflektují a jak uvádím v závěrečných podkapitolách. Zde také zmiňuji velmi tenkou hranici mezi systémovým vymezením bezdomovectví a plností občanství.

K zázemí patří slovy Anny pohoda, či klid, jak poznamenal Aleš. Přesahem těchto aspektů je i soukromí, až vědomí vlastního životního prostoru, jak uvádí Marta: „...*od 22. prosince bydlím vlastně, mám, u starých lidí. ... mám prostě celodenní péči se vším všudy*

a pro sebe a pro pejska máme krásnej jeden pokoj s tím, že máme stravu zdarma, bydlení zdarma, jo a vlastně ještě dostávám výplatu a v pohodě.“ Se současným spolubydlením i stavem je Marta velmi spokojená, vstříc jí vychází i vnučka seniorů, o které pečuje. Jistotu pociťuje i ohledně budoucnosti, neboť má příslibeno, že bude moci v bytě zůstat i v případě úmrtí obou seniorů.

Nejen Marta, ale i Alois žije tímto způsobem, tedy že pracuje jako pečovatel za bydlení a finanční vyrovnání. Oproti Martě je však navíc ještě profesionálním pečovatelem v jedné organizaci, tedy má přirozeně i vyšší příjem k uspokojení svých potřeb. Vzhledem k dlouhodobosti tohoto podnájmu, lze hovořit o dosažené stabilitě. Alois, stejně jako někteří další respondenti, naráží však na finanční limit svého příjmu.

Hovořím-li o bydlení, je s ním u vyprávějících svázána i potřeba jeho jistoty. Lucie a Aleš pociťují do určité míry její nedostatek. Ten je formulován vysokou mírou závislosti na pronajímateli. K tomu Aleš dodává: „... vím, že ze dne na den se může stát cokoliv prostě a pan domácí se rozhodne, že mě vyšoupne ven a...“ Jeho touhou je mít dostatek prostředků na zajištění si samostatného bydlení, ve kterém vidí větší jistotu než v současném podnájmu. Zde ovšem naráží na limity v příjmu, jak popíši později. U Lucie je míra nejistoty dána především smlouvou na dobu určitou. Standard jistoty má oproti Alešovi posunut ve prospěch osobního vlastnictví bytu, nikoliv pouze jeho pronájmu. Jak je patrné, míra, kde by jedinec pociťoval jistotu je velmi subjektivní, může být i spojena s příslibem pronajímatele o zachování možnosti bydlení, jak tomu je u Marty. O čem respondenti hovoří je tedy jakési zdání stability, kterou potřebují pociťovat. Pokud si jsou jisti v místě, kde žijí, pak vyprávějící hovoří o místě, kde žijí v dlouhodobém horizontu. Otázka stabilnosti se vůbec nevynořila. Přesah tohoto ukazují v podkapitole 4. 11.

Na základě uvedených parametrů, tedy soukromí, jistota, zázemí, placení nájemného, tyto zcela odpovídají dimenzím bydlení, jak je ukazuje typologie ETHOS. Totéž zcela přirozeně potvrzují i výpovědi respondentů hovořící o nedostatecích provizorních a dalších typů míst, kde oni setrvali.

Tak se také k soukromí, klidu a pohodě váže i rozhodování o čase stráveném doma, jak se lze dočíst např. u Marty: „*Vždycky to bylo um...v něčem mě to omezovalo, jo. Ať jsem bydlela u kamarádky, tak vždycky jsem..nemohla jsem přijít kdy jsem chtěla, že jo, protože tam byly děti...*“ Velmi blízká je také souvislosti s dodržováním pravidel, kdy si například Barbora v azylovém domě nemohla z důvodu interních pravidel rozhodnout, jak s časem naloží. U ní se ovšem ve vyprávění otevírá i další aspekt související s bydlením bydlení, jímž

jsou sousedské vztahy. Z doby, kdy Barbora přebývala na ubytovně, zdejší vztahy hodnotí negativně: „*A tak prostě pofidérnosti, jo prostě, jsem si tam třeba prala, cikánka přišla a peru já, jo, vyházela mi prádlo z prádelny a prostě takový jednání...*“ Nejinak je tomu v současnosti u Lucie a jejím občasném nuceném přebývání v noclehárně.

4.8.2 Vztahy

Charakter vztahů s bezdomoveckou komunitou je průvodním jevem vlastního vnímaného zapojování se do většinové bydlící společnosti. Na tomto místě zmiňuji pouze jeden úzce vymezený aspekt vztahů. Popisu transformace na osoby bez přístřeší i aspekt pomáhání uvádím v příslušném oddílu.

U respondentů, kteří přímo popsali proměnu vztahů s lidmi bez domova, jsou tyto charakteristické mírou odlučování se, tak uvádí i Jan: „*Přišlo dítě, to je další věc asi, takže starost o dítě a celý způsob života byl jinak, takže jo, nějak tak. Že už to stykání s těma lidma není jakoby jaký bylo. A jestli je, tak je v podstatě jenom v rámci zas nějakých úzkých v divadle, a nebo v církvi.*“ I přesto, že Jan s nimi stále spolupracuje, pomáhá jim v rámci divadla, ale netráví s nimi již tolik času, jako to bývalo, když bydlel v zahradním domku. Dosažené odloučení též výrazně napomáhá proměňování všech složek jeho identity. Obdobně tuto situaci popisuje i Marta, v jejím podání to souvisí s odpoutáním se od poskytovatelů sociálních služeb, kterých dříve často využívala: „*Ale fakt je, že teďka nějak nemám potřebu teď'ňák jakoby ty lidi vyhledávat, jo. Protože pro mě ... tyhleto organizace splnily ten účel, kterej já jsem potřebovala, že jo. Poskytly mi tu pomoc, kterou jsem potřebovala, tak já nemám potřebu to vyhledávat zase...*“ Důležitost odloučení se od komunity potvrzuje i Anna, která o sobě hovoří jako o člověku, který je stále mentálně zachycen na ulici prostřednictvím komunity závislých: „*Ale ve mně vím, že jsem pořád na polovinu tam. Sice jsem doma a to všechno, ale prostě dávám si takže vím, že jsem na polovinu tam. Jsem zase s těma lidma a prostě tohleto všechno. Ale pak se zase domů vrátím normální...*“ U Anny tedy samotné riziko návratu spjata jak s lidmi, tak s její závislostí. O konci bezdomovectví i ohrožeností propadem se bude dál hovořit až ve chvíli, kdy svou závislost zcela zvládne. Zatímco mohu prohlásit, že tato volba spočívá na Anně, např. Lucie je dvzhladem k nízkým příjmům stále nucena pro občasně přespání v Praze využívat nocleháren. Kontakt zde tedy není dobrovolný, ale z neschopnosti nalézt jinou cestu. Vstupují sem i strukturální podmínky, které nelze jen tak nechat stranou, pokud chce Lucie dosáhnout svých cílů, kterými je kromě dostudování střední školy i zvládnout splatit všechny své závazky.

Ne všichni z respondentů se ke vztahům s bezdomoveckou komunitou takto vyjadřovali. Někteří je nikdy nenavázali s takovou intenzitou, která by měla sílu vydržet, jako pozoruji u Barbory, či Milana, kteří se bezdomovecké komunitě vyhýbali, případně vztahy navazovali jen z nutnosti. U nich je tedy přechod dosažení atributu nestýkání se nebo přinejmenším minimalizování kontaktů na úrovni profesionální mnohem snazší.

Dosažení atributu nestýkání se se zdá pro většinu respondentů velmi důležité pro proměnu jejich identity a dosažení normality života většinové společnosti. Stejně tak to platí i u Aleše, který zůstává v kontaktu se světem sociálních služeb z řady důvodů. Jednak pro získání pocitu jistoty, pro případ kdyby se něco přihodilo a kvůli své nemoci, vzhledem ke které není schopen vstoupit na otevřený trh práce i přest, že mu tato činnost přináší pocit uspokojení. Je otázkou, zda by kontakt byl stejně intenzivní, pokud by nepracoval v chráněném zaměstnání a jeho zdravotní stav byl jiný. Samotný kontakt se sociálními službami, pokud je to otázka volby, může být atributem občanství. Je-li však patrná určitá nezbytnost jejich využívání nebo pokud nedojde k odloučení, člověk je z pohledu společnosti diskreditovatelným, tak jako tomu bylo u Jana v době svého pobytu v zahradní chatce.

4.8.3 Finance

Finance jsou velmi důležitým, až klíčovým prostředkem pro dosažení dalších atributů. Jsou zcela přirozeně navázány na odměnu za práci, některým respondentům byl pak přiznán i invalidní důchod. Ve všech případech však peníze z důchodu zcela nestačí pokrýt snížené pracovní schopnosti způsobené nemocí. Dostatek finančních prostředků umožňuje zaplatit si bydlení či ubytování, otevírá však také cestu k dalším atributům, kterými jsou, jak jsem uváděla výše, možnost si pořizovat zbytečné věci a také potřeby seberealizace formou různých zájmů a koníčků. Množství na ně vynaložených zmiňovaných prostředků pak svědčí o tom, že si je mohou dovolit. Tak je tomu například u Jana: „*Do divadla, do divadla akorát tak strkám peníze, to je tak velký koníček, že ho financuju.*“ Proto, aby jedinec mohl své koníčky financovat, musí mít dostatek prostředků, v případě, že jich nemá dost, lze pozorovat velkou motivaci k jejich udržování potažmo i k vlastní seberealizaci, třebaže to někdy znamená, že na jejich úkor se respondenti musí usmýšlet. To také popisuje Barbora: „*Kdybych já prostě odsekla tyhle věci jako, co nás stojí peníze, jako jenom u sebe samozřejmě, jo, a teď prostě se rozhlídnu po tom svým životě, a to jako si za ty peníze koupím třeba nový židle a budu šťastná jo, si koupím, nevím, koupím si novou ledničku, nebo...nebo novou mikrovlnku, nevím a budu šťastná...*“ Konkrétně u Barbory dochází k porovnávání toho, co pro ní má smysl ve vztahu k materiálnímu zajištění. Vždy smysl života hledala, jinak je

tomu i v současnosti. Velmi silná motivace zaznívá i u Lucie, která ve vzdělávání se pokračuje i přesto, že je nucena uchýlovat se kvůli přespávání do nocleháren v době, kdy se v Praze z důvodu studií nachází. Všichni respondenti jsou financemi limitováni. Míra omezení pak velmi úzce souvisí ze systémového hlediska s pomyslným koncem bezdomoví, rsp. s celkovou stabilizací v rámci utvářené identity. Pro blízkou souvislost se dostatkem finančních prostředků věnuji v podkapitole 4. 11.

4.8.4 Práce

Zaměstnání je dalším ze znaků běžných pro většinovou bydlící společnost. Všichni respondenti v současnosti pracují, dostávají mzdu, případně i další výhody, např. bydlení, jak je tomu u Aloise, či Marty. Práce je chápána i jako prostředek k vlastnímu pozvednutí se, např. Barbora říká: „...*no a já jsem si nevydělal víc, než jsem měla, mně ještě dopláceli do životního minima a to bylo jednou jedinkrát v mém životě, kdy jsem si prostě řekla – já to dokážu si vydělávat na sebe, jo a prostě já jsem prostě pro ně dělala, já jsem stála večer u televize a hodinu jsem řezala pásky, nebo hodinu a půl, jako jo...*“ Velká motivace je zde spojena s velkou pracovitostí, u Barbory v daný okamžik až na hranici jejích možností. Výdělku napomohlo vlastní chráněné zaměstnání, dnes pracuje na otevřeném trhu práce. I u dalších respondentů, např. u Jana, je patrné enormní vytížení, jak popsal v rozhovoru, který mi zaslal e-mailem po našem osobním setkání. Vybudovat si základnu stálých zákazníků u něj znamenalo v mnohých případech strávit s úsměvem i dvanáct a více hodin za jakéhokoliv počasí na jednom místě. Na své zaměstnání i na úspěch s ním spojený je náležitě pyšný. Proto ho jakéhokoliv nepatřičné nařčení dokáže rozčílit: „*Kolik jako, já Vám dám 70. 70 korun? Na hodinu? Já si vydělám 70 korun prodejem...I víc. Takže buď mi dáte víc, nebo se nemám o čem bavit...To je i cena, cena mojí práce.*“ Vybraný úryvek z rozhovoru svědčí nejen o Janově sebehodnocení, ale i získání zkušeností v průběhu procesu reintegrace. Jan má spočítáno, kolik musí vydělat, aby zaplatil nájem a zabezpečil svou rodinu. V současné době nevyhledává stálé zaměstnání, protože vzhledem k množství exekucí by mu velká část platu byla stržena. S hledáním práce jsou spojeny i strategie jednání, kdy pro navýšení příjmu občas pracuje tzv. načerno, na tyto práce není žádná smlouva, a tak ani vymahatelná částka. Nejen Jan, ale i Lucie zmiňovali množství dluhů a s nimi spojené exekuce. Stejně jako Jan i Lucie vyhledává jiné způsoby výdělku, také prodává, na rozdíl od Jana však na živnostenský list. Pokud jsem zmínila ve vztahu k práci míru odhodlání v počtu odpracovaných hodin, dalším projevem motivace je i snaha zajistit si živnostenský listu. To je možné vidět i u Marty: „...*no já to mám kvůli tomu, že já jsem*

si kvůli tomu vyběhla i živnostenské list, že jo, takže prostě.“ Dostala šanci a rozhodla se jí využít. Tento akt, tedy přijaté nabídky, je možné vysledovat v různých jejich životních etapách i u ostatních respondentů, jak uvádím v oddílu Podněty k nastoupení cesty ke stabilitě.

Se získáním zaměstnání jsou u některých respondentů spojeny i pocity hrdosti vycházející z aktu samotného nástupu do práce nebo pýchy na důležitost prováděné činnosti. Tyto mají přesah k pocíťovanému vítězství, proto je zmiňuji v příslušné podkapitole 4. 9.

Kromě výše uvedeného, zaměstnání plní i ochrannou funkci před propadem zpátky do bezdomoví, které se tak stává určitým způsobem strašákem. Jak poznamenal Alois: *„...bydlím, mám práci, docela jako, která mě sice psychicky vyčerpává, ale nemůžu s tím nic udělat, protože když nechci skončit zase zpátky, tak něco dělat musím. Asi tak ve zkratce.*“ Otázka setrvání v zaměstnání je u Aloise spojena i s nevírou ve vlastní zaměstnatelnost vzhledem k jeho věku, a to i přesto, že má vysokoškolské vzdělání. I u něj, stejně jako u Jana a Lucie, se objevuje ve vztahu k zaměstnání, resp. k získávání finančních prostředků jistá pragmatičnost. Stejně jako pro Aloise i pro Aleše je udržení si příjmů klíčové pro bydlení: *„...tam záleží na tom, jestli mi nechaj důchod. Když mi nechaj důchod, tak na to bydlení bych měl prostě. A když budu schopen pracovat, tak práci mám taky prostě, jo takže, jako. To je malá pravděpodobnost, že bych skončil na ulici.*“ Dá se říci, že u Aleše, více než u Aloise, záleží na náhodných silách, jednou z nich je i uvědomění si, že udržení si pronajímaného pokoje je závislé na rozhodnutí pronajímatele.

4.8.5 Splácení dluhů

Při rozpracovávání subkategorie Atributy stabilizace mě překvapilo, kolik znaků plnohodnotného společenského členství respondenti zmínili, ačkoliv mě samotnou některé nenapadly, tak tomu je v případě určité formy společenské odpovědnosti, jiné naopak zmiňovány prakticky nebyly, mezi nimi i dluhy, byť se limitující finanční situace objevuje prakticky ve všech případech.

Při průběžném kódování a analýze jsem si uvědomila, že někteří respondenti záměrně tuto otázku nezmiňují. Proto jsem se některých z prvních vyprávějících na tuto konkrétní oblast doptávala zpětně přes komunikační programy. Odpovědi jsem tak získala od Barbory a Aloise, dále také z rozhovoru, který mi poskytl Jan. Uvažovala jsem nakolik vlastně otázka dluhů spadá do popisované subkategorie. Problematiku dluhů jsem se nakonec rozhodla zařadit proto, že minimálně pro Lucii i Annu je jejich splacení normální z hlediska normy

chování běžné ve společnosti: „*Ono žijete normálně i teď jako, že platím účty, platím nájem, elektriku, vodu, všechno platím, a začínám si jakoby splácet dluhy vůči lidem, co jsem třeba si půjčila a nevrátila, tak teď to jdu a vrátím to.*“ Lucie zde staví splácení dluhů na roveň placení bydlení, tedy z praktického hlediska vysoko. Při pokračování rozhovoru potom zmiňuje i příklady, kdy začala své dluhy splácet. Jak jsem uvedla dříve, právě jistota bydlení je pro respondenty velmi důležitá, u Lucie se prakticky absolutní požadavek na jistotu bydlení promítá do dlouhodobých vzdálených cílů v podobě koupě vlastního bytu a také splacení všech dluhů. V pozadí zde stojí motivace na prožití plnohodnotného života, jak Lucie sama dodává: „*...až budu vydýchávat naposled, tak si řeknu, no jo, tak jsem to zaplatí pánbůh všechno zvládla, a nikomu jsem ne, nedlužila, nikomu jako žádnéj prostě dluh vůči nikomu nemám, jo, že prostě čistěj jakoby stůl, aby sem mohla žít normálně.*“ U Anny jsou potom dluhy jmenovány mezi materiálními pozůstatky života na ulici: „*Já jsem se vrátila domů, já jsem neměla ani pas, já jsem neměla občanku, já jsem neměla ani telefon, já jsem neměla vůbec nic. Já jsem měla dluhy na zdravotním, já jsem měla přerušenu školu...*“ Stojí mezi materiálními věcmi, respektive jejich vlastněním, které ona považuje za normální během života ve společnosti a jichž během života na ulici pozbyla. Všechny záležitosti zvládla, dluhy splatila, školu dokončila, nyní pracuje. Jak jsem poznamenala dříve, jsou tyto okolnosti důležité pro celkovou identitu plnohodnotného občana. Navenek je společností takto nazírána, sama se tak většinové společnosti představuje, nicméně to samo o sobě nestačí, pokud se sebepojetím není schopna od stigmatu, které získala během života na ulici, odloučit, jak sama podotýká.

U dalších respondentů, ačkoliv někteří z nich jsou v podstatě bez dluhů, jako třeba Barbora, nebyly tyto jako atribut uváděny. K finančním závazkům Alois v návazné komunikaci napsal: „*Dluhy, kdo z nás je nemá, rád bych řekl, že se snažím žít tak abych je neměl, ale studie dokazují, že ať chceme nebo ne tak každý z nás má dluh. Dokonce i novorozenci přichází ne svět už zadlužení.*“ Právě tato obvyklost vnímaná ve společnosti může být důvodem, proč jejich splácení není považováno za důležité a příznačné pro „členství“ ve většinové společnosti. O tomto problému se zmiňoval také Jan, stejně jako Milan. Výše dlužné částky je zkrátka taková, že ji neřeší, dokud se exekutoři nepřihlásí. Rozdíl mezi Milanem a Janem spočívá pouze v tom, že Milanovi prozatím žádná exekuce nehrozí. Jan potom zaujímá strategii, že řeší jen to nezbytně nutné a hledá taková zaměstnání, kde mu plat nebude zabaven. Primární je pro něj zajištění rodiny, nikoliv vlastní bezdlužnost. Dluhy jsou tedy součástí životů mnoha respondentů, jsou registrovány, v některých

případech více, jindy méně. Nejsou však respondenty uváděny jako překážka v plném identitním členství ve společnosti.

Respondenti však nehovořili pouze o závazcích finančních, ale i dluzích společenských. Ty potom částečně tvoří obsah dalšího znaku, kterým je potvrzováno členství v běžné společnosti.

4.8.6 Potvrzované členství

V provedené analýze tento pojem určitým způsobem uzavírá tento oddíl, který se věnuje atributům bydlící společnosti. Prozatím jsem akcentovala vše to, co respondenti vnímají, že museli dosáhnout. V několika následujících odstavcích ukazují, že nejen dosahování, ale i dávání, přispívání k obecnému blahu napomáhá k celkové stabilizaci skrz potvrzování si platnosti a plnohodnotnosti vlastního členství. Právě pomoc druhým je jednou z nejvýznačnějších rovin. Vždy přirozeně vychází ze specifické zkušenosti, kterou každý z respondentů učinil. Dále se promítá i vlastní náhled na druhé lidi bez domova, jak ho podrobněji popisují v jednom z následujících oddílů.

Ve vyprávěních je možné rozlišit dva typy pomoci, první je pomocí velmi náhodnou, do které se silněji promítají vlastní utvořené kategorie osob bez přístřeší, z nichž někteří si pomoc zasluhují, jiným potom třeba není poskytována, tuto rovinu více rozpracovávám v souvislosti se změnou náhledu na osoby bez přístřeší.

Druhou úroveň je cílenější a také soustavnější forma, která vyžaduje podstatně vyšší míru aktivity a dá se říci i sílu přesvědčení pro vykonávání činností, případně pro připravování se na ně. Tato úroveň je potom vlastním potvrzovaným členstvím z hlediska společenské prospěšnosti, u respondentů stojí na různých základech, přesvědčeních, má blízko k hledání vlastního smyslu života. Jako takové se projevuje nejen u respondentů, které lze označit za členy většinové společnosti, ale i u těch, kteří zůstávají lidmi bez domova, konkrétně u Stanislava. V celém jeho vyprávění se velmi silně objevuje myšlenka předávání vlastních životních zkušeností lidem běžně bydlícím. Toto považuje za své poslání i smysl života. Zároveň se zde objevuje i otázka vnímaného společenského dluhu, který se svými službami snaží splatit: „...vrátit. A to, že já dělám tyhle věci dneska, to jsou prohlídky, přednášky a další věci, je v podstatě, že vrátím to, co do mě ty lidi investovali... že vlastně jakoby splácím ten dluh, kterej narostl po dobu mý existence tím, že jakoby umožňovali pomoc.“ I přes svůj život de facto na okraji společnosti se službou veřejnosti k ní přibližuje. Z jeho vyprávění se zároveň zdá, že na jednu stranu má touhu více se společností přiblížit,

na straně druhé si však vlastní výjimečnost, své zkušenosti, svou „maturitu života“ hýčká. I v tomto ohledu tedy Stanislav zaujímá velmi specifické postavení mezi všemi ostatními respondenty. Pomáhání za účelem dokázání si vlastní hodnoty, také pro dosažení plného členství ve společnosti a zároveň jeho potvrzování je možné spatřit u Aloise: *„Možná tohleto mi hodně pomohlo, že jsem ten svůj život směřoval k tomu, abych nemusel ani o tomhleto přemýšlet, ale abych mohl fungovat úplně normálně. A vlastně to dělám až dá se říct dodnes, protože třeba tady v tom centru pak už úplně ve finále my tady pomáháme lidem v sociální nouzi...dělám supervizora, IT podporu, vyučuju na počítačích ...“* Jak jsem ukázala dříve i jak vyplývá z uvedeného úryvku, je pro Aloise velmi důležité divadlo, resp. působení v něm. Spolu s vnímaným společenským přínosem zároveň tvoří v kontextu Aloisova příběhu vyvážení náročnosti pracovního života. Pomáhání jako takové je tedy u těch spojeno s potvrzováním si vlastní hodnoty, s přesahem k vlastnímu smyslu života. Nejinak je tomu i u Aleše a jeho dobrovolnické pomoci v různých sociálních organizacích a podnicích.

V této podkapitole jsem se věnovala tomu, co respondenti označili za znaky bydlicí společnosti. Jako takové nestojí osamoceně, nýbrž tvoří velmi provázaný komplex. Dosažení některých z nich je absolutně nezbytné pro společenské přijetí. Konkrétně se jedná o adekvátní bydlení a zázemí s tím spojené. K získání bydlení vedly u respondentů různé cesty, u většího počtu z nich však stabilizaci v něm předcházelo zajištění si dostatečných prostředků, případně je doprovázelo, jak tomu bylo u Aloise a Marty, v případech jejich pečovatelské činnosti. Získání dostatečných prostředků pak umožňuje dosažení dalších znaků, které jsou společensky hůře postřehnutelné, pokud nedochází k jejich naplňování. Z vnímání respondentů byly řazeny na stejnou úroveň jako znaky dříve jmenované. Příkladem může být i nakupování zbytných věcí, či možnost placení si zájmů vlastního výběru. Kromě veškerého materiálního zajištění však záleží i na schopnosti respondentů vnitřně se odpoutat od komunity, která je v bezdomoví udržovala, stejně tak i od poskytovatelů sociálních služeb. Vždy však záleží na každém jednotlivém případě. Závěrečných několik odstavců jsem věnovala formám pomoci, konkrétně pak jejich spojení s potřebou potvrzování si vlastního členství ve společnosti formou poskytování různých způsobů pomoci.

Důvodem sepsání tohoto oddílu se stala potřeba vytvoření referenčního rámce, respektive mapy atributů většinové bydlicí společnosti, na jejichž dosahování demonstují

poslední, avšak o to důležitější, rovinu stabilizačního procesu, kterou je ve vztahu k proměňované identitě koncept vítězství.

4.9 Vítězství

Na koncept vítězství je třeba nahlížet v kontextu celého procesu bezdomovectví a konkrétně pak ve vztahu k proměnám identity jako takové. Pro účely této práce využívám teoretického pojetí, ve kterém identita sestává ze tří složek a to, vlastního sebepojetí, dále identity osobní a sociální (viz podkapitola 3. 2). Ve vztahu k procesu bezdomovectví to znamená, že aby byl člověk nahlížen osobou bez přístřeší, musí existovat jistá, ve společnosti sdílená představa o tomto jevu. Podotýkám, že tato může být, a z mého pohledu také je odlišná od odborných definic jevu bezdomovectví. Jak jsem uváděla, samotní respondenti, u nichž došlo k destabilizaci v bydlení i sociálním statusu, se k této až archetypální představě bezdomovce určitým způsobem vztahovali, s ním se porovnávali. Dlužno říci, že plnost archetypu ve smyslu variací se mezi jednotlivými respondenty liší. Základ, jak jsem ukázala v kapitole Život v bezdomoví, byl-li zmíněn, zůstává shodný. Vystává zde tedy otázka vztahu mezi tím, co je běžné při plnohodnotném občanství v holistickém pojetí a na druhé straně, čeho se nedostává v případě, že je člověk v bezdomoví, tedy na druhé straně spektra, vyloučený. Oba protipóly vztažené k identitě mají své atributy, jak jsem dříve popsala. Na jedné straně „mít“ na straně druhé „nemít“. Za předpokladů uvedených v této kapitole, tedy dostatečná motivace, zvládání překážek v obratu, přijímaných impulsů a dalšího postupně docházelo ke stabilizaci respondentů ve smyslu naplňování atributů většinové společnosti tak, jak jsem je popsala dříve. Jejich dosahování potom vyprávějící v různých kontextech reflektovali, pro tyto znaky jsem užila označení vítězství. Jedním z důvodů je skutečnost, že u některých respondentů vyprávění o cestě za dosažením normality života většinové společnosti nabývají až charakteru hrdinného boje.

Kromě vítězství se objevují i další úspěchy. Tímto termínem jsem označila události, se kterými jsou v kontextu daného příběhu spojeny prožitky pýchy a které zároveň prvoplánově nevedou k dosahování společenských atributů. Povětšinou jsou úspěchy spojeny se zájmovými aktivitami, případně s radostí z vlastního růstu. S dosahováním úspěchů i vítězství je spojen i růst sebehodnoty. Na ten lze usuzovat díky různým příznakovým slovům, stejně jako z kontextu, do kterého bylo konkrétní vyprávění zasazeno. Tam, kde je možné jej doložit, na něj poukazuji.

Dosahované atributy, tedy vítězství, lze hledat v různých okamžicích v cestách vyprávěcích. Jejich popis je jakýmsi indikátorem postupu, chápaným včleňováním se do společnosti, tedy ze strany společnosti i reflektovaným. Na dosahované ukazatele je třeba nahlížet komplexně ve smyslu vzájemné propojenosti. Míra jejich naplňování vypovídá i o stabilitě v konkrétním čase, dále intervenuje vnitřní prožívání. Naplnění jednoho znaku, byť třeba nejzjevnějšího, neznamená, že jedinec normality života většinové společnosti dosáhne, jak je možné spatřovat např. u Barbory v období první stabilizace, kdy bydlela v bytě osoby, o kterou pečovala, navíc pracovala – z hlediska zaměstnání tedy naplnila požadovaný znak s ním spojený. Neměla však dostatečný příjem, práce ji nevyhovovala, neboť zabraňovala její řádné péči o dítě, její vnitřní nespokojenost narůstala, skončila tedy s prací a postupně nastává další propad, jehož doprovodným jevem je nemoc. Teprve ve druhém období stabilizace, po dosažení tzv. bodu zvratu je možné sledovat i soustavnost v naplňování znaků. Nejen u Barbory, ale i u dalších respondentů je tak možné pozorovat postupnost ve stabilizaci. Charakter cesty u nich nebyl přímý, docházelo i k propadům, jak popisují dále.

Koncept vítězství je spojen s tím, jak vyprávějící chápali sami sebe, jak popisovali počátky své cesty ke stabilizaci, také jaká byla jejich motivace na cestě za začleněním se, jaké překážky pociťovali, s čím se museli vyrovnávat. Někdy je dosahování atributů a s tím spojená stabilizace časově kumulovaná, jindy však je více postupným procesem, který nelze vztahovat pouze k jednomu tzv. bodu zvratu. Tak je tomu například u Jana či Lucie. Byť u některých respondentů nedošlo k úplné stabilizaci ve smyslu dosažení všech výše jmenovaných atributů, dosažená vítězství jsou tím, co jim umožnilo se považovat za členy většinové společnosti.

U většiny respondentů byla vítězství, tedy stabilně dosahované atributy popsány kumulativně s tím, že k jejich naplnění došlo až po tzv. bodu zvratu. U některých však, konkrétně u Jana a Lucie, bylo atributů dosahováno postupně v průběhu jejich trajektorie z bezdomoví. Společné je těmto respondentům jejich sebepojetí v průběhu adaptační fáze, tedy to, že se v některém okamžiku považovali za bezdomovce, dále také množství prožitých propadů, které jsou spojeny s učením se. Jak prohlásil Jan: *„Jo dobře, tak jsem si tady žil na vagónu, ale mám tady byt, ktorej je mnohem lepší, než nějakaj vagón a už jsem se nikdy nevracel zpátky. Jakože občas se stalo, že jsem trošku spadnul, ale už jsem nenapadal. Ale už jsem vůbec..už jsem věděl, tady se musím hned. A hlavně to hrabání bylo rychlejší.“* Z Janova vyprávění vlastní postupnost v něm přímo vyplývá. Ve chvíli, kdy se dostal do

chatky, lze vyčíst naplňování celé řady dalších znaků: „*Ale já, ale já já jsem si to o sobě neřikal a už..já jsem v pohodě. Já mám prostě střechu nad hlavou, platím nájem, vydělávám si...Já jsem jako začal mít normální příjem aa zzačal jsem si prostě i užívat.*“ Později však ztrácí stabilní práci, nastává propad, opět odchází do komunitního azylového domu, vrací se k práci prodejce, později získává trvalé nájemní bydlení, které trvá až dosud. Stále prodává, k tomu má ještě další zaměstnání, či spíše přivýdělek, a to jako komparz, nebo ostraha objektů. Práci pouličního prodejce, ve které je dobrý, příkládá právě váhu atributu, brání se jakémukoliv jejímu označení za žebrání, a tak znehodnocení vlastního platného plnohodnotného členství: „*A nepovažuji [prodej] za žebrání, nebo tohleto. Je to prostě práce. No, je to práce. A je to prostě legální způsob výdělku.*“ Zároveň jej tato činnost také provází od samého počátku. U Jana je tedy postupnost cesty velmi patrná, v každém klíčovém období se učil dosahovat jiné atributy, učil se zvládat jejich naplňování. Postupně jich v textu popisoval více a více, měnil se jeho status v bydlení i jeho schopnost dosáhnout dostatečného materiálního zabezpečení proto, aby si mohl dopřávat. Neméně podstatná je také změna vlastního sebepojetí v průběhu času, a to z člověka bez domova, přes tuláka v období života ve vagónu, až po chápání se jakožto člověka většinové bydlící společnosti, který má svou etapu bezdomovectví za sebou. Do jeho sebepojetí se odráží z přesunu z druhé do třetí fáze možnost užívání si, dále také odlučování se od ostatních lidí bez domova. Předpokladem byla potom nejen soustavná motivace dostat se zpátky do společnosti, ale také tzv. bod zvratu, v jeho případě založení rodiny.

Jako Jan, i Lucie se považovala z hlediska statusu za člověka bez domova. Jak jsem ukázala v předchozí podkapitole, v určitých okamžicích byla schopna si zajistit dostatek prostředků nejen pro sebe, ale i pro svého přítele, aby si mohli dopřát zbytných věcí. Například stravy z restaurace, či koupi nového oblečení. Shodně s Janem se tedy dosahování vítězství objevuje již během doby jejího bezdomoví s tím, jak se, jejími slovy, postupně učila, že ulice jí nic zadarmo nedá. Její cesta ke stabilizaci vede potom přes zajištění dostatečného příjmu, díky kterému je možné si platit nájem. Tento aspekt je však v jejím případě jedním z nejobtížněji naplnitelných. Velká změna u ní, obdobně jako u Jana i dalších respondentů vede skrz tzv. bod zvratu. Díky zjištění, kdo je, získala vnitřní jistotu, na které nyní dále staví. Podobně jako u Lucie i u Jana lze podobnou kotvu nalézt, v jeho případě v založené rodině. Velmi obdobným způsobem též hovoří o motivaci k návratu do společnosti: „*No, hlavně to, že jsem chtěla žít normálně. Chtěla jsem jít, rozsvítit si doma, chtěla jsem si prostě pustit kohoutek normálně. Chtěla jsem, aby mi nebyla zima, aby mi bylo prostě teplo, abych nebyla hladová...*“ Tento cíl tedy byl jejím hnacím motorem. Přesné

okolnosti změny sebepojetí nejsou zcela jasně dány, jisté je, že došlo ke změně. Z vyprávění se zdá, že právě díky dosažení cílených atributů: „*Hlavně svoje a konečně prostě začít žít normálně, jako normálně. Ono žijete normálně i teď jako, že platím účty, platím nájem, elektřinu, vodu, všechno platím, a začínám si jakoby splácet dluhy vůči lidem, co jsem třeba si půjčila a nevrátila, tak teď to jdu a vrátím to.*“ Lucie si určila svou normalnost a ačkoliv popisuje, co všechno má, čeho dosáhla, stále je zde patrný prostor, kam se posunout. Konkrétně se to týká jejích vlastních financí. Jejich nedostatek ji dostává do nezáviděníhodné situace, kdy je nucena využívat služeb nocleháren. Ve vyprávění je možné sledovat aktuální dualitu, kdy i přes využívání noclehárny potvrzuje sebe jako člena bydlící společnosti: „*Já jsem teď nešťastná z toho, že chodím na tu, spát na tu noclehárnu... Vy si doma počítáte, jsou to poslední peníze, co tedy máte a ony se vám ztratěj... že nemáte, co budete jíst, jak to bude, jak to uděláte, že jo, to přijdete domů, zboucháte celou lednici, že jo, a jste spokojená.*“

V podkapitole Identita v průběhu adaptační fáze jsem rozdělila respondenty do tří skupin dle toho, zda se někdy považovali za bezdomovce:

- Ano, někdy – Jan, Lucie, Aleš
- Ne nikdy – Milan, Alois, Marta, Barbora, Anna
- Ne, nicméně ulice se nejde zbavit – Stanislav

Na základě provedené analýzy je možné spatřit souvislosti mezi sebepojetím a cestou z bezdomoví za získávanými atributy. Společné Janovi a Lucii je celá řada znaků. Od prohlášení se v určitém okamžiku za člověka bez domova, kdy velmi silně pociťovali zmíněný nedostatek atributů, přes jejich soustavnou motivaci ke změně svého postavení, postupné naplňování různých atributů a propady, kdy se navraceli zpátky na ulici a do tzv. bodu zvratu a nalezení určité formy kotvy, která jim umožnila opět dosáhnout stability a jistoty v bydlení. Rozdílnými jsou nejvíce v uzavření procesu odchodu z bezdomoví, jak ukáží v závěru této kapitoly. Právě silná motivace patrná u Jana a Lucie je nezřetelná u Aleše, který s nimi patří z hlediska sebepojetí do jedné skupiny. Zatímco u prvních dvou jmenovaných je patrný aktivní přístup k řešení vlastní situace, a tak i dosahování vítězství byť krátkodobé povahy, u Aleše bylo třeba, aby došlo k řetězení, kumulaci impulsů pro dosažení tzv. bodu zvratu. Teprve poté byl schopen dosahovat vítězství, tedy zvládnout odpracovat rok v chráněném bydlení a přejít na další pracoviště, platit podnájem. Aleš se tedy od prvních dvou respondentů liší mírou motivace ke změně zejména v počátcích, dále i dosahováním, respektive nedosahováním průběžných vítězství. Ukazuje se, že pokud se

lidé někdy považovali za bezdomovce, je možné očekávat spíše náročnější, delší cestu s větším počtem selhání v dosahování stálosti atributů, kdy člověk prochází i určitou formou vnitřní transformace a učení se, zdá se však, že vždy záleží i na konkrétní motivaci, prožitém tzv. bodu zvratu a nalezené jistotě, která umožní dosažení stálosti ve stabilitě, jak jsem ukázala dříve na příkladu Barbory.

V tomto rámci pak lze interpretovat i vyprávějící, které jsem, z hlediska sebepojetí přiřadila do druhé skupiny. Tito o sobě prohlásili, že se nikdy za lidi bez domova nepovažovali. Stejně jako je v podkapitole věnované identitě v adaptační fázi velká míra variability mezi respondenty, tak ji lze nalézt i v dosahování atributů, které jsou běžné v bydlící společnosti. Souvislosti uvádím výše.

Tak, jak byly životní příběhy vyprávěny, ukazuje se na základě analýzy, že čím více respondenti pociťovali stigma bezdomovectví, tj. náhled společnosti, čím blíže k tomuto bylo jejich sebepojetí, tím více vnitřních transformativních prvků je popisováno. Tak tato skupina mírou variability doplňuje první. Z vyprávějících nejvíce stigma pociťoval Aleš, byť si ho záměrně odmítal připustit. Až do doby nabídky na bydlení na faře nepopisoval, na rozdíl od Barbory, Jana a dalších, žádné pokusy o dosahování atributů, ty přišly tzv. za pět minut dvanáct. V průběhu svého pobytu na faře prožil vnitřní přerod, byla na něj kladena odpovědnost, kterou přijal a kterou také zvládal, dokazoval jí svou motivaci: *„Dá to člověku hodně, samozřejmě, nakonec jsem se tam vypracoval k tomu, že jsem tam dělal průvodce po kostele. A dělal jsem správce tý farnosti místo faráře.“* Práce vykonávaná s odpovědností, při které, jak sám Alois popisuje, ve skutečnosti kariérně roste, upevňuje si vzorce chování běžné ve společnosti, dokazuje svou motivaci, je v tomto případě nejen dokladem o potvrzování si vlastního členství formou vítězství, tedy dosahovaných atributů, vypovídá i o sebehodnotě a jejím růstu právě ve spojitosti se zmíněným postupem. Transformace je u něj završena v tzv. bodu zvratu, který má až epický nádech: *„...první rok, který byla na té faře, tam jsem měl spoustu času na přemýšlení, pak jsem se dostal do Prahy a osobně jsem nevěřil tomu, že bych mohl v tomhleto uspět, jo, protože jsem o tom nebyl přesvědčen, ale asi půl roku, když jsem to dělal... tak seděl, sám. U lahvinky dobrého vína, tak jsem se tak zamyslel a řekl jsem si: Tak a asi nezbyde nic jiného, než opravdu takhle bojovat a v týhle chvíli si z toho venku, ze všeho.“* Tak jako Alois i Marta popisovala vlastní transformaci, ta je u ní úzce spojena se zvládáním traumatu, který u ní vedl ke ztrátám v dosahovaných attributech, jak sama podotkla: *„...mně se stávalo, že každý tři roky jsem měla práci, prostě tři roky jsem makala, pak jsem udělala něco, proč tu práci nemít... a pak*

zase, takže jsem přemýšlela, proč to je a zase jsem se dostala k tomu, že to všechno pramení z toho dětství, jo. ... takže prostě ty informace se ke mně dostaly a já zase mám důvod, hele tady na tom můžu pracovat, jo.“ Situace Marty je velmi specifická vzhledem k tomu, že byla schopna přebývat po více jak deset let po různých známých. Osobnostní růst u ní byl velmi postupný, k zvládnutí traumatu napomáhalo i hraní divadla, při kterém zažila úspěchy: *„...A takže tam jsme hráli, a to bylo ještě úžasný, o to víc jsem si uvědomila, že když jsme odehráli to první představení, tak jsem si říkala tak holka, dokázalas to, jo jako...já jsem prostě brečela, úplně jako dojetím...“* V kontextu je patrný i růst sebehodnoty. I u Marty, stejně jako u dalších, lze identifikovat tzv. body zvratu, a to v okamžiku dosažení dospělosti jejich dětí. Marta dnes prakticky celodenně pečuje o seniory, u kterých bydlí, pro pečování si zařídila živnostenský list, tím také dokazuje svou motivaci k pečování, k tomu dále dodává: *„Sama si teda odvádím pojištění, že jo plus daně. Ale stejně jako zas ušetřím, žejo.“* Touto výpovědí navíc potvrzuje navenek platnost a plnohodnotnost svého zaměstnání. S tím spojené je i zajištění dalších znaků: *„...mám prostě celodenní péči se vším všudy a pro sebe a pro pejska máme krásnej jeden pokoj s tím, že máme stravu zdarma, bydlení zdarma, jo a vlastně ještě dostávám výplatu a v pohodě.“* V současné době, způsobem, jakým je prezentuje, Marta naplnila ze svého pohledu všechny atributy, přesto vnímá, že dále zůstává prostor pro posun. Z výpovědi pak již není možné identifikovat, zda z hlediska osobnostního nebo zda i s ohledem na další znaky. Z důvodu překročení časových možností jsme hovor ukončily.

Z druhé skupiny jsem dosud nezmínila Annu a Milana, kteří jsou si velmi blízko jak věkem, tak i sebepojetím a v zásadě i nekomplikovaností cesty a faktickou absencí proměny sebepojetí v průběhu času. U Milana se tato projevuje konstantní identifikací sebe jako člověka, který pouze neměl dostatek finančních prostředků a vzhledem k tomu ani bydlení. Po jeho zajištění potom našel i práci: *„Na hlavní pracovní poměr, dokonce na dobu neurčitou v dnešní době.“* Milanův výrok je tedy i potvrzením vítězství, které je navíc korunované vysokou jistotou v tomto atributu. S ohledem na zakládanou rodinu plánují spolu s manželkou přestěhování do vhodného bytu, kde se budou moci svobodněji realizovat, než na ubytovně. Zároveň je u něj s tímto krokem spojena i míra nejistoty, neboť ubytovna, ve které v současnosti bydlí, jim nabízí jistotu, a to i díky tomu, že jsou ubytovně placeny úřadem práce dávky ze systému pomoci v hmotné nouzi.

Zatímco Milan svou motivaci dokazuje od počátku tím, že pracoval, u Anny, kdyby nedošlo k propadu na absolutní dno, svou situaci by nezměnila. Po tomto zásadním zlomu

se rozhodla přijmout odpovědnost sama za sebe, kterou v době, kdy se ocitla na ulici, postrádala – tuto dobu lze označit za adolescentní moratorium, naneštěstí s rozsáhlými dopady do Anniny integrity. Dospělost lze v jejím příkladě ukázat na celé řadě dosažených atributů, tedy vítězství, od splacení veškerých dluhů, přes dokončení školy a po nastoupení do zaměstnání. Řada z nich je pak spojena s emocemi velké intenzity. Motivace pro udržení se v tomto způsobu života je značná. Vnímá jeho výhody, a to zejména ve chvílích, kdy se vrací k drogám a vypadává z běžného denního rytmu: *„Jako občas se třeba stane, že potkáte někoho a třeba si dám a jsem tam s nima jednu noc. Stane se to... pak se vracím domů, protože vím prostě někde bydlím, kde si můžu dát sprchu, prostě tohleto všechno.“* V případě Anny, i přes veškerá vítězství, stále hrozí návrat na ulici, pokud by propadla drogám, jejími slovy je stále jednou nohou tam. Zvládnutí závislosti lze označit za jeden z klíčových atributů, bez nichž není schopna dosáhnout normality života většinové společnosti. Do budoucna doufá i v naplnění dalších znaků, např. vlastního bydlení, jistoty, rodiny, apod.

Pokud jsem zmiňovala sebepojetí, nelze opominout Stanislava, který dosahuje celé řady atributů i přes to, že popisem sebepojetí je bezdomovcem, nikoliv však proto, že by se za něj označoval. Zatímco u ostatních respondentů, pokud transformace osobnosti proběhla, bylo to s ohledem na motivaci ve smyslu růstu do společnosti. Stanislav v tomto ohledu takřka srostl s ulicí: *„...třeba já dělám to, že i když bydlím, mám projekty, stálej příjem, dělám věci, nejsem aktivně na ulici, stejně jsem aktivně propojený s tou ulicí, protože díky ní vlastně podávám ty informace.“* Jeho identitní jedinečnost je potvrzována ve všech jejích složkách. Přestože závažnost jím dosahovaných atributů je zcela stejně hodnotná jako u ostatních respondentů, vzhledem k jeho identitě je možné hovořit z pohledu většinové společnosti o jeho akulturaci. Tím se také potvrzuje z hlediska dosahovaných atributů důležitost plné transformace sebepojetí. Té ovšem nebude dosaženo, pokud nebudou naplněny atributy obvyklé ve většinové společnosti. Do té doby bude jedinec diskreditovatelným a v přímém ohrožení sociálním vyloučením.

Na posledních několika stranách jsem shrnula, jak respondenti vnímají atributy normálního života ve většinové společnosti, také jak je naplňují. Pro proces jejich dosahování jsem užila označení vítězství. Důvodem je skutečnost, že vyprávění o návratu do společnosti mají v některých případech charakter až hrdinského eposu, vítězství musela být vybojována silou vůle, která je zde prezentována motivací. A stejně jako je platné pro mnohé příběhy tohoto typu, i zde u mnohých respondentů – hrdinů, muselo dojít k osobnostnímu přerodu.

V některých případech cesta ke společenskému přijetí s sebou nese i vzdání se části vlastní svobody ve prospěch dodržování pravidel běžných ve většinové společnosti. Tyto aspekty jsou potom pozorovatelné zejména u těch respondentů, kteří si svobody cenili nejvíce.

Vítězství, jak bylo řečeno v úvodu, jsou indikátorem postupu jedince, mírou naplnění jeho role jako plnohodnotného občana, člena většinové společnosti. Na otázku, nakolik se vyprávějícím podařilo roli dostat, odpovídám v podkapitole Otázka konce procesu bezdomovectví.

Existuje však ještě jedna pozorovatelná rovina, která je vlastním důsledkem celého procesu vývoje bezdomovectví, a to je změna náhledu na osoby bez přístřeší a s tím související umisťování se vůči nim. Následující část taktéž odpovídá na 7. a 9. dílčí výzkumnou otázku (7. Jak jedinec samotnou cestu z bezdomoví vnímá? 9. Jak bezdomovecká zkušenost mění pohled na druhé lidi bez domova?). Částečně pak i na 8. (Jak se v průběhu procesu proměňovalo vnímání vlastního bezdomovectví?) při sledování deskripce zkušenosti z dnešního náhledu. Osmá otázka tak v sobě zahrnuje částečně i sedmou. Zbytek odpovědí je třeba hledat v proměnách identity se všemi jejími souvislostmi, tedy v celém představeném modelu.

4.10 Změna náhledu na osoby bez přístřeší

Všichni respondenti mají za sebou zkušenost života v bezdomoví, tento na nich zcela přirozeně zanechal svou stopu. Právě reflexe vlastní zkušenosti s tímto způsobem života je jedním z předpokladů změny náhledu na druhé, jako taková se potom objevuje u několika vyprávějících, např. u Lucie: *„To je tendence, tendence se vracet. A já jsem tu tendenci teda zaplat’ pánbůh nezískala. Že jsem dělala jakoby tlustou černou čáru, když jsem se vlastně vrátila, protože jsem měla problémy.“* Proti mému vlastnímu předpokladu není vždy zkušenost života pouze negativní, u některých respondentů je hodnocena jako přínosná a zároveň poučná, minimálně v tom smyslu, kudy nejít, kam se nevracet, jako je možné sledovat nejen ve vyprávěních Lucie, ale i třeba Anny: *„Jo, na jednu stranu já jsem jakoby to nechtěla vzít, na druhou stranu jsem ráda, že mám tu zkušenost a vím, že tohleto ne, prostě.“* O poučení ze zkušenosti v tomto smyslu hovoří i Alois, prožitek života v bezdomoví v něm působí jako výstraha: *„Ten strach je vždycky. Tam i když to člověk nevnímá. Vnímá to asi jinak, ale ten podvědomý strach nebo nějaký ten pocit nebo někde vzadu v hlavě to pořád funguje, pořád to běží, a pořád to dělá týýtýtý, jo. A právě to je možná ten hnací*

motor k tomu, aby člověk furt nebo stále šel dál, dělal vše pro to, aby ten prstíček nemusel ukázat: Vidiš? A takhle to dopadá.“ Z jeho vyprávění lze potom i vyčíst, že právě tomu, aby se na ulici nevrátil přizpůsobuje i své pracovní strategie, konkrétně zůstává v zaměstnání, které ho vyčerpává. Zůstává v něm však obava, že by nebyl schopen získat ve svém věku žádné další, a to i přes skutečnost, že je vysokoškolsky vzdělán. Nejen u Aloise, ale i u Aleše se objevuje téma respektu i poučení ze života na ulici: *„No tak jako vnímám to prostě tak, že vím, o čem ten život je, že ten život nemám zadarmo a já se snažím dělat všechno proto, abych nemusel jít zpátky.*“ Podobné výroky je potom možné sledovat i u Jana, život v bezdomoví však ve srovnání s ostatními vnímá o poznání pozitivněji: *„...ne vždycky se finančně jako dařilo, takže byl problém, že fakt jako nebylo na jídlo a tak...Takže v tomhleto směru to nebylo úplně ideální, v tom směru svobody a toho jakoby..um..že jsem jakoby poznal spoustu zajímavých lidí, že jsem začal hrát divadlo, tak, tak to bylo dobrý.“* Společný má tento náhled se Stanislavem. Při porovnávání počátků života v bezdomoví je u nich shodná přijatá zodpovědnost a vlastní konečná volba o odchodu na ulici, zdá se, že se tím i proměnil celkový náhled na zkušenosti. Obdobně i určitý pozitivní aspekt zmiňuje Anna, stejně jako Lucie. Kromě Stanislava je u všech patrné vlastní distancování se od prožitého období, je znatelné vymezení se my a oni, jak ukazují dále. U něj se pak tyto hranice vyprávění na několika místech slévají a rozměňují v souvislosti s jeho specifickou identitou.

Jak jsem zmínila na začátku předcházejícího odstavce, právě na podkladě reflexe zkušenosti a určitém jejím zpracování lze pochopit, jak a proč se respondenti vztahují k lidem bez domova. Zároveň je třeba si uvědomit i charakter prožitých zkušeností. S nimi jsou spojeny emoce jak pozitivní, tak negativní. Ty pak přispívají k formování vlastního náhledu i k utvářeným vlastním typologiím.

Pokud jsem dosud popisovala vliv různých aspektů na identitu, a tak i její proměňování, potom je tato část určitým završením. Věnuji se v ní výsledku této transformace, která má velmi často odraz v osobnostní struktuře jedince, ať už se identita přiznávane proměňovala, či nikoliv. Vlastní změna náhledu pak je v řadě případů spojena také s vlastním vymezením se vůči osobní zkušenosti

V této podkapitole si všímám dvou rovin vzájemného vztahu mezi respondenty a lidmi bez domova. První rovina svědčí i o míře vlastní integrace do společnosti, kdy se respondenti určitým způsobem vymezují vůči osobám bez přístřeší, patrná je dualita pojmů „my“ a „oni“. Druhou rovinou je potom pomoc poskytovaná lidem bez domova, a to ať už cílená, která je

znakem potvrzování si vlastního členství ve společnosti a s tím související vlastní hodnoty tak, jak jsem ji popsala výše, nebo situační, která naopak svědčí o vnitřní blízkosti, vzhledem k chápání prožitků souvisejících se životem v bezdomoví. Druhá rovina zároveň souvisí s první jmenovanou tak, že ne vždy je pomoc poskytována všem bezvýhradně. Projevují se tak názory související jednak se získanou sebehodnotou v průběhu cesty do společnosti, také však nově utvářené v interakci s většinovou společností z pozice členství v ní. Jednotlivé roviny dále popisují.

4.10.1 Vymezování se vůči osobám bez přístřeší

Všichni respondenti popisují svůj posun v čase i sociálním statusu. Jak jsem zmínila dříve, dosahovali tito za různých předpokladů mnohých atributů, které jim v určitém časovém horizontu umožnily cítit se členy většinové společnosti. Respondentům se povedlo docílit toho, co mnohým jiným, kteří stále ještě žijí v bezdomoví, ještě ne. Proto také je možné u některých z nich spatřit určitou nadřazenost vůči těm, kteří stále ještě bezdomoveckých technik obživy využívají. Nezáleží pak ani tolik na tom, jak moc tito lidé naplňují normalitu života většinové společnosti, jako spíše na skutečnosti, odkud přišli. U prohlášení tohoto typu je možné zaznamenat až jistou hrdost, kterou je možné spojit i s vlastní sebehodnotou. Dále zmiňuji pro představu několik výpovědí. Jejich smyslem není dát vyčerpávající analýzu, jako spíše vykreslit možné způsoby vymezení se v kontextu změny náhledu na sebe jako člověka, který z bezdomoví odešel.

Zmiňované vymezení se a zároveň výpověď o sebehodnotě je možné hledat např. u Anny: „*Ne, já si před nima připadám jako něco ale... já řeknu dobrý jako. Ale já chodím do práce, já tohleto a připadám si jako něco prostě.*“ Tento výrok od ní zaznívá i přes to, že se sama vnitřně zcela od komunity neodloučila. Vlastní výjimečnost dává v určitém smyslu najevo na více místech i Lucie: „*A on je i rád, že někdo tam odtud něco začal dělat. A on vždycky říkal, že já jsem byla trošičku jiná, než ty ostatní lidi, co tam jakoby chodí.*“ Dokazuje, že měla předpoklady se z bezdomoví dostat, je jiná, odlišná. Pracovník pomáhajících profesí zde potom funguje jako jeden z motivačních faktorů pro dokončení studia, Lucie chce dostat důvěře, kterou v ní vložil. Vlastní vymezování se je potom patrné i v dalších chvílích, kdy žebráky na jednu stranu až depersonalizuje: „*Ono vám to sedí tamhle na Staromáku a čeká to tam, až někdo něco prostě odhodí.*“ Následně Lucie dodává, že sama podobných technik využívala – zde je patrné pochopení právě skrz vlastní vnitřní prožitek, tím je položen i základ pomáhání některým lidem bez domova, jak uvádím dále. Podobně jako u Anny i u Lucie zaznívá prohlášení o tom, že dosáhla něčeho více, než je

mezi ostatními běžné. Dle jejích slov jí lidé bez domova závidí to, že bydlí. Paradoxně i přes to, že je nucena občas přespávat na noclehárně.

Nejen v těchto výrocích, ale i v každém zmíněném vítězství tak, jak jsem ho již popsala, je možné spatřovat vymezování se vůči bezdomovectví. Každé vítězství, byť i jen dočasné, člověka vzdaluje od statusu bezdomovce a přibližuje ho k většinové společnosti, třebaže akceptace z této strany může nějakou dobu trvat. Další příklad určité formy vymezení se je možné vyčíst u Aleše: *„No je to takový, že prostě já si myslím, že jsou na tom lidi hůř, než já. Já mám ruce, nohy zdravý, tak proč bych nějak nepomoh, když můžu. ... pomáhám dobrovolně za tím barem prostě a je to o tom prostě, že mě to prostě uspokojuje v tom, že jsem prospěšnej, i když mám nějaký problémy. Že se na mě druhý mohou spolehnout zase a že se člověk cejtí o něco líp a ten zdravotní stav je zase potom o něco lepší.“* Poskytovaná pomoc potom zde působí terapeuticky právě pro uvědomění si vlastních schopností, své platnosti a životní užitečnosti s pozitivními dopady pro společnost. Jako taková tvoří most k poskytované pomoci.

4.10.2 Pomoc lidem bez domova

Když jsem se respondentů ptala, jak dnes vnímají lidi bez domova, dostala jsem celou řadu různých odpovědí i typologií, které jsem uvedla v podkapitole Identita v průběhu adaptační fáze. Z promluv je patrné, že většinu z nich ovlivnila zkušenost, kterou sami učinili. Dimenze pomoci lze hledat od bezvýhradné po podmíněnou.

Žádné výhrady nezmínili například Milan, Jan i Barbora. Milan se v tomto ohledu od druhých dvou jmenovaných liší, k poskytnutí pomoci říká: *„...vnímám je jako normální lidi. Když můžu, tak jim pomůžu, protože vím de facto v jakých jakoby „sračkách“ jsem byl já. A vím, že kdybych já potřeboval pomoc, tak mi snad taky někdo pomůže.“* Proti Janovi a Barboře nepracuje s lidmi bez domova, ani se s nimi nedostává za obvyklých okolností do užšího kontaktu, při srovnání s dalšími respondenty je tedy tato odpověď nezvyklá.

Jak jsem ukázala výše, v některých případech se identita zásadně měnila, byť sebepojetí mohlo zůstávat stejné. Tak je tomu i u Barbory, které v době, kdy byla zjevným bezdomovcem, se vůči nim vymezovala, s postupem času s vlastní proměnou však získává náhled, rozhoduje se pro studium sociální práce, zde se na práci s nimi, stejně jako s lidmi s duševním onemocněním, specializuje. I přes právě zakončované vzdělání dle zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů, zůstává v popisech blíže náhledu této problematiky prostřednictvím vlastních prožitků, tedy pocitu bezmoci

a duševního onemocnění. Aspekt psychiatrické diagnózy je potom stejně tak zmiňován i u Jana, který trpí maniodepresivitou, k jemu poskytované pomoci podotýká: „*Mam to jako neštěstí. Jako ty lidi jsou nešťastný a potřebujou pomoci. Já, já ji pomoci všem nedokážu. ...pomoci můžu a že ty lidi v nějaký ty stránce jejich života je posunu někam dál. Ale ta pomoc asi musí být komplexnější, a tu já nedokážu zajistit.*“ Přesto, že Jan není odborníkem, v řeči je patrná minimálně obeznámenost s odbornými termíny. Tato skutečnost je patrná i u dalších respondentů. Řada z nich přicházela do kontaktu se světem sociálních služeb tak často, že byli schopni jejich prostředí a s tím související výrazivo vstřebat a následně využívat.

Další respondenti již popisovali diferencování pomoci, v určitém ohledu pak je možné mezi respondenty zjistit vysokou míru shody ve výpovědích. Obecně tuto myšlenku lze shrnout slovy Lucie: „*Ráda bych jakoby pomáhala, ale myslím si, že fakt nějakým určitejm lidem. Ti ostatní, to člověk musí jakoby vyzkoušet, aby to, aby to jakoby nepadlo někam úplně, kam by to nemělo.*“ Stejný postoj se potom nalézá ve vícero variacích, např. u Anny: „*Jakoby vím, že jsou nějaký i v pohodě a nějaký ne. Takže třeba teď nedávno šli prostě dva takový, dva bezdáci a hledali cigáro a nikoho neotravovali. A já jsem měla krabičku a říkám na, tady máte cigáro, já to znám.*“ V obou výpovědích se svým způsobem objevuje až forma zásluhového principu, kdy pomoc dostávají zpravidla ti, kteří se snaží o naplňování atributů běžných ve společnosti, případně alespoň zásadním způsobem neporušují společenská pravidla. I tím lze tedy doložit míru integrace respondentů do společnosti, neboť hodnocení osob na společenském okraji probíhá povětšinou skrz její optiku, případně pohledem pomáhajících profesionálů – tato je potom ve výrocích odlišná, jak je patrné u Jana a Barbory. Neznamená to, stejně jako u dalších členů většinové společnosti, že z takto pojaté pomoci se neobjevily výjimky.

Z analýzy provedených rozhovorů nelze zcela jasně určit vnitřní spojitosti mezi dimenzemi a získanými zkušenostmi. Zdá se však, že s časem, proměňovanou identitou, postupným vymezováním se, a tak i změnou náhledu na osoby bez přístřeší, se může u některých respondentů objevit větší míra ochoty jim pomoci. Pro řádné rozvinutí subkategorie pomoci bych potom potřebovala cíleněji vedené rozhovory.

Poté, co jsem představila jeden z důsledků integrace respondentů do společnosti, kterým je změna náhledu na osoby bez přístřeší a s tím související vymezování se vůči nim i pomáhání jim, se dále věnuji závěru této kapitoly.

4.11 Otázka konce procesu bezdomovectví

V této diplomové práci se zabývám cestami z bezdomoví z pohledu respondentů. Až dosud jsem popsala počátky destabilizace, propad a život v bezdomoví, následně také podmínky stabilizačního procesu od motivace, přes překonávání bariér obratu, po dosahování atributů bydlící společnosti a rekonstrukci plnosti občanství. Ukázala jsem, jak se tyto kategorie projevují na vlastní identitě jedince. Zásadní otázka, kterou jsem dosud nediskutovala, je, jak bych měla vlastně definovat samotný konec bezdomovectví, a tedy kdy je možné říci, že respondent došel stabilizace.

Při analýze dat pomocí zakotvené teorie jsem si určila za centrální kategorii Proměňovanou identitu. V průběhu popisu jsem zmínila tři její složky, tedy identitu sociální, osobní a sebepojetí. Na nich lze také v případě respondentů nejlépe demonstrovat míru reintegrace, tedy nakolik vyprávějící došli až tam, kam chtěli. Konec bezdomovectví, či spíše trvalou stabilizaci lze potom tak, jak se projevuje, definovat na styku dvou rovin, a to vlastního sebepojetí a společenského pohledu. Goffmanovským náhledem bezdomovectví „končí“ tam, kde člověk není pro svůj sociální status diskreditovatelným. Laicky řečeno, kdy se sám cítí jako plnohodnotný člen společnosti a kdy se jí cítí být také přijímaný. Pokud jsou tyto dvě složky v souladu, potom člověk v interakcích může být v tomto ohledu opravdovým, hodnověrným. Jak jsem ukázala výše, společenskou normalitu je možné definovat jako soustavné naplňování určitých atributů, které jsou ve společnosti běžné. Vzhledem k působení v určitém politickém, ekologickém, sociálním, technologickém, legislativním a ekonomickém rámci zde existuje zcela přirozený rozptyl v jednotlivých geografických polohách. Jinými slovy člověka posuzují ti, kteří kolem něj žijí, tím je také míra normality dána. V případě respondentů všichni žijí v městských aglomeracích, úroveň popisované společenské přijatelnosti se tedy jeví jako stejná. Pokud využívám identity ve všech jejích složkách pro určení konce bezdomovectví, pouze některé z respondentů je možné označit za plnohodnotné členy společnosti. Hranice je zde velmi tenká. Určení je platné právě pro danou skupinu respondentů, některé aspekty nejsou rozpracovány zejména pro relativně nízký počet provedených rozhovorů, také však pro jejich rozsáhlost a nikoliv zaměření se pouze na jeden aspekt. V hrubých obrysech se domnívám, že mohu předpokládat generalizovatelnost určitých rysů takto pojatého konceptu.

Z hlediska sebepojetí lze hovořit o „konci“ bezdomovectví ve chvíli, kdy člověk sám prohlásí, že není člověkem bez domova, a zároveň kdy na sobě nepociťuje jakékoliv stigma,

které by se dřívějšího bezdomovectví týkalo. Je – li tedy potom jakkoliv popisováno v kterémkoliv aspektu, člověk nedošel plné reintegrace.

Systémovým pohledem na bezdomovectví je představená typologie ETHOS, která definuje domov skrz jeho domény, a to sociální, fyzickou a právní. V důsledku typologie určuje, kdy je možné hovořit o tom, že je člověk ohrožen bezdomovectvím, nebo kdy už je bezdomovcem. Podotýkám, že systémové neznamena totéž co sociální, protože například dlouhodobé bydlení v podnájmu nemusí nutně člověka činit diskreditovatelným, přesto právě ke stavu minimálně nájemního bydlení se všichni vyprávějící nějakým způsobem vztáhli. Proto také k sebepojetí stavím nejen diskreditovatelnost člověka, ale i typologii ETHOS.

Teprve při splnění obou podmínek, tedy chápání sebe za všech okolností jako člena většinové společnosti a zároveň bydlet za standardů daných typologií při naplňování atributů běžných ve společnosti, lze hovořit o dosažení plnohodnotného členství. K této pomyslné rovině je potom možné vztáhnout případ každého z respondentů.

Jako každá typologie i ETHOS má své limity ve své účelnosti. Každý, kdo bydlí, platí nájem a není ohrožen výpovědí z nájemního bytu, teoreticky není bezdomovcem ani není propadem ohrožen. Samotný aspekt identity není podchycen, nesledují se v ní ani další atributy kromě bydlení, tedy ani výše a složení příjmu, kterým respondenti hradí nájem. Právě případ Lucie je možné vnímat jako jeden z limitů – dle typologie není přímo zařaditelná, má obvyklé bydliště. Jestliže porovnáme vyprávění, lze prohlásit, že realita a typologie ne zcela korespondují. Lucie a její přítel pobírají dávky ze systému pomoci v hmotné nouzi, když ona dojíždí do Prahy za studiem, přes noc zůstává na noclehárně, protože reálně nemá, kde jinde by přespala. Před vlastními spolužáky je nucena na přímé otázky, kde spí, odpovídat vyhýbavě. V opačném případě by byla označena za bezdomovkyni, za někoho na okraji, kdo nestojí za povšimnutí. Je diskreditovatelnou a v jejím případě je velmi jednoduché si představit, že pokud by se s přítelem rozešla, o bydlení by přišla. Minimálně tedy by pro komplexnější sledování ohroženosti bezdomovectvím bylo v tomto případě třeba sledovat výši a složení příjmů za určité časové období – v rozšířeném náhledu každý, kdo pobírá dávky ze systému pomoci v hmotné nouzi, by měl být subjektem sociální práce. U Lucie je představitelné dosáhnout identitního členství vyřešením její finanční situace i vzhledem ke skutečnosti, že má k tomu vůli.

Další respondenti bydlí v podnájmu s platnou smlouvou, případně na ubytovně. Konkrétně se jedná o Aleše, Aloise, Martu. Alois a Marta mají navíc bydlení spojeno

s pečováním o obyvatele bytu, za to oba dostávají i odměnu. Celkově podnájem může být dlouhodobě stabilním řešením, navíc, jak jsem již poznamenala, nemusí být respondenti ani diskreditovatelní, protože je tento typ smluvního vztahu ve společnosti přijímán. Oni bydlí, mají místo, kterému říkají domov. Z hlediska finančního zajištění jsou tito respondenti na tom lépe než Lucie, ve výsledku se zdá, že byt jsou v horším typu bydlení/ubytování, tak žijí s vyšším životním standardem. Nájemní bydlení je něco, co každý z nich zmínil, současně však zaznívá i názor, že je pro ně tento typ zcela nedosažitelný. Aleš a Alois nemají jak dále navyšovat své příjmy. U Aleše toto není, vzhledem k jeho zdravotnímu stavu ani možné. Alois je v rizikové skupině z hlediska zaměstnatelnosti i pokud by chtěl získat jiné zaměstnání s vyšším finančním ohodnocením, hraje zde roli i množství dluhů, které pro něj nejsou splatitelné. Stejně jako u Lucie i zde jsou objektivní bariéry. Tito respondenti jsou již zařaditelní z hlediska ETHOS. Při srovnání s Lucií se tito považují za plnohodnotné členy společnosti, jejich sebepojetí, sociální i osobní identita jsou takto v souladu. Milan potom dle typologie je člověkem bez domova, protože žije na ubytovně. U něj je velký potenciál změny v tom smyslu, že má stabilní práci na dobu neurčitou a zároveň vůli najít si jiný typ bydlení, tedy i aspekt stability práce by měl být při sledování bezdomovectví reflektován.

Tři z respondentů bydlí, a to Jan, Barbora a Anna. První dva jmenovaní jsou plně integrovanými členy společnosti, dlouhodobě stabilními. Barbora je dokonce i bez dluhů, byt s financemi musí velmi hospodařit. Vzhledem k její nemoci jí byl přidělen sociální byt. S ohledem na všechny roviny pro určení ohroženosti bezdomovectvím se právě ona dostala nejdále.

Anna, jak jsem několikrát v průběhu textu zmínila, je navázána na bezdomoveckou komunitu svou drogovou závislostí. Přestože pracuje, je bez dluhů, sebepojetím se nedokáže od komunity oprostit. Naráží tak na svou diskreditovatelnost. Anna dosud bydlí doma, což je v jejím věku přípustné. V tuto chvíli tedy nezapadá do žádné z kategorií typologie. Pokud by Anna nezneužívala návykové látky a svým sebepojetím se neidentifikovala za člověka závislého, zcela by zapadla do většinové společnosti.

Vzhledem k vysoké míře zadluženosti respondentů je třeba tuto skupinu sledovat pro riziko opětovného pádu do bezdomovectví. To se navyšuje i neřešením dluhů, přičemž neochota je spojena i s demotivační částkou, kterou by bylo potřeba zaplatit.

Posledním, dosud nezmiňovaným respondentem je Stanislav, který zůstává člověkem bez domova pro své specifické sebepojetí, stejně jako místo jeho ubytování. Z dlouhodobého hlediska je vize změny v jeho případě nereálná právě pro jeho osobnostní nastavení. Tento

aspekt, tedy schopnost dosažení změny, je třeba brát v potaz např. při budování kapacit pro dlouhodobé ubytování lidí bez domova, pokud tito nebudou schopni samostatného bydlení.

V poslední podkapitole jsem se zabývala možnostmi konce bezdomovectví. Zda je možné zůstat s otázkou, protože celé fungování společnosti je nikdy nekončícím procesem. Z hlediska bydlení a sociálního statusu lze dle mého názoru dosáhnout přinejlepším dlouhodobé stability, a to ať se jedná o kteréhokoliv člověka. Toho, který nikdy zkušenost bezdomovectví neprožil i toho, který jí prošel a svým způsobem nad ní i zvítězil.

Cílem posledních několika odstavců bylo poukázat na možné rozšiřující náhledy v otázce zhodnocení plnosti integrace. Vzhledem ke své výzkumné otázce jsem se zabývala pouze fenoménem bezdomovectví, přemýšlela jsem, kdy je možné říci, že člověk již není bezdomovcem, ale je plně integrovaným. Při rozboru rozhovorů se jako možná cesta jeví popis tohoto fenoménu z hlediska všech složek identity, tedy sebepojetí, osobní i sociální identita, ve které se přímo odráží naplňované atributy, skrz ně potom zprostředkovaně i typologie ETHOS. Rozšiřující otázky při posuzování ohroženosti pak lze klást z oblasti komorbidit závislostí, výšky dluhů a vyměřených exekucí, výši příjmů pro zbytné potřeby, věku a mnoha dalších intervenujících proměnných.

Dále přistupuji ke shrnutí výstupů výzkumu.

5. Shrnutí výstupů

Závěrečnou kapitolu výzkumné části strukturuji do dvou částí.

V první části předkládám reflexi popsaného modelu, ve druhé potom diskutuji možné praktické výstupy z této diplomové práce s ohledem na výkon sociální práce ve dvou jejích vzájemně se prolínajících úrovních, a to přímé práce s klientem s přesahem k možným systémovým úpravám.

5.1 Reflexe a limity modelu Proměňované identity

Model tak, jak jsem ho uvedla, odpovídá na hlavní výzkumnou otázku, přesto zde zůstává několik neúplně popsaných oblastí. Tato skutečnost je dána značně problematickým hledáním respondentů i množstvím provedených rozhovorů (celkem devět). Samotný sběr dat v terénu mi zabral tři velmi aktivně strávené měsíce. K poslednímu únoru jsem jej z časových důvodů ukončila, i přesto, že jsem měla kontakt na několik dalších osob. Model není v určitých ohledech teoreticky saturován, bližší zpřesnění by bylo potřebné pro popis přejímání bezdomovecké identity, stejně jako pro vztah tzv. bodu zvratu, vítězství a růstu sebehodnoty a jejich odrazu na chápání sebe jako člena společnosti v interakci s ní.

S ohledem na výše zmíněné oblasti bych také volila oslovení dalších respondentů. Konkrétně bych se ptala lidí dosud žijících na ulici nejen pro zjištění konstrukce jejich identity, ale také pro ověření, že pokud člověk žije na ulici, nejsou u něj přítomná vítězná vyjádření, kterými se vřazuje do společnosti a pokud jsou, potom za jakých podmínek. Hledala bych přesné indikátory postupu i možnosti podpory setrvání při jejich udržování.

Dále bych se zaměřila na osoby sice se zkušeností s bezdomovectvím, ale s odlišným vnitřním sebepojetím, jak tomu je u Anny. Sledování by se v tomto případě vztahovalo na podpůrné faktory reintegračního procesu i tzv. body zvratu, stejně jako na zkoumání, zda v některých okamžicích docházelo k proměně identity.

Soubor respondentů, se kterými jsem provedla rozhovor, je velmi reprezentativní z hlediska různých kategorií, např. věk, pohlaví, stav bezdomoví, zdraví, vnitřní sebepojetí apod. V tomto ohledu je však tento výzkum limitován, neboť se tím oslabuje možná potvrditelnost výroků o celém procesu bezdomovectví. Na druhou stranu se v takto pojatém výběru respondentů ukazuje i výhoda s ohledem na maximální možnou šíři pokrytí tohoto fenoménu.

Jsem si plně vědoma toho, že jakékoliv výsledky i doporučení platí pouze pro tento konkrétní soubor respondentů. S ohledem na relativní volnost představeného modelu se však domnívám, že i další vyprávějící by jej, alespoň v základních rysech, potvrdili.

5.2 Možné praktické výstupy

Výstupy, která dále uvádím, rozdělují do dvou úrovní, první je práce s jednotlivcem, druhou potom možné systémové úpravy. Dopouštím-li se v následujících několika odstavcích zobecnění, je to proto, že některá zjištění navazují na současné bádání v oblasti práce s osobami bez přístřeší.

Jak se ukázalo, je účelné sledovat způsob, jakým o sobě respondenti hovoří a jaké je jejich vlastní sebepojetí. S ohledem na tyto okolnosti je možné plánovat i předpokládat účinnost intervencí i zdroje motivace. Z různých studií, stejně jako ve výstupech této práce se ukazuje, že osobní identita a sebepojetí se mění v čase za cílem dosáhnout harmonie. S přibývajícím časem stráveným na ulici se zvyšuje riziko přijetí bezdomovecké identity, šance na to, že jedinec poté změní svůj životní styl je menší, než u jedinců, kteří se rozhodli odvrhnout právě bezdomoveckou identitu a pokouší se aktivně navrátit do společnosti. Oblast intervencí u lidí, kteří nepřijali bezdomoveckou identitu bude více zaměřená na praktické problémy, které mají potenciál rychlejšího výsledku. Navíc tito jedinci mají tendenci své bezdomovectví identifikovat nepřístupem ke zdrojům. U osob, které bezdomoveckou identitu přijaly lze očekávat vyšší náročnost v terapeutické práci, navíc s mnohem méně jistým výsledkem, protože svou situaci nemusí vnímat jako něco apriori „špatného“, ale jako potvrzení reality, která taková je a lepší nebude. S ohledem na dané parametry je možné uvažovat při koncipování (socio)terapeutických skupin a témat, na kterých se dá pracovat. Skupinová setkání nemusí být účelná pro všechny osoby bez domova. Díky znalosti vnitřních procesů je možné s klienty pracovat cíleněji, dosahovat lepších výsledků ve smyslu změny situace klienta.

Řada z respondentů označila za důležité vyřešení nebo alespoň posun ve zvládání toho, co označili za jednu z hlavních příčin jejich destabilizace i současného problému. Pokud již je o nich člověk schopen a ochoten hovořit, jsou něčím, co by se mělo stát prostředkem individuálního plánování. Málokdy se jedná o jeden problém, mnohem častěji o celý komplex. Potom je konkrétní řešení výsledkem kontraktování.

Dále vyprávějící zmiňovali proces učení se, zdaleka ne vždy u nich všechno vyšlo napoprvé, někteří absolvovali cyklů vícero, každý z nich jim přináší přináší zkušenosti na

podkladě kterých se učí. Má tedy smysl neustále klienty povzbuzovat a motivovat, terapeuticky s nimi pracovat v té oblasti, ve které selhávají při dosahování atributů. Zcela zásadní se ukazuje důležitost pozitivního vztahu s pracovníkem pomáhajících profesí. Důvěra, kterou respondenti pociťovali, byla vyprávěcími, pokud některý takový vztah navázali, pozitivně přijímána.

Ne všichni respondenti, konkrétně ti, u kterých se stalo bezdomovectví platným životním stylem, mají potenciál vrátit se do společnosti. Těm je třeba umožnit trvalé ubytování a snažit se přinejmenším o minimalizaci rizik spojených se životem v bezdomoví.

V některých případech, zejména pokud chybí potřebná motivace k aktivnímu řešení vlastní situace, nezbyvá, než čekat, kdy se něco změní – klient vnitřně „dozraje“ a zároveň se objeví vyhovující vnější stimul.

Ve všech rozhovorech s mladými respondenty byla zmiňována rodina jako primární zdroj, ke kterému se v době, kdy se rozhodli vyhledat pomoc, obrátili. Stejně tak se i ukázalo, že pokud pomoc nedopadne podle jejich představ, objeví se konflikty a klient se rozhodne odejít, šance na další vyhledání tohoto zdroje se velmi snižuje. Proto je velmi výhodné zapojit mediaci, či jinou vhodnou metodu práce s rodinným systémem. Platí, že z hlediska nákladů jsou služby tzv. emergency response až několikanásobně dražší ve srovnání s preventivními programy, případně s poskytováním sociálního bydlení (MPSV, 2013). Tím se také přesouvám k systémové úrovni.

V kontextu podkapitoly Otázka konce procesu bezdomovectví lze diskutovat o potřebnosti dostupného sociálního bydlení. Většina z respondentů nikdy nebude mít, ani při nejlepší vůli, dostatečné prostředky na placení si nájmu v běžném tržním prostředí. Možnými překážkami je zde věk či zdravotní stav, tyto jsou neměnitelné, resp. je jen malá šance, že by se podmínky změnily ve prospěch zaměstnatelnosti osob na lépe ohodnocených pozicích. Dalšími překážkami potom jsou vysoké dluhy a s tím spojené nařízené exekuce, případně i nízké vzdělání. Všechny tyto faktory jsou rizikové pro opětovný propad do bezdomoví, a to i přes to, že popisovaní respondenti mají dostatečné sociální kompetence i dovednosti k udržení si trvalého bydlení.

Pokud respondenti byli na ulici, nejvíce volali právě po bydlení. Takovou možnost by potom nabízel koncept tzv. housing first, který je velmi účinný v ukončování bezdomovectví (MPSV, 2013), zároveň je v současnosti živě diskutován pilotní program na území České

republiky. Zmínky o tzv. housing first se objevují také v připravované Koncepci sociálního bydlení České republiky 2015-2020 (nepub.).

Jak jsem uváděla, Lucie se v současnosti pohybuje na hraně bezdomoví pro nedostatečné finanční zdroje. U ní potom nestačí pouze zajištění sociálního bydlení, ale je naprosto nezbytně nutné i účinné nelikvidační řešení jejích dluhů. Podobná situace platí i u Jana a dalších. Možností, jak se dostat z tíživé finanční situace, by bylo vyhlášení oddlužení splátkovým kalendářem. Podmínky, které v současnosti klade zákon č. 182/2006 Sb., o úpadku a způsobech jeho řešení (insolvenční zákon), jsou pro respondenty, přestože vydělávají, naprosto nesplnitelné. Má-li tento nástroj sloužit i lidem s nedostatečnými příjmy, je potřebná jeho změna.

Závěrečná poznámka se týká typologie ETHOS, ze které tak, jak je popisována Hradeckým a kol. (2007), se zdá, že vypadávají osoby s nízkými příjmy, které zvládají své bydlení hradit. Přitom nízké příjmy jsou vysoce rizikovým faktorem z hlediska ohrožení bezdomovectvím. Otázka zůstává tedy, zda by se neměla tato Evropská typologie bezdomovství a vyloučení z bydlení rozšířit.

Závěr

Cílem této diplomové práce bylo odpovědět na hlavní výzkumnou otázku: **Jak se lidé dříve bez domova dostali ze svého pohledu zpět do společnosti?** Její zodpovězení mi umožnily provedené rozhovory s devíti rozdílnými respondenty a následná analýza těchto rozhovorů metodou tzv. zakotvené teorie, kdy jsem za centrální kategorii určila Proměňovanou identitu. Shodný název nese i představený model.

Ukázalo se, že při zkoumání procesů reintegrace jinak řečeno cesty ke stabilitě nebo také za nabytím plnohodnotného, plnoprávního občanství, je třeba začít již se zjišťováním samotných příčin destabilizace, neboť jejich zvládnutí je pro návrat velmi důležité. Dále, že nestačí pouze říci, že lidé prostě odešli z bezdomoví, ale je třeba se velmi přesně věnovat tomu, co bezdomovectví znamená, s ohledem na konstruování bezdomovecké identity a jejích tří složek (sociální, osobní a sebepojetí). Jinými slovy, zda se respondenti za bezdomovce i považovali nebo zda své bezdomovectví odmítali a uchovávali si svou roli člena společnosti. Na základě toho je možné předpokládat možné překážky v reintegračním procesu, stejně jako patrně delší, složitější cestu k plnoprávnímu postavení ve společnosti. Jedinec, který bezdomoveckou identitu přijal, totiž musí, má-li se opět stát členem hlavního proudu společnosti, projít vnitřní transformací, při které zpochybní starou identitu, vybere a přijme novou a zcela se distancuje od životního stylu bezdomovce.

Reintegrační proces samotný je velmi komplexní. Lidé, kteří žijí v bezdomoví (tj. přímo na ulici, ale i jako skrytí bezdomovci), musí překonávat mnoho překážek, ať už vnějších, tj. nedostatek materiálních zdrojů a s tím spojené problematické uspokojování základních životních potřeb, tak vnitřních, např. špatný zdravotní stav. Současně musí překonat i vysoké sebevědomí, spojené se zvládnutím života v bezdomoví. Důležitým předpokladem je motivace změnit svou vlastní situaci, případně, pokud se této zpočátku nedostává, musí se udát významná událost, která takový impuls přinese. Ta nemusí být pozitivní, může mít i charakter „totálního dna“. Pokud je jedinec motivovaný, je ochoten přijímat nabízené šance. Ve vyprávěních každého z respondentů lze najít tzv. bod zvratu. Významný předěl, po kterém člověk směřuje ke stabilizaci. O tom, že člověk jde za dosažením členství ve většinové společnosti svědčí i množství popisovaných dosahovaných jejích atributů. Ty jsem pracovně označila jako „vítězství“. Je to také jeden z důvodů, proč mohu respondenty označit za bojovníky. Svá vítězství by ovšem jen velmi těžko popisovali, pokud by zde nebyly určité faktory, podporující proces proměny. Ať už se jedná o podpůrné vztahy, již zmíněné zvládání vlastních traumat, závislostí či psychických

onemocnění a mnoho dalších skutečností. To, k čemu každý jedinec směřuje, je plnoprávné a plnohodnotné členství ve společnosti. Z pohledu společnosti je jeho dosahování závislé na množství naplňovaných atributů. Ze strany jedince nestačí pouze atributy naplňovat, musí se s rolí člena většinové společnosti plně identifikovat. To obnáší vnitřní odvrhnutí bezdomoveckého stylu života a s tím související plné přijetí identity člena většinové společnosti.

Výzkumná otázka, vyjma potřeby vymezení toho, kdo je bezdomovcem a popisu reintegračního procesu, předpokládá i definování toho, co znamená být ve společnosti. Na základě výše uvedeného je plnoprávným členem ten, kdo se s touto rolí identifikuje, dále kdo naplňuje všechny atributy většinové společnosti. Mám-li však respektovat pohled systému, je třeba se přidržel uznávané typologie ETHOS, která klade požadavek na zásadní atribut většinové společnosti, kterým je plnohodnotné bydlení, splňující požadavky v doméně fyzické, sociální a legální. Z tohoto pohledu někteří z respondentů nejsou plnohodnotnými členy společnosti, plnosti členství však z různých důvodů při veškeré dobré vůli ani dosáhnout nemohou. Zde je potřebná účelná pomoc, která jim umožní žít dle jejich představ, a tedy kvalitněji.

Seznam zdrojů

Publikace a graduační práce

DISMAN, Miroslav. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2011. ISBN 978-80-246-1966-8.

GOFFMAN, Erving. *Stigma: poznámky k problému zvládání narušené identity*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003. ISBN 80-86429-21-0.

GOFFMAN, Erving. *Všichni hrajeme divadlo: sebe prezentace v každodenním životě*. Praha: Nakladatelství Studia Ypsilon, 1999. ISBN 80-902482-4-1.

HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7367-040-2.

HOLPUCH, Petr. *Bezdomovectví jako způsob života*. Praha: Univerzita Karlova. Fakulta sociálních věd. Institut sociologických studií, 2009. 116 s. Vedoucí diplomové práce PhDr. Olga Šmídová.

HRADECKÝ, Ilja a kol. *Definice a typologie bezdomovství*. Praha: Naděje, 2007. 50 s. ISBN 978-80-86451-13-8.

HRADECKÝ, Ilja; HRADECKÁ, Vlastimila. *Bezdomovectví-extrémní vyloučení*. Praha: Naděje, 1996. ISBN 80-902292-0-4.

HRDÁ, Karolína. *Život na ulici pro osoby bez přístřeší ve věku 18-26 let na území hl. m. Prahy*. Praha: Univerzita Karlova. Husitská teologická fakulta. Katedra psychosociálních věd a etiky, 2013. Vedoucí bakalářské práce Mgr. Sylvie Stretti.

KAHOUN, Vilém a kol. *Vybrané kapitoly k sociální práci: sociální práce II*. Vyd. 1. Praha: Triton, 2007. 281 s. ISBN 978-80-7387-064-5.

KOLÁŘOVÁ, Marta. VOJTÍŠKOVÁ, Kateřina. *Vnímání a utváření sociálních distancí a třídních nerovností v české společnosti*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., 2008. ISBN 978-80-7330-155-2.

KREBS, V., a kol. *Sociální politika*. 4. vyd. Praha : ASPI, 2007. s. 504. ISBN 978-80-7357-276-1.

MAREK, Jakub; STRNAD Aleš; HOTOVCOVÁ Lucie. *Bezdomovectví v kontextu ambulantních sociálních služeb*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2012. 175 s. ISBN 978-80-262-0090-1.

NAKONEČNÝ, Milan. *Sociální psychologie*. Vyd. 2., rozš. a přeprac. Praha: Academia, 2009. 498 s. ISBN 978-80-200-1679-9.

PARKER, Josie L. *Self – Concepts of Homeless People in an Urban Setting: Processes and Consequences of the Stigmatized Identity*. Georgia State University, 2012. Vedoucí dizertační práce Donald C. Reizes. Dostupné z WWW: <http://scholarworks.gsu.edu/sociology_diss/65/>

PĚNKAVA, Pavel. *Výchovně vzdělávací prvek v sociální práci s cílovou skupinou osob bez přístřeší*. Praha: Univerzita Karlova. Filozofická fakulta. Katedra sociální práce, 2010. 145 s. Vedoucí rigorózní práce Judr. Kristina Koldinská, Ph. D.

PRŮDKOVÁ, Táňa a Přemysl NOVOTNÝ. *Bezdomovectví*. Vyd. 1. Praha: Triton, 2008. 93 s. ISBN 978-80-7387-100-0.

SILVERMAN, David. *Ako robiť kvalitatívny výskum*. Bratislava: Ikar, 2005. ISBN 80-551-0904-4.

STRAUSS, Anselm; CORBINOVÁ, Juliet. *Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie*. 1. vyd. Boskovice: Albert, 1999. 196 s. ISBN 80-85834-60-X.

ŠUPKOVÁ, Danuše. *Zdravotní péče o bezdomovce*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2007. 62 s. ISBN 978-80-247-2245-0.

ŠVAŘÍČEK, Roman; ŠEĐOVÁ, Klára. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách: pravidla hry*. 1. vyd. Praha: Portál, 2007. 384 s. ISBN 978-80-7367-313-0.

TOMEŠ, Igor. *Sociální správa: úvod do teorie a praxe*. Vyd. 2, rozš. a přeprac. Praha: Portál, 2009. 304 s. ISBN 978-80-7367-483-0.

VÁGNEROVÁ, Marie; CSÉMY, Ladislav; MAREK, Jakub. *Bezdomovectví jako alternativní existence mladých lidí*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2013. ISBN 978-80-246-2418-1.

Odborné studie, články

ČERMÁK, I.; ŠTĚPÁNÍKOVÁ, I. Kontrola validity dat v kvalitativním psychologickém výzkumu. *Československá psychologie*, 1998, 1, s. 50-62. Dostupné z WWW: <https://is.muni.cz/el/1423/jaro2006/PSY474/Kontrola_validity.pdf>.

MAREŠ, P. Chudoba, marginalizace, sociální vyloučení. *Sociologický časopis*, 2000, vol. 36, no. 3, s. 285-297. Dostupné z WWW:

<http://is.muni.cz/el/1423/podzim2011/SOC713/um/8875127/MARES_ChudobaMarginalizaceSocialni_vyloucení.pdf>.

MAREŠ, P.; SIROVÁTKA, T. Sociální vyloučení (exkluze) a sociální začleňování (inkluze) – koncepty, diskurz, agenda. *Sociologický časopis/ Czech Sociological Review*, 2008, vol. 44, no. 2, s. 271-294. Dostupné z WWW:

<http://www.inkluzivniskola.cz/sites/default/files/uploaded/Socialni_vyloucení_exkluze_a_socialni_zaclenovani_inkluze.pdf>.

MILLER, A.; KEYS, CH. Understanding dignity in the lives of homeless persons. *American Journal of Community Psychology*, April 2001, vol. 29, no. 2, s. 331-354.

OSBORNE, Randal E. „I May be Homeless but I’m Not Helpless“: The Costs and Benefits of Identifying with Homelessness. *Self and Identity*, 2002, 1 (1): 43 – 52, Texas: Psychology Press.

SIROVÁTKA, T., RÁKOCZIOVÁ, M., ŠÍMÍKOVÁ, I., TRBOLA, R. *Indikátory strategie potlačování chudoby a sociálního vyloučení v České republice*. Brno: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 2013. Dostupné z WWW:

<http://www.mpsv.cz/files/clanky/17713/Metodika_strategie_potlacovani_chudoby.pdf>

SNOW, D.; ANDERSON, L. Identity Work Among the Homeless: The Verbal Construction and Avowal of Personal Identities. *American Journal of Sociology*, May 1987, vol. 92, No. 6., s. 1336-1371.

Sborníky

HRADECKÝ, I. *Sborník z Konsensuální konference o bezdomovectví v České republice*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR, 2015. ISBN 978-80-7421-094-5. Kapitola 1, Co znamená pro společnost bezdomovství, s. 9-23. Dostupné z WWW: <<http://www.bezdomovectvi.info/cs/materialy-ke-stazeni/>>

MUSIL, J. *Pojetí sociální soudržnosti v soudobé sociologii a politologii*. Praha: UK FSV CESES, 2005. ISSN 1801-1519. Kapitola 1, Současná pojetí sociální soudržnosti a Česká republika, s. 7-16. Dostupné z WWW: <http://www.ceses.cuni.cz/CESES-20-version1-sesit04_09_musil.pdf>

Podkladové studie a koncepční materiály

Koncepce a prevence bezdomovectví v ČR do roku 2020. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR, 2013. Dostupné z WWW: <<http://www.strukturalni-fondy.cz/getmedia/e65c44c3-0638-492e-82c8-1b8ec79edfc5/Koncepce-prevence-a-reseni-problematiky-bezdomovectvi-v-CR.pdf?ext=.pdf>>.

Koncepce sociálního bydlení v ČR 2015-2025, nepub.

Souhrnný materiál pro tvorbu Koncepce práce s bezdomovci v ČR na období do roku 2020. Hradecký, I.; Plachý, A.; Prudký, L.; Růžička, J.; Slaviček, A.; Šmídová, M.; Šos, L.; Riadová, B. Praha: 2012. Dostupné z WWW: <<http://www.esfcr.cz/file/8471/>>

Právní předpisy

Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 182/2006 Sb., o úpadku a způsobech jeho řešení (insolvenční zákon), ve znění pozdějších předpisů

Další zdroje

Movisie – Netherlands centre for social development. Dostupné z WWW: <<https://www.movisie.com/combating-youth-homelessness>>.

Názory obyvatel na přijatelnost půjček – leden 2014. Dostupné z WWW: <http://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c1/a7175/f3/er140206.pdf>.

Seznam příloh

<u>PŘÍLOHA Č. 1 TYPOLOGIE ETHOS</u>	<u>144</u>
--	-------------------

Příloha č. 1 Typologie ETHOS

Koncepční kategorie	Operační kategorie	Životní situace	Generická (druhová) definice	Národní subkategorie	*
BEZ STŘECHY	1	Osoby přeživající venku	1.1	Osoby přeživající na ulici nebo ve veřejně přístupných prostorách bez možnosti ubytování	1.1.1
	2	Osoby v noclehárně	2.1	Osoby bez obvyklého bydliště, které využívají nízkoprahové noclehárny	2.1.1 2.1.2
BEZ BYTU	3	Osoby v ubytovnách pro bezdomovce	3.1	Azylový dům pro bezdomovce	3.1.1
				Osoby v azylových domech s krátkodobým ubytováním	3.1.2
				Matky s dětmi v azylovém domě	3.1.3
	3.2	Přechodná ubytovna	3.2	Otcové s dětmi v azylovém domě	3.1.4
				Úplné rodiny v azylovém domě	3.1.5
				Osoby v domě na půli cesty	3.1.6
				Osoby ve veřejných ubytovnách s krátkodobým ubytováním, které nemají vlastní bydlení	3.2.1
	3.3	Přechodné podporované ubytování	3.3	Osoby v přístřeší po vystěhování z bytu	3.2.2
				Bydlení s podporou výslovně určené pro bezdomovce neexistuje	3.3.1
				Ženy ohrožené domácími násilím pobývající na skryté adrese	4.1.1
4	Osoby v pobytových zařízeních pro ženy	Pobytové zařízení pro ženy	4.1	Ženy ohrožené domácími násilím pobývající v azylovém domě	4.1.2
5	Osoby v ubytovnách pro imigranty	Přechodné bydlení (azylová zařízení pro žadatele o azyl) Ubytovny pro migrující pracovníky	5.1 5.2	Žadatelé o azyl v azylových zařízeních	5.1.1
				Migrující pracovníci – cizinci ve veřejné komerční ubytovně (nemají jinou možnost bydlení)	5.2.1
6	Osoby před opuštěním instituce	Věznice a vazební věznice Zdravotnická zařízení Zařízení pro děti	6.1 6.2 6.3	Osoby před opuštěním věznice	6.1.1
				Osoby před opuštěním zdravotnického zařízení	6.2.1
				Osoby před opuštěním dětské instituce	6.3.1
				Osoby před opuštěním péčovské péče	6.3.2
7	Uživatelé dlouhodobější podpory	Pobytová péče pro starší bezdomovce Podporované bydlení pro bývalé bezdomovce	7.1 7.2	Muži a ženy v seniorském věku nebo invalidé dlouhodobě ubytované v azylovém domě	7.1.1
				Bydlení s podporou výslovně určené pro bezdomovce neexistuje	7.2.1

NEJISTÉ BYDLENÍ	8	Osoby žijící v nejistém bydlení	8.1	Přechodné bydlení u příbuzných nebo přátel	Přechodné bydlení u příbuzných nebo přátel	8.1.1	Osoby přechodně bydlící u příbuzných nebo přátel (nemají jinou možnost bydlení)	a
			8.2	Bydlení bez právního nároku	Bydlení bez právního nároku, nezákonné obsazení budovy	8.1.2	Osoby v podnájmu (nemají jinou možnost bydlení)	a
			8.3	Nezákonné obsazení pozemku	Nezákonné obsazení pozemku	8.2.1	Osoby bydlící v bytě bez právního důvodu	a
						8.2.2	Osoby v nezákonné obsazené budově	b
NEVÝHO- VUJÍCÍ BYDLENÍ						8.3.1	Osoby na nezákonné obsazeném pozemku (zahradkářské kolonie, zeměnice)	b
	9	Osoby ohrožené vystěhováním	9.1	Výpověď z nájemního bytu	Výpověď z nájemního bytu	9.1.1	Osoby, které dostaly výpověď z nájemního bytu	a
			9.2	Ztráta vlastnictví bytu	Ztráta vlastnictví bytu	9.2.1	Osoby ohrožené vystěhováním z vlastního bytu	a
	10	Osoby ohrožené domácím násilím	10.1	Policejné zaznamenané domácí násilí	Případy, kdy policie zasáhla k zajištění bezpečí obětí domácího násilí	10.1.1	Osoby ohrožené domácím násilím – policejné zaznamenané případy – oběti	a
	11	Osoby žijící v provizorních a neobvyklých stavbách	11.1	Mobilní obydlí	Mobilní obydlí, které není určené pro obvyklé bydlení	11.1.1	Osoby žijící v mobilním obydlí, např. marigotka, karavan, hausbot (nemají jinou možnost bydlení)	a
			11.2	Neobvyklá stavba	Nouzový přístřešek, bouda, chatrč, barák	11.2.1	Osoby žijící v budově, která není určena k bydlení, např. osoby žijící na pracovišti, v zahradních chatkách se souhlasem majitele	a
			11.3	Provizorní stavba	Provizorní stavba	11.3.1	Osoby žijící v provizorních stavbách nebo v budovách např. bez kolaudace	a
	12	Osoby žijící v nevhodném bydlení	12.1	Obydlené neobyvatelné byty	Bydlení v objektu označeném podle národní legislativy jako nevhodné k bydlení	12.1.1	Osoby žijící v nevhodném objektu – obydli se stalo nezpůsobilým k obývání, ale dříve mohlo být	a
	13	Osoby žijící v přelidněném bytě	13.1	Nejvyšší národní norma definující přelidnění	Definované jako překračující nejvyšší normu podle rozměru nebo počtu místností	13.1.1	Osoby žijící v přelidněných bytech	a

* Použité zkratky v posledním sloupci – Stupeň ohrožení

a – ohrožené osoby

b – bezdomovci

Summary

The topic of my thesis was Pathways out of homelessness from the respondents point of view. Through my research, I interviewed nine respondents of different characteristics. I used to analyze data by so-called grounded theory. I identified Changeable identity as the central one. Through the analysis, I realized that I have to clearly specified what does it mean pathways and from where to where these ways go as well as how identity is changing through the process of reintegration. And finally what does it mean to be a member of mainstream society with full membership.